

ÚJ FORRÁS 2015.5

- Akutagava Rjúnoszuke: Levél barátomnak (végrendelet) 3
Óoka Makoto versei 7
Thimár Attila haikui 9
- Tóth László: „...kavicsból is pacsirtát”
(Levélváltásom Holló Andrással) 10
„Salakot hordok, írok, olvasok”
(Monostori Imre, Jász Attila és Szénási Zoltán beszélget
Holló Andrásról) 22
Turai Kamil: Holló András anarchaikus halála (vallomás) 34
- Sárközi László: Pokolkapu (versek) 55
Kelemen Zoltán: „Nehéz élet az ének” (Bari Károly költészetéről) 59
- Komálovics Zoltán: Erlabrunn, A bőr küszöbén (versek) 73
Papp Máté: A test termékeny tétovasága
(Komálovics Zoltán: *A harmadik*) 76
- Aczél Géza: (szino)líra (prózaversek) 79
Csikós Attila: Egykávé, egykonyak (próza) 81
Prágai Tamás versei 84
Makai Máté: A történelem délutánja (próza) 89
- Thimár Attila: Néhány gondolatfutam a jazz-képekhez (esszé) 94

A lapzárókon és a borítón Thimár Attila fotói

(Solti János 6, Rieger Attila 21, Csanyi Zoltán 33, Ávéd János 54, Bágyi Balázs 58, Babos Gyula 72, Novák Csaba 74, Oláh Dezső 78, Fekete István 80, Gáspár Károly 84, Geröly Tamás 86, Oláh Péter 88, Hajas László 93, Gyárfás István 95.)

E számunk szerzői:

Aczél Géza költő (Debrecen), Akutagava Rjúnoszuke író (1892–1927), Csikós Attila író (Bp.), Jász Attila kultúrmisszionárius (Baj-Szőlőhegy), Kelemen Zoltán irodalomtörténész (Szeged), Komálovics Zoltán költő (Győr), Makai Máté író, kritikus (Bp.), Monostori Imre irodalomtörténész (Tatabánya), Óoka Makoto költő (Tokió), Sárközi László költő (Bp.), Papp Máté kritikus (Kecskemét), Prágai Tamás költő (Bp.), Szénási Zoltán irodalomtörténész (Tatabánya), Thimár Attila költő, szerkesztő, fényképész (Bp.), Tóth László költő (Dunaszerdahely), Turai Kamil költő (Bp., Vihar Judit fordító (Bp.)

Eddig még senki sem tudta leírni az öngyilkosság pszichológiáját úgy, ahogy az a valóságban létezik. Valószínűleg azért, mert az öngyilkosok nem szeretik eléggé önmagukat, vagy mert nincs bennük elég pszichológiai érdeklődés önmaguk iránt. Utolsó levelemben, melyet neked küldök el, világosan szeretném megmagyarázni ezt a lelkiállapotot. Persze főleg neked jobb, ha nem magyarázom öngyilkosságom okait. Regnier az egyik elbeszélésében

Akutagava Rjúnoszuke 3

LEVÉL BARÁTOMNAK

(Végrendelet)

egy öngyilkosról ír. Ebben a műben a főhős maga se tudja, miért lesz öngyilkos. Az újságok harmadik hasábjain olvashatsz arról, hogy az öngyilkosoknak egészen különféle okai lehetnek: életvitellel kapcsolatos gondok, beteges fájdalmak vagy lelki szenvedések. De tapasztalatból tudom, hogy mindez távolról sem meríti ki az összes motivációt. Annál is inkább, mert ezek az okok jelentik azt az utat, amely a mostani indítékhoz vezet. Az öngyilkos, Regnier művében legtöbbször maga sem tudja, miért vet véget az életének. Az öngyilkosság bonyolult összetevőkből áll, amely viselkedésünket meghatározza. Az én esetemben viszont ez valami megmagyarázhatatlan nyugtalanság. Valami megmagyarázhatatlan nyugtalanság a jövőmmel kapcsolatban. Lehet, hogy nem fogod elhinni, amit mondok? De immár tízéves tapasztalatom a bizonyíték arra, hogy amíg a hozzám közel álló emberek nem kerülnek hasonló helyzetbe, mint amilyenben én vagyok, ezekhez az emberekhez szóló szavaim elszállnak, akár egy dal a szélben. Ezért aztán téged nem ítélek el...

Az utóbbi két évben másra sem tudtam gondolni, csak a halálra. És ebben a zaklatott lelkiállapotban elkezdtem Mainländnert olvasni. Az biztos, hogy Mainländer absztrakt nyelvezettel, ragyogóan ír a halálhoz vezető útról. Én azonban, azt hiszem, ugyanerről sokkal konkrétan szeretnék írni. A családtagokkal szembeni együttérzés ehhez a szenvedélyes vágyhoz képest semmi. Erre persze te az „inhuman” szót fogod használni. De ha az, amit el akarok követni, embertelenség, akkor én csontjaim velejéig embertelen vagyok.

Mindenekelőtt kötelességemnek érzem, hogy őszintén írjak. (A megmagyarázhatatlan nyugtalanságot a jövőmmel kapcsolatban már analizáltam. *Egy őrült élete* című írásomban ezt lényegileg kimerítettem. Csak a szociális körülményeket, az árnyékként rávetülő feudalizmust, amelyben élek, bizonyos megfontolásból mellőztem. Hogy milyen megfontolásból nem szóltam eddig róla, talán azért, mert mi, mai emberek még most is többé-kevésbé a feudalizmus árnyékában élünk. A szintéren kívül a hátteret,

a megvilágítást, a szereplők viselkedését, elsősorban is a magamét akarom leírni. Ráadásul, ami a szociális körülményeket illeti, nem vagyok biztos abban, hogy vajon elég jól ismerem-e ezeket a szociális körülményeket, amelyben élek.)

4 Hogyan haljak meg kínok nélkül, ez volt az első, amit ki kellett találnom. Természetesen erre az akasztás a legalkalmasabb. De amikor elképzeltem magamat kötélben lógva, tömény undor fogott el az esztétikum miatt. (Emlékszem, egyszer szerelmes lettem egy nőbe és mikor megláttam a suta kézírását, egy pillanat leforgása alatt elmúlt az iránta érzett szerelmem.) A fulladásos halál sem megoldás olyan embernek, aki úszni tud. Annál is inkább, mert a kötél általi halálnál sokkal fájdalmasabb. A gázolás ugyanúgy esztétikai problémát jelent, mint amit az előbb már említettem. Pisztollyal vagy késsel sem tudnék végezni magammal, mert reszket a kezem. Iszonyatos látványt nyújtana, ha egy magas épület tetejéről ugranék le. Ezekből kiindulva végül úgy döntöttem, hogy altatókkal vetek véget az életemnek. A halál így ugyan fájdalmasabb, azonban mégsem olyan elborzasztó látvány, mint az akasztás, ugyanakkor kisebb az újraélesztés veszélye is. Természetesen a gyógyszerek beszerzése nem volt egyszerű feladat a számomra. De miután már eldöntöttem, hogy öngyilkos leszek, megpróbáltam élni minden lehetőséggel, ami a rendelkezésemre állt, hogy a szükséges gyógyszereket beszerezsem. Ugyanakkor igyekeztem minél több toxikológiai ismerethez jutni.

A következő, amin gondolkodtam, az öngyilkosságom helyszíne volt. A családomnak a halálom után az örökséggel kell foglalkoznia. A vagyonom mindössze száz cubo¹ föld, egy ház, írásaim szerzői joga és kétezer jen bankbetétben. Aggaszt, hogy öngyilkosságom miatt a házamat nehéz lesz eladni. Irigylem a burzsoákat, akiknek azért mindig van egy nyaralójuk is. Valószínűleg különösnek tartod majd a szavaimat. Még nekem is kínos volt, amikor az egész az eszembe jutott. Kínosak voltak ezek a gondolatok. De nem történhet másképp! Azt szeretném, hogy a családomon kívül lehetőleg senki más ne lássa a holttestemet.

Bár már kiválasztottam, hogyan fogok meghalni, mégis félig-meddig még maradt bennem ragaszkodás az élethez. Ezért szükségem volt valakire, aki ugródeszkám lesz a halálba repüléshez. (Én nem tekintem az öngyilkosságot bűnnek, ahogy a vörös hajúak gondolják. Közismert, hogy Buddha egyik jövendölésében egyetértett tanítványa öngyilkosságával. Szolgai követői ezt az egyetértést az „elkerülhetetlen” esetben kifejezéssel egészítették ki. De ezek a követők, akik a jövendölést tanulmányozva „elkerülhetetlenségről” szóltak, soha nem voltak olyan rendkívüli, szokatlan körülmények között, amikor a halállal kapcsolatos tragikus döntést meg kell hozni. Mindenki csak „elkerülhetetlen” esetben végez magával. Azoknak, akik eddig

öngyilkosok lettek, elsősorban rengeteg bátorsággal kellett rendelkezniük.) Az ugródeszka szerepét általában nők szokták betölteni. Kleist öngyilkossága előtt sokszor felajánlotta barátjának (egy férfinak), hogy kísérje el erre az útra. Racine is Molière-rel és Boileau-val együtt szerette volna magát a Szajnába vetni. De nekem, akármilyen szerencsétlenség is, nincs 5 ilyen barátom. Volt ugyan egy lány, aki velem együtt akart meghalni. Az évek múlásával szentimentális lettem, és mindenképpen úgy akarom csinálni, hogy ne okozzak felesleges szenvedést a feleségemnek. Eközben rájöttem, hogy egyedül, ugródeszka nélkül könnyebb öngyilkosnak lenni. Lehet, hogy van ebben valami kényelem is, az biztos, hogy szabadon dönthetek arról, mikor legyek öngyilkos.

Végül úgy terveztem el az egészet, hogy a családom ne vehesse észre öngyilkossági tervemet. Több hónapos előkészület után biztonságot nyertem. (Azért bocsátkozom bővebb részletekbe, mert nemcsak azoknak írok, akik jóindulatot tanúsítanak irányomban. Nem szeretnék okozója lenni annak, hogy bárkit is elítéljenek az öngyilkosságban való bűnrészesség törvénye alapján. [Milyen nevetséges az ítélezés! Ha szó szerint értelmeznék a törvényt, a bűnözők száma óriásira növekedne. Abban az esetben, ha csak a gyógyszerészek, a fegyverárusok, a borotvapengét áruló kereskedők kijelentenék, hogy ők „nem tudnak semmiről”, akkor szavaik elkerülhetetlenül kétséget váltanának ki, mivel a külsejük mindenképpen elárulná szándékaikat a hozzájuk fordulók számára. De emellett maga a társadalom és annak törvényei is bűnrészesek az öngyilkosság elkövetésében. Végül az ehhez hasonló bűnözők többnyire jószívű emberek.] Józan hidegvérrel befejeztem az előkészületeket, már csak a halállal szórakozom. Amit most a szívemben érzek, az nagyon közel áll ahhoz, amit Mainländer írt le.

Mivel mi, emberek, állatok voltunk, állati módra félünk a haláltól. Az úgynevezett életerő valójában nem más, mint az állati erő másik megnevezése. Én is egy ilyen emberi állat vagyok. De ahogy az ember veszít az étvágyából, úgy fogy el állati ereje is. Most olyan világban élek, amely áttetsző, olyan, mint a jég ez a beteg idegzetű világ. Tegnap este egy prostituálttal arról beszélgettem, hogy mennyit keres(!), mély bánatot éreztem: mennyire szánandóak vagyunk mi, emberek, akik „azért élünk, hogy éljünk”. Biztos, hogy nem lennénk boldogok, de legalább nyugalmat szerezni magunknak, ha örök álmra hajtának fejünket. De előttem itt a kérdés, hogy mikor leszek képes elkövetni az öngyilkosságot? Csak a természet tűnik számomra egyre szebbnek. Te, aki imárod a természetet, bizonyára kineveted bennem azt az ellentmondást, hogy mégis meg akarom ölni magamat. De a természet gyönyörűsége szememben tükröződik majd vissza halálom óráján. Többet láttam,

többet szerettem és többet értettem meg, mint mások. A súlyos szenvedések között, azért több-kevesebb élvezet is jutott.

Nagyon kérlek, hogy a halálom után néhány évig ne publikálják ezt a levelet. Mintha valamilyen betegségben haltam volna meg és nem öngyilkosságot követtem volna el.

6

Utóirat. Empedoklész életrajzát olvastam, mikor azt éreztem, milyen régóta él bennünk az a vágy, hogy istenek szeretnének lenni. Ami ezt a levelet illeti, a lehető legtudatosabban kijelentem, hogy nem szeretnék istent csinálni magamból. Éppen ellenkezőleg, esendő ember vagyok. Talán emlékszel még, amikor húsz évvel ezelőtt a szent fügefa alatt az etnai Empedoklészről vitatkoztunk. Akkor még én is isten akartam lenni.

(1927. július – posztumusz kézirat)

(Fordította: Vihar Judit)

¹ 1 cubo = 3,306 m²

Vajon tudják-e az emberek,
hogy hányféle víz van?
A halak a mélyben, a békalencse a víz tetején
úszik, mindegyik más világ...
Ezért más a színük,
más és más árnyalat.

Gyöngyöket gyűjtök az úton.
Csodálatos erdőben élek:
lelkem húrjaira dobott hangjegyekben.
Vékony sugárban hóra hulló vízcseppek bensejében élek,
a földet borító hajnali harmatban alvó kankalinok között.
A múlt és a jövő térképén élek.

Már nem tudom, milyen volt tegnap a szemem színe.
De hogy mit látott tegnap,
tudják ujjaim:
amit láttak, beleremeg a kéz,
mintha bükkfa törzsét érintenéd.
Ó, csodálatos világban élek, melyet elfújnak a szelek.

8 ITT A TAVASZ...

Kiásod a homokos parton szundikáló tavaszt
Te így díszíted hajad, nevensz
mint vízgyűrűk, olyan az égen szétfutó nevetés habja
a tenger sötétzöld napos oldalát csendesen napoztatja

Kezedet kezembe
eldobott kavicsodat egembe, ó!
az ég peremén ma végigfut a tűzsirom árnya

kezünkben kinyíló bimbók
a látóhatár közepén
sugarakat szóró, körben forgó aransárga nap
a tónál is ott vagyunk, a fáknál is ott vagyunk
a tisztáson a fák közül beáramló nap fényénél is ott vagyunk
a beáramló nap fényénél táncoló alakunk árnyképe
és mi

Új széltől az ajtó kitárul
a zöld árnyék és mi és a minket hívó sok-sok kéz
véletlen az út a puha föld csupaszságán
a forrásban felcsillan kezed
És szempillánk alatt lenn megmártózik
csendesen érni kezd a tenger és gyümölcse

(Fordította: Vihar Judit)

Görcs, mit nem akart
egyikünk se. Álarcos
táncjáték ősszel.

Szótlan baktatás
két sor cseresznyevirág
közt. Alkonyodom.

Két gyertyát gyújtok
az ágy végében. Várom
combjaid árnyát.

Buborék köztünk
a csend színes fala.
Tükröz eget-földet.

Szegre akasztod
szereped. Fakult köpeny
a hóesésben.

Magány-e ez vagy
végtelen egyedüllét?
Nem tudom. kakukk.

Holló Andrással egyszer találkoztam csak személyesen, amikor *Új Forrás*-beli főszerkesztőmmel, Monostori Imrével 1988 március utolsó napján meglátogattuk őt otthonában, Mocsán. Magam az előző esztendő kora őszen kerül-

10 „...KAVICSBÓL IS PACSIRTÁT”

Levélváltásom Holló Andrással

Közreadja és ismertetőkkkel,

jegyzetekkel ellátta: Tóth László

tem vele közvetlen kapcsolatba, amikor előbb „tanácsadói minőségben” – a Megyei Lapkiadóval kötött szerződésemből másoltam így ki –, később a szépirodalmi rovat vezetőjeként, majd 1990 januárjától a lap főszerkesztő-helyetteseként több versének, esszéjé-

nek, kisprózaí írásának is az első olvasója, azaz szerkesztője lehettem. A költő valószínűleg abból a kritikából ismerhette meg a nevemet, melyet 1987 áprilisában, az akkor a jelentősebbek közé tartozó könyvszemléző és -kritikai fórumban, a *Könyvvilágban* közöltem három fiatal költő: Tönköl József, Kelényi Béla és az ő Kozmosz Könyvek-beli bemutatkozó verseskötetéről, a *Préselt lepkéről*. Jegyzetemben hármuk közül Holló teljesítményét tartottam a legerőteljesebbnek, különösen költőnk „tág teret és nagy időt szintetizáló műveltségélményét” emeltem ki, melyhez sikerült megfelelő nyelvi eszközöket találnia, ami – versei helyenkénti botlásai ellenére – már egyértelműen jelezte formálódó költészetének távlatait is. Később, a tatabányai Új Forrásnak, majd a budapesti Széphalom Könyvműhely kiadónak küldött kézíratai – melynek az 1990-es évek elején egy ideig az ügyvezetője lehettem –, illetve az általam lektorált *Iszapfalvi legendák* kiadása kapcsán több levelet is váltottunk egymással, melyek közül egyelőre, egy gyors szemlézés után mintegy tucatnyi került elő irattáramból (ahonnan annak alaposabb áttekintését követően továbbiak is előkerülhetnek még): az első 1987. szeptember 29-én íródott, az utolsó, az önként vállalt halálát megelőző napokban, 1992 szeptember elején.

Holló András levelei írógéppel íródtak (a megszólítást mindig a jobb felső margóhoz igazította); keltezés nélküliek és tagolatlanok, bekezdéseket nem használ, sorkezdettől sorvégig folyamatosan írja őket, itt-ott sajátkezü javításokkal látva el azokat, melyeket minden esetben ugyancsak sajátkezü aláírása zárja. Az alábbiakban ezeket adom közre (remélve, hogy közelebb segítenek költőnk személyiségének és szenvedéseinek, illetve gondolkodásának és írásművészetének jobb megértéséhez) – keletkezésük időpontját általában a postabélyegző szerint azonosítva –, a legteljesebb szövegűvel (csupán a rövid és hosszú magánhangzók használatában érvényesíttem a hatályos helyesírási szabályokat), s a legszükségesebb magyarázó jegyzeteket fűzve hozzájuk.

Közülük a legelső válasz 1987. szeptember 25-i levelemre, mellyel az akkoriban készülő *Iszapfalvi legendák*ból küldött részleteket nyugtáztam a legnagyobb elismeréssel, kis – akár színpadra is kívánczozható – remekléseknek tartva azokat, melyekben „minden szerencsésen összejött... ami jó szövegekhez szükségesetetik”. Íme, András postafordultával, szeptember 29-én küldött válaszelevele: 11

Kedves László!

Köszönöm az értesítést. Számomra nagy öröm, hogy a legendáim megnyerték a tetszésedet. Monostori Imre is mondta, hogy mélyeknek találtad őket. A mélység valóban jó szó. Ahogy Proust-ból a sütemény íze elfeledett emlékeket hozott a felszínre lelke legmélyéből, úgy hívtam elő én is a magány újabb és újabb ízeinek segítségével ősi képzeteket a kollektív tudatalattimból. Ezekre épül mindegyik, legendám. Azt hiszem, sikerült velük mítoszt teremtenem, ami Ady költészetének is egyik legfőbb értéke. Ez a mítosz egy zárt közösség fundamentuma. Iszapfalva, persze, nem azonosítható 100%-ig Mocsával. A legenda-forma itt a költészet jelképe. Krúdynam volt egyik alapvető követelménye, hogy a költészetet – az élet poézisét – mindig szem előtt tarthassa. Tehát a vaskos mindennapi életből szűröm ki a költészetet, mint a talajvízből az aranyat. A legendák szerkezetének érdekessége, hogy majdnem mindegyik három szó tartópillérén áll, mintha háromszor meg lennének csavarva: 1. szó: „amikor...” ez-meg-az volt; 2. szó: „azonban...” így-meg-úgy alakult; 3. szó: „azóta...” mondogatják Iszapfalván... – és itt jön a csattanó. Ez a szerkezet alkotás közben teljesen öntudatlan volt, bennem is később tudatosult. A legtöbben meg is lehet találni ezt a két időhatározószót és egy módosítószót. A színpadra állítás lehetősége nekem nem fordult meg a fejemben. Elismerésed annál jobban esett, mert Szkárosi Endre – aki csak az első 15 legendámat ismeri – korszerűtlennek nevezte a legendáhozfordulást. Szerinte lejáratott. Ezen nagyon meglepődtem, mert nekem az volt az érzésem, hogy valami újat csinálok. Még egyszer köszönöm a levelet. Baráti üdvözléssel:

Új Forrás 2015/5 – „...kavicsból is pacsitár” – Levélváltásom Holló
Andrással – Közreadja és ismeretterjesztőkkkel, jegyzetekkel ellátta: Tóth László

Holló András [s. k. aláírással]

1988 márciusára Holló András már el is készült az *Iszapfalvi legendák* kéziratával, mely ugyanazon év őszére már meg is jelent az Új Forrás Füzetek 4. darabjaként. A kis kötetkéhez a következő lektori ajánlást írtam:

„Remek, kifejező címe van Holló András kéziratának.

De hol van Iszapfalva?

A térképen hiába keresnénk. Iszapfalva a képzelet szülötte, a költő teremtő képzeletéé. A képzeleté? Talán mégsem. Illetve, nem egészen. Iszapfalva ugyanis legalább annyira valóság, mint amennyire képzelet. S nemcsak azért, mert minden, amit a képzelet szült, valóság(os)nak is tekinthető. Azért is, mert Sok Iszapfalva van Magyarországon, s szerte a világon. Talán nem túlzás azt mondani, hogy minden embernek megvan a maga Iszapfalvája. Ez a nem-létezőn létező község ugyanis bennünk van, az emberi emlékezetnek a közösségi felől eső részében található. A jungi kollektív tudattalanban, tudatalattiban. Az *Iszapfalvi legendák* történeteit, firefura, esetlen és elesett, de minden esetben megigazuló, hús-vér figuráit a kollektív emlékezet őrizte meg számunkra, s most, hogy Holló András írói érdeklődésének fénykörében látjuk őket, kicsit személyes ismerőseinknek, kicsit a magunk élete részének (is) érezzük a Sárközi Rebekákat, Zsíros Terézeket, Zsíros Mihályokat, Harangozó Etelkákat, Bokrétás Vilmákat, Rigó Károlyokat és társaikat. Sőt. Olykor-olykor az az érzésünk támad, mintha kicsit *ők is mi* lennénk. Mintha egy kicsit mi is belőlük, illetve belőlük *is* lennénk. Ami nem véletlen, hiszen – belőlük *is* vagyunk. Mert a világ már csak olyan, hogy ami bennünk – kiben-kiben – megismételhetetlenül egyedi, az a legnagyobb részben általános (ítható) is, az a legnagyobb részben más is lehet.

Legendákat ír Holló András, akár egy középkori szerzetes, cellája (élete) magányába visszavonultan, csakhogy ő nem szentekre figyelmez, jóllehet a maguk nyomorúsága és bűnös testük ördöge(i) által sugalmazott eltévelyedésektől sem mentes, boldogtalanságukban is valami földön túli boldogságtól sugárzó életükön végigbotorkáló hőseire (hőseire? alakjaira!) úgy tekint, akár ha szentéletűek – valahol a végtelenben, a transzcendensben megigazultak – volnának valamennyien. S bár Holló történeteiből hiányzik a vallásos áhítat, a lehető legszélesebbre tárja a transzcendencia ablakát, melyen át az emberi értelemmel felfogható és magyarázható létezésen túli dolgokra látni rá. Holló András legendái tanulmányok arról, ami a heideggeri *Dasein*ben: itt-létben, jelenvalólétben emberi; a mondhatatlan mondásához gyűjtenek erőt, vesznek lélegzetet, s a világot ellentéteinek egységében, a látott (létező?) és képzelt valóság összeölelkezésében láttatják.

Az *Iszapfalvi legendákat* mindemellett valami véghetetlenül szelíd nyugalom, az önmaga létének pokoli köreit és bugyrait megjárt ember saját vérén-verejtékén szerzett bölcsessége teszi telítetté. Nyelvezetük dísztelen, lényegre törő, egyszerre tárgyyszerű és lírai. Ez a kis kötet tárgy, szemlélet és nyelv ritka találkozásának szép példája, amelyet isteni kegyelem nélkül írni aligha lehet. (*Bpesten, 1988. március 20-án*)”

Költőnk 1988 tavaszán *Töredelmek* című, hosszabb, tudtommal azóta is közöletlen önéletrajzi ihletésű füzetével jelentkezett a lapnál, mellyel kapcsolatban

március 22-i levelemben jeleztem neki, hogy annak közlésére – egy-két, szigorúan személyes töltetű, személyiségjogi szempontból kényes rész kihagyásával – mielőbb szeretnénk sort keríteni. Válaszát ezúttal is postafordultával, március 25-én küldte el nevemre:

13

Kedves László!

Köszönöm leveledet. Valóban jó lesz találkozunk. Megbeszéljük a tennivalókat, így a Töredelmekkel kapcsolatos kihagyásokat, módosításokat, elbeszélgethetünk a költészettel és a mindennapi élettel kapcsolatos gondjairól, és Te is jobban megismerhetsz engem; Imre már elég jól ismer, vele többször találkoztam. Megmutatom majd öt legenda-illusztrációm is, melyek nem mesterművek, hanem csak amatőr munkák, és nem is akarom őket tervezett kötetembe beletenni. Ha illusztráltatjuk egyáltalán, akkor hivatalos festővel kellene. Én csak a magam szórakozására rajzolgattam. Ha a Töredelmek megjelenik, akkor arra szeretnék kérni, hogy egy bevezetőt légy szíves írni hozzá, hogy ne legyen annyira védtelen. Ha nincs rá időd, akkor erre Szkárosi Endre is fölkerhető, mert ezt a lehetőséget nekem levélben fölvetette. Majd megadom a címét és telefonszámát. De ide is másolhatom:

[...]

Ő forradalmian nagy műnek tartja önéletrajzomat, és ajánlkozott a bevezető írására, ha valahol megjelenik. Nem tudom, változott-e azóta a véleménye. Szeretettel várlak Benneteket. Üdvözlettel:

Holló András [s. k. aláírással]

Április 7-i levelében még mindig a Töredelmek a téma:

Kedves László!

Gondolkoztam a Töredelmek sorsán. Megértelek Benneteket, hogy az én érdeklomben húztátok meg, engemet féltve, hogy elejét vegyétek a buta ironizálásoknak. És vannak, akik óva intettek engem a Töredelmek megjelentetésétől, hasonló okokból (Gyurácz Feri, Reisinger János). De ha részletek megjelenének, az ellenségeim úgyis fanyalognának, kárörvendően somolyogva: „Az önkielégítésről nem beszél.” Úgy gondolom: ha az egész nem jelenhet meg (és én is úgy gondolom: ne adjuk ki az egészet), akkor részleteket se ragadjunk ki. Halálom után talán majd megjelenik az egész. Akkor talán, ha majd a sírban leszek, nem érhet támadás. De talán ez lenne a leghelyesebb: megírtam, olvasták azok, akiknek nem vagyok közömbös, és a leghelyesebb volna elégetni, és úgy venni, mint egy analitikus naplót, melyet azért ír az ember, hogy kiírja magából, ami bántja, és utána, mintha megszabadult volna tőlük, elfelejteni az

Új Forrás 2015/5 – „...kavicsból is pacsitár” – Levélváltásom Holló
Andrással – Közreadja és ismeretterőlkkel, jegyzetekkel ellátta: Tóth László

egészet, és erről az alapról folytatni tovább az életet. Azt a helyet az Új Forrásban, amit a Töredelmekre szántatok, tartásatok fönn a készülő regényemnek; abban is benne lesz minden, ami önéletrajzi művemben fontos, de fiktív síkon.

14 *Tehát: most így gondolom: ne adjuk ki; sem egészében, sem részleteiben. Írásom bőven van; nem szenvedek kézirat szűkében. Készülő regényem a Mikes Kelemen-i helyzet abszurdabb változata, és az egész magyar kultúrát összefogja. Akárhogy meghúzzuk a Töredelmeket, még mindig sok marad benne, ami kóros képzet vagy gondolat, és nyilvánvalóan a betegségem terméke. Különbséget kell tenni, hogy mi készül az asztalfióknak és a papírkosárnak, és mi a nagyközönségnek. Nem tudom, mi a véleményed. Egyelőre vissza se küldöm a kéziratot. Üdvözlettel:*

Holló András [s. k. aláírással]

Május 2-i kelettel, a *Töredelmek* András általi visszavonása kapcsán a következő levelet küldtem neki:

„Kedves András! Sajnálom a *Töredelmeket*, ui. többnek érzem egyszerű analitikus naplónál: az én olvasatomban szociológiailag is pontos és hiteles, fontos társadalmi összefüggésekre rámutató (auto)szociográfia egy emberi lélekről, amelyről csak igen kevesen tudnák, hogy konkrétan mely részek maradtak ki belőle, az olvasók többsége személyedtől elvonatkoztatva is olvashatja – ám kénytelen vagyok respektálni a döntésedet, s belenyugodni, ha a kéziratot visszavonod. S várom helyette (de nemcsak helyette) regényedet, meg aztán egy-két verset is küldhetnél már. Barátsággal üdvözöl [aláírással].”

Május folyamán három levelet is kaptam tőle a következő sorrendben (a hónap eleji, 16-i, majd 24-i postázással):

Kedves László!

Köszönöm a leveledet. Új megvilágításba helyezted a Töredelmeket; majd lehet, hogy gondolkodom rajta. Köszönöm, hogy verseket kértél. Itt küldök az újabbak közül négyet; többet nem küldök, mert ezt mind fontosnak érzem. Egyik nap annyira ki voltam borulva, hogy egész életművem meg akartam semmisíteni; aztán nem égettem el mindent; de sajnos, a félig kész regényemet is (többek közt). Most majd újrakezdem, mert az írást nem vagyok képes abbagyni, bármennyire hiábavalónak érzem is. Egy hónap alatt újraírom. Az égetéssel akartam bosszút állni a költészetten azért, mert tönkretette az életemet. De azóta összeszedtem magam. Imrével mi van? Nem ír. Baráti üdvözlettel:

Holló András [s. k. aláírással]

Kedves László!

Azért szeretnék annyira regényt írni, mert rengeteg a gondolatom, fölismé-
résem, melyeket tovább szeretnék adni és megörökíteni, ha már a szenvedő
tudat ilyen termékeny, mint esetemben is. A naplóírás nem jöhet
számba, mert az a nagy nevek kiváltsága. Csak a regényíráshoz hiány- 15
zik a nyugalmam, és nincsenek hozzá rendezett körülményeim. Írok
most egy kb. 10 oldalas prózaverset; hátha belesűrítetem mindazt, ami a re-
gényem magva lenne, és akkor elmúlik a regényírásra való késztetés. Sok a
kéziratom; mégis: töredékét sikerül csak papírra vetnem mindannak, ami mo-
toszkál bennem. Azzal vigasztalom magam, hogy Tandori is azt nyilat-
kozta, hogy neki a legzseniálisabb dolgok akkor jutnak eszébe, mikor
a várost járja vagy a madáretető-helyeket, és nincs lehetősége, hogy
följegyezze. Weöres Sándor is így ír: „Legszebb alkotás a séta, / bár a
földön nem hagy jelet.” Lehet, hogy lemondok a regény-tervről, és ke-
resek valami új formát, ami testhezállóbb és kivitelezhetőbb (ahogy a
legendáimhoz is sikerült). Készülő prózaversem címe: Rezdülésig fe-
szült hurok. Összeállítottam egy esszét is a költészettel kapcsolatos
észrevételeimből; e levéllel párhuzamosan küldöm Imrének. Mivel –
úgy tűnik – a regényírásról lemondok, beleegyezem a Töredelmek köz-
lésébe mégis. Hiszen nagyon fontos életem és költészetem szempont-
jából az a szociologikum, ami benne van. Az Általad megjelölt részek
kihagyásával és az átfogalmazandó helyek átfogalmazásával újragépe-
lem az egészet (prózába tördelve, ahogy megegyeztünk), és kb. két
héten belül küldeni fogom a prózaversemmel együtt. Baráti üdvözléssel:
Holló András [s. k. aláírással]

*

Kedves László!

Késni fogok a küldeményemmel. A Töredelmek újra-gépelésével nehezen hala-
dok. A 10 oldalas prózavers készen van. 20 db négysoros is írtam. Ezeket is kül-
deni fogom. Nem reagáltál versküldeményemre. Nem jó? Olyan sokan nem
írnak, akiktől levelet várok, hogy nincs inspirációm a munkára. De takarítom
az ólakat, kukoricát morzsolok stb. Az Életünk 4 versemet elfogadta. Valami kis
vigasz. De Gyurácz Ferenc barátomnak is köszönhető. Csak a régi formámat nem
tudom visszaszerezni, amilyen az orvosokhoz-kerülés előtt voltam. Az egészsé-
get, amíg megvan, nem tudjuk értékelni, csak ha már elvész, akkor sóhajtozunk
utána, de már hiába. Baráti üdvözléssel:

Holló András [s. k. aláírás]

Új Forrás 2015/15 – „... kavičsból is pacsitár” – Levélváltásom Holló
Andrással – Közreadja és ismeretterjesztőkkel, jegyzetekkel ellátta: Tóth László

Június 9-i levelemben meglepetten vettem, tudomásul, hogy a *Töredelmek* közlését – amint azt Monostori Imre főszerkesztőnkkel közölte – mégsem engedélyezte, illetve azt sem rejtettem véka alá, hogy legújabbán küldött versei némiképpen csalódást okoztak. Röviddel ezután már asztalomon is
16 volt a válasza:

Kedves László!

Köszönöm reagálásodat a versküldeményemre, írod, hogy ezek a verseim nem tetszettek. Talán a szerző a saját műveivel szemben nem lehet objektív szemű értékmérő, tehát lehet, hogy rosszul válogattam, és keveset küldtem. Most nem küldök semmit. Pedig volna mit. De nem akarok tolakodó lenni. Említést tettem már egyik Neked írt levelemben 20 db négysorosomról és egy 10 oldalas prózaversemről, amelynek címe: Rezdülésig feszült hurok. Ehhez jön most egy meditáció-sorozat: Új mesterek keresése. Nem küldök most semmit, mert ezeket a dolgaimat lehet, hogy beépítem – átalakítva – regényembe (melyet a félig-kész elégetett helyett is akarok írni), csak nincsenek nyugodt, rendezett körülményeim az alkotáshoz. Az egyre növekvő fizikai munka, amit végezni kell, fáradttá tesz és elveszi az időt-energiát az alkotástól. Lelkiállapotom meg amúgy is labilis. A Töredelmekkel kapcsolatos elbizonytalanodásomért elnézést kérek. Fabó Kinga is azt tanácsolta, hogy ne publikáljam, mondván, hogy az emberek többsége csak csámcsogna rajta, nem értvén és nem érezvén át a dolgokat. Fontos mű, az vitathatatlan. Szeretném ezt a problematikát – kibővítve – fiktív környezetbe ágyazva újra megírni. Sok a mondanivalóm, ami már nem fér bele versekbe, ezért új formákon és műfajokon töröm a fejemet. Népdal-imitációkat is írok. Ha az ott-tartott A pszichiáter intelmei sem tetszik igazán, akkor ne közöld; nem fogok megsértődni. Nagyon nehéz dolga van a költőnek, ha teljesen magányos, ha nem tudja, hogy vannak-e olvasói, ha az olvasóktól nem kap visszajelzéseket, hogy érdemes-e csinálnia az alkotói tevékenységet. Csinálom, mert a tapasztalataimat, fölismeréseimet tovább akarom adni, bár nagyon magamra vagyok hagyatva. A remények, hitek, eszmények ébrentartását tartom feladatomnak verseimben, akkor, amikor néhány – egyre kevesebb – hűséges társ tartja bennem a lelket. Meg kellene tanulnom küzdeni. De én nem kardra esküdtem, hanem virágra; kavicsból is pacsirtát kiköltő szavakra. Sokkal több aktivitásra lenne szükségem, mondják az orvosok. De félénk vagyok, gátlásos, szorongó. Ha a költészetből is kiábrándulok, akkor minden szál elszakad, ami az élethez köt. „A semmi ágán ül szivem...” Irigylem a fák, kövek, madarak, csillagok erejét. Üdvözlettel:

Holló András [s. k. aláírás]

Július 8-án írt levelemben – a kérdésre, kinek is ír az ember – Mészöly Miklóst idéztem Hollónak: „...kinek is ír az ember? Természetesen magának. (Ezzel tesz hozzá vmit a világhoz.) Miként természetesen az olvasó is önmagának olvas. (Ő is ezzel tesz hozzá.) Mészöly Miklós írta valahol: »Az írás lelki higiénia.« Nos, az olvasás is az. [...] A vers is — ha adekvát minden szempontból — meg fogja találni az olvasóit. Még ha magadnak írtad, akkor is. Sőt talán akkor inkább.»

17

András, válaszát július 25-én vitte el a mocsai postára:

Kedves László!

Köszönöm leveledet. Mészöly Miklós mondását is idéző gondolataid az írással kapcsolatban rímelnék arra, amit nemrég olvastam Szerb Antalnál; valami ilyesmi: az írás is, mint az erény, jutalmát önmagában hordozza. Tehát nem kell elismerést várnom azért, hogy írok, mert az íráshoz szükséges ihletett állapot már előlegezett jutalom. Különb: már eldöntöttem: írok az utókornak (amely vagy fénybe, vagy árnyékba állít majd). Nem törődöm a visszhangtalansággal; írok, mert ez jó nekem (életem legnagyobb örömforrása), és nem tudom abbahagyni. A visszhangtalanság inkább a magánéletem magányossága tekintetében visel meg igazán. Négy sorosaimat kérted; itt küldöm őket. Közben eljutott hozzám lektori jelentésed is; Imre küldte el. Olvasatod autentikus. A képzelet és valóság összefüggéseiből indulsz ki. Igen; egyik sincs a másik nélkül. Nagyon eredeti az Iszapfalva szimbolikus értelmezése, hogy minden embernek megvan a maga Iszapfalvája. „...belőlük is vagyunk” – írod legenda-alakjaimmal kapcsolatban. Jó észrevétel. Magányomban magamat a nép világán keresztül akartam kifejezni egyrészt; másrészt: a nép életét, világát kifejezni, magamon átszűrve. Ilyen indítékaim is voltak, nemcsak olyanok, amelyekről már vagy írtam, vagy beszéltem. Ez a néppel való összefonódás oda-vissza dolog. Ezért vehetted észre joggal, hogy legenda-alakjaimat (mindet) rokonszenvvel szemlélem, az eltvelyedőket is. Szólsz „pokoljárásomról” is, melynek során szelíd nyugalmú bölcsességet szereztem. A pokoljárás lehet a depresszió egyik elnevezése is, mert a művészek pokoljárása, amire egy népdalunk is utal, talán nem más, mint kiszolgáltatottságuk tulajdon gyenge idegeik játékainak. A szenvedést szoktuk a pokolhoz kötni; sokat szenvedtem, szenvedek, tehát jogos pokoljárásról beszélni. Idézzem Hölderlin Hüperionjából?: „...sekély szívvel és korlátolt szellemmel igazán nagyon könnyű boldognak lenni és nyugodtnak.” Ez nem a mi esetünk. Nem tudom: metaforikusan, vagy teológikusan érted-e, hogy az Iszapfalvi legendákat csak isteni kegyelemből lehetett megírni? Talán ez erőt tud adni a továbbiakhoz. Baráti üdvözlettel:

Új Forrás 2015/5- „...kavicsból is pacsirtát” – Levélváltásom Holló Andrással – Közreadja és ismeretterjesztőKkel, jegyzetekkel ellátta: Tóth László

Holló András [s. k.. aláírás]

Kérdésére, hogy levelemnek az *Iszapfalvi legendák* kapcsán az isteni kegyelemről szóló passzusát „metaforikusan vagy teológikusan” értettem-e, július 27-én azt válaszoltam, hogy természetesen, metaforikusan, „De az sem baj, ha valaki nem úgy érti”. November 29-én pedig már az elkészült *Iszapfalvi...*-hoz gratuláltam neki, abban a reményben, hogy „lesz visszhangja, s jó visszhangja lesz, mert igazán megérdemli”, mivel „Szép könyv, jó könyv, s oly ritka manapság az ilyen”. Néhány nappal később, december 15-én *Rózsa és rozmaryng* című írásának megérkeztét nyugtáztam a következő szavakkal: „Érdekes, különös írás a *Rózsa és rozmaryng*, az antik dialógus-novellák, a tanítómesé és az érzelmes történet furcsa ötvözete: az *Új Forrás* megjelenésének 20. évfordulóját ünneplő, 89/2. (áprilisi) számba sorolom be”, amire Holló december 20-án válaszolt:

Kedves László!

Köszönöm a leveledet. Egy lapon már valóban megköszönted korábban a legenda-kötetemet. Hálás vagyok az értő olvasatért. Egy értő olvasó többet ér, mint száz felületes olvasó, és a könyvemnek már eddig is több híve akadt. Hogy mennyire lesz ismert, nem tudom, mert elég kevés példányban jelent meg; lehet, hogy nem lesz nagy visszhangja. Nem baj. Akikhez eljut, azok nem fognak csalódní benne. A bemutatója tegnap volt itt Mocsán; elég jól sikerült, ha a görcsösségemet nem számítjuk. A Rózsa és rozmaryng azt a forró vágyamat példázza, amely a gyógyulásra irányul. Ennyire szeretném a régi formámat visszaszerezni. Lehet, hogy érzelmes történet, de én írásaimmal katharizist, érzelmi árnyaltságot akarok kiváltani. Örülök, ha megjelenik. Áldásos karácsonyt és boldog új esztendőt kívánok. Baráti üdvözléssel

Holló András [s. k. aláírás]

1989-ből, 1990-ből, 1991-ből egyelőre nem akadtam egymásnak írt leveleink nyomára; az utolsó két, tőle kapott levelem már halála évéből, 1992-ből való. Májusban az *Üdvözlég, Mária!* című, általa (kis)regénynek nevezett, s édesanyjának szentelt, erőteljes prózaművét hozta nevemre tőle a postás, a következő levél kíséretében:

Kedves László!

Ebben az évben még csak egyszer publikáltam az Új Forrásban, ezért legújabb műveimből küldök Neked szemléznivalót: az Üdvözlég, Mária című prózát és a Gyöngysor című versciklust. Az Üdvözlég, Mária-t Pécsi Györgyi is ismeri, és „megrendítően szép írásnak” tartja. A Gyöngysort még nem ismeri. Pécsi Györgyi javasolta nekem, hogy az Üdvözlég, Mária-t próbáljam meg folyóiratban publikálni, mert szerinte országos figyelmet érdemel. Ez a művem (talán kisregény) anyámról szól. Már régóta készültem rá, hogy anyám életét megírjam.

Pécsi Györgyi azt emelte ki belőle, hogy sikerült benne megteremtenem a harmóniát, és minden a helyén van benne. A magam részéről szinte naturalista-posztimpreszionista műnek érzem. Örülök, hogy anyámat meg tudtam örökíteni benne. Sajnos, teljesen ismeretlen vagyok az irodalmi életben, és idegen folyóiratban csak akkor juthatok publikációhoz, ha valaki ismerős beajánl. Mivel ez ritkán történik meg, ezért vagyok kénytelen az Új Forrást ostromolni továbbra is. Monostori Imrét ugyan kérdeztem, hogy hova (melyik lapba) érdemes kéziratot küldeni, de ő azt felelte, hogy sehova, mert mindegyik lap egzisztenciális kérdésekkel küzd. Én mégis kísérletet teszek az Új Forrásnál. A másik művem versciklus, és a címe: Gyöngysor. Ez a Tücsökvár párja, azzal a különbséggel, hogy nem gyerekeknek, hanem felnőtteknek szól. 50 db 4 soros versszak, párosrímekben, felező nyolcasokban, illetve: ritmusos nyolcasokban, mert nem mindig felező. Mindegyik versszak önálló kis pillanatkép: metsző gondolat, jelenet, tájleírás, lelkiállapot, belső táj stb. Nem számítok, persze, az egész közlésére: Rád bízom, hogy mely darabokat válogatod ki belőle. Az Üdvözlégy, Máriának, ha közlitek, egészben kell viszont maradnia, mert annak csak úgy van értelme. A Gyöngysor ellenben tetszés szerint rövidíthető, mert nincsen epikus íve, tehát a kihagyások nem okoznának értelemzavaró problémát. Az Üdvözlégy, Mária mégis epikus viszont, annak ellenére, hogy pasztellképekből áll, és csak anyám személye benne az összekötő, egészen végigvonuló szál. Az időt összekevertem benne, hogy érdekesebb legyen: örök jelenben játszódik, és a halállal kezdődik, majd a születéssel végződik, fordított sorrendben. Bízom benne, hogy küldeményemben találsz az Új Forrás számára értékes dolgokat. Várom válaszat, benne a műbírálattal. Addig is szeretettel köszöntlek.

Barátsággal:

[s. k. aláírásával]

Új Forrás 2015/5- "....kavicsból is pacsirtát" – Levélváltásom Holló Andrással – Közreadja és ismeretterőlkkel, jegyzetekkel ellátta: Tóth László

Ez időben a budapesti Széphalom Könyvműhely kiadóhoz kerültem ügyvezetőnek, ahova Holló András előzőleg *Közvetlenül* címmel nyújtotta be új kéziratát, s az érkezésemre már megkezdte útját a kiadói gépezet csapágyain a megjelenés felé. Szeptemberben ezzel kapcsolatban kaptam tőle már új munkahelyi címemre egy levelet, mely, mint nem sokkal később kiderült, élete utolsó levelei közé tartozott (hasonló tartalmút, illetve szövegűt írt ugyanekkor Monostori Imrének is, aki azt az *Új Forrás* 1993. májusi számában tette közzé), s mint ilyen, afféle költői-írói végrendekezésnek is tekinthető. Holló Andrással folytatott levelezésünk ismertetését, szemelvényes közlését ezzel a (búcsú)levelével zárom:

Kedves László!

Monostori Imrétől tudom, hogy Te lettél a Széphalom Könyvműhely új igazgatója. Először is őszintén gratulálok hozzá, és biztos vagyok benne, hogy Személyedben a magyar könyvkiadás igen jó kezekbe került. Hiszen ha csak az

20 Új Forrásnál kifejtett tevékenységedet veszem alapul – most figyelmen kívül hagyva költői munkásságodat –, akkor eddig is már nagy hozzájárulástól és a szellemi-lelki-társadalmi értékek felelős ápolásáról tettél tanúbizonyosságot. Mint bizonyára tudod, a Széphalom Könyvműhelynél bent van kiadásra várva Közvetlenül címen a negyedik kötetem. Mezey Katalin azt ígérte még meg, hogy ebben az évben kiadatik a könyvem. Kérlek, ne Közvetlenül, hanem Lázaadás és megbékélés legyen a címe. A szedését már elkezdték, mint írta Pécsi Györgyi, de a korrektúráját még nem kaptam meg. Kérlek, semmit ne változtassatok rajta, maradjon abban a végleges formájában, ahogyan Pécsi Györgyivel megszerkesztettük. Nagyon fontos lenne, hogy a dedikációk egyetlen versem alól sem maradjanak el. Ha én meghalnék addigra, mire a korrektúrát megkapnám, kérlek, legyetek szívesek Ti megcsinálni a korrektúrát, vagy pedig Monostori Imrével megcsináltatni – ő szívességből megtenné nekem. Nagyon lerongyolódott idegi-lelki állapotban vagyok. Üldözöttségem, megalázottságom, sanyarú fölneveltetésem és boldogtalanságom miatt meg akarok halni. Ezen a világon nem kívánok élni. Megpróbáltam abba a jézusi gondolatba kapaszkodni, hogy: Nem az a fontos, hogy az emberek mit gondolnak és mit mondanak rólatok, hogyan bántanak benneteket, hanem az a fontos, hogy Isten elégedett legyen veletek. De Isten – akinek léte vagy nemléte egész életemben legtöbbit foglalkoztatott, mint Dosztojevszkijt is pl. feleségének vallomásai szerint –, tehát az a baj, hogy Isten nekem soha nem fog megjelenni, és nem ad biztató tanácsokat. És tudod: gyógyíthatatlan vagyok. Farkasordító magányban élek, tele patológikus tünetekkel, és már felőrölődtem. Ötödik kötetem is készen van Posztumusz esküvő címmel. Nem tudom, talállok-e majd rá kiadót ebben a nehéz gondokkal teli könyvkiadói helyzetben. Köszönöm, hogy az Üdvözlégy, Mária című írásomat helyenként korrigáltad, és apró javításokat végeztél rajta. Én ezekhez alkalmazkodtam is. Félek attól ugyan, hogy ha megjelenik, esetleg apám és a rokonság kezébe kerül, és botrány lesz belőle, holott az a helyzet, hogy sokkal kíméletesebb voltam irántuk benne, mint lehettem volna kíméletlenebb az igazság érdekében. Anyám, mindenestre, azt kérte, hogy amíg él, ne jelenjen meg, mert ő is fél előre a botránytól, amit okozhat. Aggasztó ugyan ez, de azért jelenjen meg nyugodtan az októberi számban, ahogy terveztétek. Sokat gondolok Pascalnak a „gondolkodó nádszál” passzusára: az ember méltósága a gondolkodásában áll. És az érzelmeiben, tehetném hozzá. De annyira önzetlen vagyok, hogy mindenkin tudok segíteni, csak magamon nem. Kérlek, szívleld meg ezt a leveletem, és tartalma szerint cselekedj majd a kötetemmel kapcsolatban.

Szeretettel

Holló András

Költőnk 1992. szeptember 11-én véget vetett életének. Sírjánál Monostori Imre mondott beszédet, az *Új Forrás* októberi számában nekrológommal, illetve az *Üdvözlégy, Mária!* közlésével búcsúztattuk őt. 1993 tavaszán a budapesti Széphalom Könyvműhely kiadásában a *Lázadás és megbékélés* is megjelent, melyet kiadóként jegyezhettem. A költő végakaratótól 21 eltérően annyi változtatással, hogy abban már helyet kapott az *Üdvözlégy, Mária!*, valamint Holló következőnek tervezett verseskönyve, a *Posztumusz esküvő* is.

Szénási Zoltán: *Monostori Imre szinte a kezdetektől végigkísérte Holló András pályáját. Viszont azt is tudjuk, hogy Holló első versei nem az Új Forrásban, hanem a legendás Mozgó Világban jelentek meg. Hogyan került Holló András az Új Forrás vonzásába?*

22 „SALAKOT HORDOK, ÍROK, OLVASOK”^{1*}

Monostori Imre, Jász Attila
és Szénási Zoltán beszélget
Holló Andrásról

Monostori Imre: Mielőtt válaszolnék, el kell mondanom, hogy a temetőből jöttünk ide, s láttuk, hogy Moca község önkormányzata is letette a koszorút Holló András sírjára. Ez megható élmény volt számunkra, azért, mert egy

közösség akkor jár el helyesen, ha az értékeit megünnepeli, gondol rá, s ilyenkor a kerekjubileumok alkalmából ki is fejezi ezt a tiszteletét. Én arra is emlékszem, hogy még életében is segítette őt a falu közössége. Az egyik kötetét, amit mi adtunk ki, a Búzakalász Termelőszövetkezet támogatta. Megálltunk a ház előtt is, ahol lakott.

Ez az említett koszorú szép megértést fejez ki a közösség részéről, hiszen ahogy András is mondta többször, s megírta az *Izszapfalvi legendákban*: ő a kollektív tudatalattit akarta kifejezni. Az *Izszapfalvi legendák* egy prózakötet tele csupa abszurd, szürreális elemekkel, de mégis érezni, hogy ez egy falusi közösségnek az elképzelt mitológiai sorozata. András ezt a könyvet sokáig írta, s több részletet az *Új Forrás* is közölt belőle, majd kötetben is kiadtuk.

Az *Új Forrás* vonzásában? '84-ben mutattam be őt az *Új Forrásban*, nem sokkal azután, hogy meghalt az elődöm, Payer István főszerkesztő. Ez éles vágás volt a lapszámomban, amely a *Főszerkesztőnkéntől búcsúzunk* című írással kezdődött, visszapillantás volt, egy eltávozott értéknek a gyásza, s a rá való emlékezés. Ennek a számnak a második fele Holló András bemutatkozása és bemutatása volt. Itt kezdődött a mi kapcsolatunk, amely nyolc esztendeig igen intenzív volt, egészen kilencvenkettő szeptemberéig, amikor itt hagyott bennünket. Intenzív volt ez a kapcsolat, ahogy mondtam, száznál több levelet írt, s ha összeszámoljuk a levelek lapjait, kiderül, hogy több száz oldalt írt nekem. Mindez nagyon érdekes volt, de mindenekelőtt szívszorogató, s tele volt művészeti, esztétikai kérdésekkel. Ebben határozott volt, sokszor rám pirított, de ezek főleg esztétikai kérdésekről szóló viták voltak. Egyébként nagyon igényelte, hogy szeressék, támogassák, s ez a szeretetvágy mérhetetlen nagyságokat ért el nála. Mindig úgy érezte, hogy nem foglalkoznak vele eleget. Egyszer azt mondta, s aztán le is írta, hogy neki egyetlen nagy kívánsága van csak, hogy amíg bírja erővel több száz embernek egyfolytában

beszélhessen. Azt is kiszámította, hogy ez három és fél napig tartana, s a végén holtan rogya össze. Ez a körvonalazás megint az ő sajátos világát jellemzi: örökösen beszélni, közölni akart. Nagyon komolyan vette, amit csinál, nagyon komolyan vette a művészetet. A Felszabadulás utca kilencben sokat beszélgettünk. Ott készült, azt hiszem, az egyetlen interjú velem, amit én csináltam Andrással egy hagyományos felvevő készülékkel. Nagyon szép ez az interjú, ha valaki meg akarja keresni, az *Új Forrás* 89. évi áprilisi számában találja meg. Kiadtuk még életében az *Előszüret* című kötetet is. Az *Egyre messzebb* válogatott kötet már a halála után jelent meg. Attila válogatta, szerkesztette, én írtam hozzá az utószót. A borítójának különleges története van. András aranysárga borítót szeretett volna. A nyomda kinyomott pár tucatot ebből, de aztán nem tudta produkálni a színt, így zöldben jelent meg a többi.

Ha mindent összeadunk, akkor azt mondhatjuk, hogy életében és a halála után megjelent köteteinek a száma öt. Esszé, főleg vers, s egy próza, az *Izszapfalvi legendák*. A hagyaték kérdése is fontos, mert nem lehet tudni, hogy abból nem lehetne-e valamit még megjeleníteni. Jó, ha tudják, hogy a hagyaték 90 %-a a megyei könyvtárban van hivatalosan állományba van véve. Ott még lehetne kereskedni, s kutatni az életművet.

SzZ: *A következő kérdésemet Jász Attilához intézem. Tíz évvel ezelőtt is volt itt egy megemlékezés, amin ő mondta el a gondolatait Holló Andrásról, s ez az Új Forrásban meg is jelent. Ebből idézek egy mondatot: „Kezdő költőként irigyeltem azt a talán túlzottan is költői látásmódot, amit a versei árasztottak.” (Jász Attila: Lábjegyzet és szárnypreparálás) Kapcsolódva ahhoz, amit Imrétől is kérdeztem: te hogyan kerültél Holló András vonzásába?*

Jász Attila: Tulajdonképpen úgy, ahogy ezt felolvastad. Az ember fiatal költőként keresi az elődeit, mert akkor még nem tudja, hogy nem úgy működik a dolog, hogy különálló költők vannak, hanem az, amit Imre úgy említett, kollektív tudattalan. Átmenetek vannak. Jó esetben az ember megtalálja az elődeit, azokból táplálkozik, s belőlük merítve csinálja meg a saját világát, vagy teszi azt, amit legjobb tudása szerint képes létrehozni. Valahogy úgy adódott, hogy a legtöbb elődömnem tartott költő időben nem volt kortársam. Az egyik ilyen, számomra fontos előd volt az indulásnál, főleg miután visszatértem ebbe a régióba a kilencvenes évek legelején, s belecsöppentem az *Új Forrásba*, Holló András volt. Visszakerestem, ahogy a laphoz kerültem, szinte azonnal készült a Holló-emlékszám, s rá egy évre a *Negyven éves lenne* tematikus lapszám. Az emlékszámban nem voltam benne se szerkesztőként,

se szerzőként, viszont rá egy évre a hagyatékot gondoztam, s a lapszámot Imrével közösen szerkesztettük. Egy értelmező szöveget írtam közben, életem első igazi esszéjét, ami egyfajta azonosulás volt az ő költői világával, és elgondolkodás azon, mitől és miért is szenvedett igazából. Újra el-
24 olvastam ezt a szöveget, s túl azon a fiatalos hevültségen, ami a mondataimból árad, ma is átsüt belőle: már akkor evidens volt, hogy ő egy nagyon fontos költő. Függetlenül attól, hogy mai napság nem nagyon beszélünk róla. Ugyanakkor, hogy a mérleg másik serpenyőjébe is tegyek valamit: ebben a számban volt egy zseniális Vasadi Péter-esszé. Vasadi amíg lehetett, lelki támasza volt Andrásnak, és a kezdetektől mellette állt szellemileg.

Miután megjelent a posztumusz kötet, egy-két évre rá hirdettünk egy pályázatot, aminek a tematikája méltán és méltatlanul elfeledett szerzők volt. Abban reménykedtünk, hogy olyan dolgozatok érkeznek be, melyek fontos szerzőkre hívják fel a figyelmet, akiket mintha elfelejtettünk volna. Az egyik legmegrázóbb és legerősebb dolgozat Halmai Tamás az esszéje volt, aki maga is kitűnő költő. Meglepő módon ő kívülről talált rá Holló Andrásra. Kafkának van egy fontos mondása, miszerint az ember kétfelé láncolt lény. Az egyik lánc a földhöz köti, a másik az éghez. Minket Imrével az egyik lánc biztos, hogy ide köt, s ez éppúgy jelenti Tatát, Tatabányát vagy Mocsát, mint ezt a kis megyécskét. Nyilvánvalóan elfogultabban nyúlunk ahhoz az értékhez, amit itt találunk. Halmai Tamás írása szíven talált minket, s ha valamiért, akkor ezért a dolgozatért érdemes volt meghirdetni ezt a pályázatot.

Már nem emlékszem, hogy mi volt az, ami miatt Holló András versei számomra fontossá váltak, de egy biztos: egy épphogy megismert, megkedvelt költő hagyatékával kezdeni az életmű feldolgozását brutális, megrázó élmény. András lefóliázva, összerakva hagyta hátra a műveit hihetetlen precíz módon. Tulajdonképpen egy az egyben ki lehetett volna adni, ha lett volna rá pénz. Volt ezek között egy kedvencem, amit még 2001-ben is próbáltam kiadatni, egy tudatregény, *Mondom a magamét* a címmel. Ebben száznyolcvan oldalon keresztül bekezdés nélkül „mondja a magáét”. Olyasmi ez, mint amiről Imre is mesélt, s nekem is az volt a kedvenc történetem Andrástól, amikor azt mondta: három nap, három éjszaka tudna beszélni. Felsorolja azokat, akiket szeretne meghívni, akadémikusokat, költőket, irodalomtörténészeket. Ez a furcsa vágy arról szólt, hogy figyeljenek rá. Nagyon figyeljenek rá. Mindhárman tudjuk, hogy három órát is iszonyatosan nehéz úgy beszélni, hogy figyeljenek az emberre. Abba is belehal kissé az előadó, nemhogy három nap, három éjszaka. Ez megint a romantika, amit jelzőként Imre tett András költészete elé. Egy romantikus költőben vannak ilyen vágyak. Ugyanakkor gyönyörű lett volna, ha ez megadatik neki legalább csak három órnyi időre, mert akkor pontosan tudta volna, hogy ez egy reménytelen feladat, de egyetlen nagy vágya teljesülhetett volna.

SzZ: *Holló Andrásról beszélve megkerülhetetlen, hogy egy tragikus életről s egy kiteljesületlen életműről beszéljünk. Túllépve a személyes kapcsolatokon most már az életműre szeretnék rákérdezni. Mennyire volt alapanyaga Holló András költészetének, prózájának a saját élete, környezetete? S megfordítva ezt a kérdést: mennyire korlátozta saját egyénisége művészetének kiteljesedését?* 25

MI: Összetett kérdés. Legjobb lenne, ha idéznék ebből az interjúból. Idevág, amit mond, amikor a költészetének a lényegéről faggatom. Hozzá kell tennem, hogy ez az interjú egy karácsony előtti héten készült, tehát kissé ünnepélyes helyzetben, állapotban '88 decemberében. Itt a következőket mondja a költészetéről, s ez a lényegét érinti: „A költészet lényege az orpheuszi szituáció, vagyis az érzelmek fölszabadítása, amikor a költő a nyelv misztikus őselemében fürdeti meg a befogadót, amely esetben a fürdés nem egyszerűen tisztálkodási aktus, hanem rítus. Megindít és katarzist hoz létre. Az a vers jó, amely úgy viszonyul az emberhez, ahogy egy fa, kő vagy madár a világmindenséghez: nem egyszerűen a jelképe annak, hanem a földidőzője többé-kevésbé: egy szívverése vagy kulcsa. Gyümölcscről ismerni meg a fát, tartja a közmondás. A versből a költőre, s a költőből az emberre lehet következtetni. A versek verse, az ősvers, a csillagos ég. Szerzője ismeretlen, pontosabban szerzője lehet bárki, aki megfelelő szívvel fogadja a látványt. Olyan verseket kell írunk, melyek a csillagos éghez hasonlóan a rémülettől a csodálatig tiszta érzelmekre indítanak, különösen ma, az érzelmek elhanyagolása idején. A vers teste az, amit mond a költő, a vers lelke pedig az, amit csak szuggerál.” Még egy bekezdés, ami szorosan ide kapcsolódik. Elmondta többször is, és végigvonul az esszéiben is egy gondolat: az önkéntes véradás motívuma. Azért írok, mivel „ez öngyógyító mechanizmus, lelki érvágás, és szeretném, ha mindazt a fölismerést, amit vérem-verejtékem árán szerzek, az emberek hasznukra tudnák fordítani.” Mi ez, kérem, ha nem egy nagy 19. század eleji-közepi magyar költőnek az öntudata. Az a szent elhatározás, romantikus vágy, hogy ő a versírással, azzal, hogy új világot teremtsen, segít a másik embernek. Ő ezt nagyon erősen, szentül hitte. Ez volt a legfőbb meggyőződése. Csak így tudott a rettenetes betegség következtében írni, írni, írni. Állandóan írni. Attila a megmondhatója, és én nem is mertem vállalni a hagyaték gondozását, sok dossziényi anyag gyűlt össze. A válogatás nehézsége éppen ebben volt, s én azért nem mertem vállalni, mert annyira belegabalyodtam az egészbe, hogy meg kellett kérnem egy tiszta szemet, hogy válogasson. Ez a hit, amit itt megvall, s többször máshol is (ezt egy vándormotívum nála, az önkéntes véradás), elfedte előle az utólagos kontroll szükségességét vagy lehetőségét,

Új Forrás 2015/5 – „Salakot hordok, fók, olvasok” – Monostori Imre, Jász Attila és Széna István beszélget Holló Andrásról

amit minden műalkotás megszületésekor vagy megjelenésekor el kell végezni. Megírta, amit tudott, amit akart, nagyon keveset javított, s máris írta a következőt. Rengeteget írt, s természetesen ebből a rengetegből a legjobbakat választotta ki Attila. Azt is fontosnak tartom megjegyezni, hogy

26 egy életmű megítélésekor mindig a csúcsokat kell figyelni. Azt kell figyelni, hová jutott, melyek a legjobb versek, legjobb prózák stb. Ha ez csak 20%-a az életműnek, vagy 40, akkor is nagy dolog. Fodor András, aki őt nagyon szerette, azt mondta, hogy András „vehemens tehetség”, aki-ben azonban hiányzik az a fegyelem vagy kontrollálási készség, ami a mű elkészülte után újra belép, és javít. Fodor volt a lektora a *Kötet nélkül* című antológiánknak '86-ban, és ő ezt rögtön észrevette.

A másik idézet, amit fel szeretnék olvasni, arról szól, hogyan élt András. Egyetemet végzett magyar-orosz szakos középiskolai tanár volt. Hallatlanul sokat olvasott, rengeteg zenét hallgatott, erre is sokszor hivatkozik. Filozófusokat, irodalomtörténeszeket, művészeket, de főleg költőket olvasott. Ezek az olvasmányélmények is színezték gondolkodásmódját, de az alapvető attitűdje ez a bizonyos véradás-történet. Rákérdeztem ebben az interjúban, hogyan él, mit csinál, hogyan telik egy napja. Azt válaszolta: „Nyolc óraker vagy hétkor fölkelek, iszom egy kávét, adok a cinkéknek, aztán kitararítom a disznóólakat. Így télen egész nap tüzelek, tehát ha olvasok akkor a könyvet fél óránként le kell tennem, mert mennem kell hamuzni, szemet behozni, kazánt piszkálni. Délelőtt várom a leveleket. Délben vagy este elmosogatok, ha eszembe jut. Tavasszal, nyáron ehhez jön a kerti munka: szőlőnyitás, fametszés, kapálás, öntözés. Fát vágok, kukoricát morzsolok és darálok. Egymagam ásom föl ősszel az egész kertet. Salakot hordok, írok, olvasok. Hogy mikor írok, az nem a napszaktól függ, hanem a körülményektől. Akkor megy gördülékenyen az írás, ha az indulatot sikerül egy optimális szinten tartani, hogy ezt a szintet ne haladja meg, de ne is maradjon alatta.” Nos, érezte ő, nagyon pontosan tudta, hogy vigyázni kell az indulattal. Mindent meg lehet írni, mindent papírra lehet vetni, csak az indulatot, miután már kisípolitattam, le kell kapcsolni, s meg kell nézni, hogy mint műalkotás megállja-e a helyét.

Még reflektálnék valamire. Érdekes kérdés, miért vonzódott annyira Pilinszkyhez vagy Simone Weilhez, ezekhez a modern misztikusokhoz. Szerintem nagyon sajátos Pilinszky-képe volt. Ő egy ágról szakadt, mezítlábas vándorprófétának képzelte el Pilinszkyt, aki azért van, hogy őt megértse, segítse, támogassa. A romantikus jelzőt én pozitívan értem, de ő teljesen magára maradt a 20. század végén ezzel a világképpel. Ezért mondom én, hogy ő volt az utolsó romantikus költő. S azt hiszem, hogy a magányossága ebből is fakadhatott, abból, hogy nem volt „trendi”. Az ő világában, amit megérlett, amit jónak, szépségnek, értelmes gondolatnak tartott, azt a saját esztétikai szabályai szerint rögzítette.

Ha kapok még időt, felolvasok egy érdekesen modern verset, amely automatikus képzettársításokon alapszik, s azt mutatja, hogy mint költő ez is tudta csinálni. Sőt fordítani is jól tudott. Volt egy orosz barátom, aki Szentpéterváron lakott (akkor még Leningrádnak hívták), sokat időzött Magyarországon, magyarból fordított oroszra. Egyszer őt akartuk kö- 27
zölni, s mondtam Andrásnak: „Itt van Szergejnek egy csomó verse, nézd már meg! Mi az, amit közölhetünk?” Ő pedig javasolt, s olyan kedves, aranyos fiú volt, hogy lefordított jó pár verset oroszból. Kitűnőek voltak, közöltük is. Holló András sokoldalú tehetség volt, egy disszertáció témája lehetne az ő világa.

SzZ: *Kapsz még szót, Imre, de most ismét Attilához fordulok, s a korábban már idézett szövegéből olvasok fel egy újabb részt: „Valami nagy-nagy titkot szeretett volna megosztani az emberekkel. De soha nem a titokról beszélt, hanem folytonosan arra készítette föl olvasóját, legyen iránta bizalommal, mert nagyon fontos dolgokat szeretne elmondani.” Rájöttél azóta, mi volt az a „nagy-nagy titok”?*

JA: Ez egy nagyon-nagyon kemény kérdés. Először arra reflektálnék, amit Imre mondott, mert nagyon el fogok kalandozni, ha később térek vissza erre. A magányról szeretnék beszélni. Ez volt az ő nagy témája, s ezért volt romantikus. Fiatal költőként kortárs szerzőtől először olvastam olyan verseket, amelyekből sütött a magány, s a magány volt a témája is. Végigolvastam az egész életművet, azt is, ami nem jelent meg, s megrázó, hogy mind a magányról szól. Amikor a cinkék etetéséről beszél, akkor az egy kedves dolog. Amikor viszont arról, hogy ki-megy, és várja a leveleket, akkor már érezzük, hogy itt egy nagyon sérülékeny emberről van szó, akinek a napjait meghatározza, jön-e levél, vagy nem jön. Imrével olvastuk a hagyatékban Holló András levelezését, s láttuk, hogy mennyire fel tudott háborodni, ha egy-két napot csúszott egy-egy a levél. Tandori Dezsőre haragudott meg például, mert nem jött a válasza tőle abban a tempóban, ahogy ő elképzelte.

A legmegrázóbb élményem, amikor bementem a szobájába: egy teljes körkép volt ott a világirodalmi és a hazai költészetből. S amit Imre mondott, Andrást mi minden érdekelt, gyönyörű és teljes sorozatok voltak a könyvespolcain. Szinte teljesebb gyűjteményt láttam ott, mint némelyik könyvtárban. És most Mocsáról beszélünk, nem egy budapesti polgári lakásról. Amikor oda-mentem az íróasztalához, volt a falon egy Pilinszky-kézírás, a *Négysoros*. Neki volt dedikálva. Valahol el is meséli ennek a történetét. Egy kávéházban megkérte Pilinszkyt, hogy írja le neki. Ez is jelzi, hogy Pilinszky számára mennyire fontos volt. Mindannyian sejtjük, miért is lehetett Pilinszky és Simone Weil

ilyen ennyire fontos neki: a magány miatt. Pilinszky és Simone Weil mindketten egyfajta modern misztikus irányt képviselnek, ami abban tér el a korábbiaktól, hogy a remény keveredik benne a reménytelenséggel.

28 Miközben Imre felolvasott, eszembe jutott az első kötetéből egy vers, ami nagyon passzol a cinkeetetéshez és a kerti munkákhoz, s talán egy picit árnyalja is a képet róla:

*Minden dolognak versirányultsága volt s van.
Azért térek ki erre, mert 1972-ben, mikor
öreg katonákként már együtt dolgozhattunk a civilekkel,
egy munkával lelt hosszabb idő után a vezető
kubikus azt mondta, szívesen bevenne a brigádjába.
Én ezt a költészetemre vonatkozó, legnagyobb, soha
fölül nem múlható elismerésnek tekintem.*

Ebben a versben ugyanarról beszél, mint az interjúban. Nekem ez nagyon tetszett akkor is, most is. A nagy titokról pedig annyit, hogy azért írta ő is körül, mert tudta azt, amit József Attila mondott: a titkokat ne lessük meg. Egyrészt nem szabad, mert akkor elszáll, másrészt pedig nem tudjuk. Hiszen ha visszagondolunk arra, hogy Andrásnak három nap, három éjszaka kellett volna ahhoz, hogy elmondja, amit szeretne, akkor nagyon leegyszerűsítő lenne, ha azt mondanám, hogy ez a titok a szeretet. Vagy a szeretet, mint az energia áramlása. Vagy a szeretet, mint számára hiányzó valami. Amit egyébként – annak ellenére, hogy nem érezte így – nyilván megkapott.

Azt gondolom – s persze csak a magam nevében tudok beszélni –, az ember alkotóként sokkal élesebben reagál. Az alkotás tulajdonképpen úgy születik, s az „önkéntes véradás” erre jó példa, hogy az alkotó sebezhetővé teszi magát. Folyamatosan leveszi a páncélját, mivel csak úgy tud figyelmet kelteni, ha élő szívét felmutatja, s ezt az érzést valamilyen szinten meg is tudja írni. Viszont nagyon nehéz visszaállni a többiek közé, mintha semmi sem történt volna. Nehéz utána újra páncélt venni, kérget növesztetni, az ember, ha költő nagyon sokszor ott marad sebezhetően. Valamennyire enyhíti ezt a sebezhetőséget, ha érzi, hogy olyan közegben van, ahol figyelnek rá. Alkotóként soha nem becsüljük meg azt a figyelmet, amit kapunk. Soha nem elég az, amit a közvetlen környezetünktől kapunk. Ezt most elsősorban az alkotó emberekről mondom, de talán mindannyiunkra érvényes. Mindig többet szeretnénk. Az alkotó emberben ott van a publikálási vágy, meg akarja mutatni magát, és ha publikált egy könyvben vagy egy folyóiratban, azt szeretné, ha az egész világ olvasná. Ez rendben is van, hiszen azért íródott meg a mű, de valójában a türelem meg a bölcsesség segíthet azon, ha az ember tényleg jelentőset írt, ki is várhatja annak a hatását. Ez nem mindenkinek

adatik meg, mert az emberben, pontosan azért, mert nagyon nagy a szere-
tetigénye, meg esendő is, a türelmetlenség is fokozódik. Andrásnak nem ada-
tot meg az idő, hogy a türelemre megérjen. Az a „nagy-nagy titok” a sok mű,
amit alkotott.

29

SzZ: *Visszatérve Monostori Imréhez s az előbb megkezdett témához: azt
hiszem, azt nagyon szépen megmagyaráztad, hogy Holló András volt szerinted
az utolsó romantikus magyar költő. Most azt szeretném, ha körüljárnánk, hogy
hol az ő helye a közelmúlt magyar irodalmában? Erre is tettél korábban utaláso-
kat. Kik azok a költők Pilinszkyn kívül, akik rokoníthatók vele, s akik
bizonyíthatóan is közel álltak hozzá?*

MI: Holló András költői arcképéhez, s egyáltalán a személyiségének a
reflexiójához, idézem ezt a négy sort, amit a meghívóra is kinyomtat-
tak, nagyon helyesen. *Önarckép* a címe:

*Egy atommagba is beleférek,
s a kozmoszt is ki tudom tölteni.
Vonz a halál és taszít az élet,
megmosdattak már anyám könnyei.*

Ez a négy sor nagyon mély értelmű önarckép és önéletrajz. Viszont
egy másik típusú költészet – amire az előbb már utaltam – nyilvánul
meg egy másik szövegében. Ezt én magyarázatnak is belevettem abba
az utószóba, amit a válogatott kötetéhez írtam. Ezek a mondatok egy-
más után nincsenek versszakokba tördelve. Lehet, hogy ez nem is vers,
ezen el lehet gondolkodni, de a költészetnek egy olyan magas foka,
amelyik már rendkívüli tömörségben, külön-külön mondatonként is
kisugárzással rendelkezik. *Szomorú keringő* a címe. Ezt hallgassák meg, mi-
csoda keringő ez! Úgy fogom olvasni, hogy kis szünetet tartok az egyes mon-
datok után, hogy még egyszer átfusson rajtunk, amit halottunk:

„Egy hajnali köhögés. Egy rogyadozó járás. Egy elhasznált papírzseb-
kendő. Egy éjszakai személyvonat. Egy hason fekvő játékmackó. Egy lehamu-
zott véécésze. Egy dunyhanehez diófaágy. Egy narkomániás őszi este. Egy
szekrény mögé szorult cipő. Egy olajozott hajviselet. Egy újságpapírba cso-
magolt gittcsomó. Egy bánatosan lelógó pulóver. Egy tésztás szakácsnőkéz.
Egy távolba eltűnő hajó. Egy vasárnapi fényképalbumnézés. Egy lefektetéskor
alkudozó játékbaba. Egy buszt lekésett öregasszony. Egy kis buksitól hálálul
kapott képeslap-kívágot. Egy hátára fordult bogárhoz hasonlatos napszak.
Egy hegyre cammogó kövér gondolat. Egy hórihorgas sorompókezelő. Egy hi-
ányos fogsor. Egy füstös csillárfénykör. Egy először fölállni akaró újszülött

borjú. Egy félreeső ócskavastelep. Egy levált tapéta lekonyuló füle. Egy kívülről-nézett öröm. Egy reggelre kihülő melegítőtéglá. Egy sáros dülőút keréknyoma. Egy falnak dőlő ruhafogas...”

Három ponttal végződik a szöveg, ami a folytatás lehetőségét ígéri.

30 Nagyon nehéz, amit kérdeztél, Zoli. Nem tudom, hogy hol a helye, s hogy hová lehetne sorolni Holló András költészetét. Nem is tudom, hogy ezzel foglalkoztam-e valaha. Egy sor név elhangzott már. Nagyon szerette András az említettek mellett Weöres Sándort például vagy József Attilát. Mindenkit, aki nagy volt. Vörösmartyt, Petőfit, Arany Jánost. Állandóan szívta magába a tapasztalatot, a kultúrát, az összes szervesleg érzelhető valóságelemeket, s ezeket nagyon sajátos módon rendezte. Most már hajlok afelé, hogy ezt a sokszínűséget is hangsúlyozzam, ne csak egy bizonyos vonását a költészetének. Ilyen költészet nincs ma már, s akkor sem volt, az ő korában. Halál komolyan venni a barátságot, a szerelmet, a nemzetet, a világot, az állatokat, mindent. Az emberi kapcsolatok komolyan vétele... Itt lehet megragadni az ő világának a fő sajátosságát. A levelezés, a telefon, a beszélgetés igénye... „Miért nem jössz? Miért nem válaszolsz? Miért lehetnek fontosabb dolgok annál, minthogy velem foglalkozzál?” A lekövetlen érzelmi vegyi értékek nagyon erősek voltak benne. Ez is mind ott dübörög a költészetében, ez feszül benne. Én akkoriban sem találtam már olyan irányzatot a magyar költészetben, amelyikbe őt bele lehetett volna tenni. Nem tudom, s ez talán így jó. Ez a sokszínűség, épp azért különleges, mert besorolhatatlan. Így néztek rá a költőtársak is, legalábbis némelyek, hogy ő igen kiváló tehetség, értékes dolgokat művel, de nemigen tudtak mit kezdeni vele. Egy tucatnál biztosan nem több kritika jelent meg csak róla, némelyik próbálta megközelíteni, dicsérgették, de nem tudták elhelyezni a kortárs líra egészében. Azt hiszem, ezután sem fogom már ezen törni a fejemet, mert nekem ő így maradt meg külön, egyedi jelenségként. Ez most már számomra örök.

Attila említette már András tudatregényét, amit tényleg ki kellene adni. Volt is szó róla, de nem tudtuk, pedig nagyon érdekes próza. S akkor itt van az újabb nagy kérdés, hogy mint prózaíró milyen volt. Erről még nem is beszéltünk, pedig ezt is lehetne boncolgatni.

SzZ: *Köszönöm, Imre. Azt hiszem, ez kellően pontos volt így is. S most ismét Attilához fordulok, megint őt idézem: „Holló András nagyon sok verse (ha nem a legtöbb) ilyen számonkérő jellegű, ami rendszerint telibe is találja olvasóját, és amitől valóban úgy érzi – mint ahogy én is versei olvastán, mindig –, hogy tartozik neki. De mivel?” Eddig az idézet, s most én is megkérdem Jász Attilát: tényleg, mivel?*

JA: Erről is beszéltem, amikor azt mondtam, hogy az ember védtelenné teszi magát. S Imre is erről beszél szerintem, amikor azt mondja, hogy Holló András az utolsó „igazi” költő. S az „igazi” alatt én a naivitást értem. Amíg a kortársai óvatoskodnak, iróniába és nyelvjátékba bújtatják azt, amit mondani szeretnének, Holló András kőkeményen kimondja, és rákérdez a dolgokra. Ezek tulajdonképpen kimondatlan kérdések, de folyamatosan rákérdez a lényegre. A felé való tartozásban azt szerettem volna megfogalmazni, amiről beszéltünk, az egymásra való figyelmet. Tőle tanultam meg fiatal koromban, ha ilyen helyzetbe kerülök s kerültem és vagyok ilyen helyzetben, akkor nagyon figyeljek az emberekre, s pontosan tudjam, mivel is tartozom nekik.

A tartozásból sok mindent törlesztettünk, Imre is, én is azzal, hogy a posztumusz válogatáskötetet kiadtuk. Maradt utána, a halála után valami, ami áttekintést ad abból a sokszínűségből, amiről Imre beszélt. Korábbi művei azért mindig valamilyen irányultságúak voltak. Azt mondtam korábban, hogy ezek a versek főleg a magányról szóltak, de nagyon sok hangon, sokszínűen, több műfajban. Minden igazi jó mű megpiszkál valamit az emberben. Bennem az ő művei ezt piszkálták meg, a tartozást. Felébresztettek valami olyan lelkifurdalást, amire nem tudok konkrétan válaszolni. Azt mondtam az előbb, hogy törlesztettünk, de ezzel nincs vége. Ott marad bennem valami, amiért ez a mai est is nagyon fontos. Ha mi itt mind kollektíve átgondoljuk ezt, akkor ma biztosan törlesztettünk valamit Andrással szemben.

Egy ilyen füledt, esős délután úgy gondoltam, hogy nem olvasok fel, de végül indulás előtt mégis bevágtam a táskámba egy saját verseskötetet, amiben az Andrásnak ajánlott vers lapul. Úgy érzem, ezt most fel kell olvasnom mintegy a kérdésre válaszolva. A címe *Corvus corax albus avagy Holló András bizonytalan nyomában*:

[i]
*vak madár vagy
mióta nekirepültél
a boldogság falának
törött szárnyú is*

[ii]
*nézem
hogy húzod magad után
mintha így lenne rendjén
miközben nem is tudod*

*nem is emlékszel már
lehet repülni is veled
amikor itt az ideje
de nem akarsz*

*emlékezni már
csak húzod magad után
csapkodsz veled
porolsz a padlón*

*miközben hatalmas árny
terül rád
a szobád
ahol bolyongasz*

*mintha nem lenne reménytelen
az álom
a nappal
egyforma zajjal*

*[iii]
elesel fölkelsz
nem nyúl senki
hónod alá
tudod*

*nincs varázserejű gyűrű lábadon
belevésve néhány biztató
szó hogy hinni kell
hogy hinni jó*

*[iv]
vak madár vagy
a túlzott ragyogás
égette ki érzékeny szemed
egyre ritkábban nevensz*

*fehér holló
behavazott angyal
szép fekete állat
húzod mint egy palástot*

*a tört
nehéz szárnyat
büszkén viseled
leoldod magányod*

33

Köszönjük szépen!

* A 2013. május 30-án Mocsán elhangzott beszélgetés szerkesztett változata.

Új Forrás 2015/5 – „Salakot hordok, fók, olvasok” – Monostori Imre,
Jász Attila és Szénási Zoltán beszélget Hollo Andrásról

34 Turai Kamil

HOLLÓ ANDRÁS ANARCHAIKUS HALÁLA

1. „GONOSZAK A HALOTTAK”?

A költészet – kafei és szentpáli és homéroszi értelemben – az ördög ellen vívott csaknem reménytelen harc territórium. Egyedül a Szó-Logosz képes azonosulni a Logosz-

Krisztossal, az istenembség legteljesebb megnyilvánulásával. Egyedül a költészet képes az agyonmaszatolódott, sárbarángatott szent szavakat visszazárnyaltatni az Isten és ember közti közvetítésbe, mediatitásba. Az örök halált, kétségbeesést, maggyalázódást preferáló gonoszlélek éppen ezért mindent megtesz a költészet, a vérbeli ígézet, az ige-igényesség tönkretételére. Klasszikus, iskolapéldája ennek Holló András Aszúdíjas költőbarátom ördög által megmértelyezett kísérteties, szánnivalóan tanulságos és szívrepesően megrendítő, gyönyörűen egységes élete és pokolvarasan kárhozatvarázsolt iszonyú öngyilkos halála. Ötödik évtizede szövődött a mi abszolút barátságunk, egymást vigyázó és örökkévalóságig számontartó szövetségünk – és két évtizede divergált az (András halála után) a magasabb szférákba, azóta húzom-halogatom, végveszélyt sejtve odázom a romlásával való egyenes szembenézést. Hiszen – legalábbis látszólag – mindent elvesztett Ő a Sátánnal vívott keserves vergődésében, sőt még a túlvilágon is (ideig-óráig?) hatalmában tartja a démon, mérgező üzenetekkel elárasztva a hátramaradókat. Hiszen vívják itt máig, ma is heroikus harcuk a lét isteni értelméért költőjelöltek s költők, nem csak sikeréhes tinglitangli-mákonyozók, zavarosban halászó antitalentumok csiszonkáznak a poétapályán. Rendeltetésük a magyarság sokezeréves történelmének betetőzésén, visszavarázslásán túlmenően szélesebb körű: tisztán, kristályos világossággal kell tudniuk Istenhez vezetni az embert. Ezt megakadályozandó a gonoszlélek bevonja dezinformációs teamjébe a felemásmód holt lelkeket is. Ez villant fel Ady Endre derengésében, amidőn szertekialtotta: „gonoszak a halottak / gonoszak a halottak”. A halottak ugyan nem gonoszok (sokkal inkább „genoszok”, azaz eredendők), ellenben érzéketlenül a földi életter gyengédségeire, az „örökkévalóság szempontjából” (sub specie aeternitatis) figyelmen kívül hagyják a még magukat halandóknak hívók lelki törekenységét, létpánikját, halálhorrorját. Hallgattam halogatva – amíg lorelei-lányom lelkivilágát sorvasztotta sanyargatva a megholt közvetítésével az ördög, de most hogy – akaratomon kívül András névre

keresztelt „lemenóm” szemtükrében láttam felvillanni a baljós „hollót”, fel kell tárnom a Holló-rejtély számomra már fel-felsejlő részleteit. Szóval – tetszik, nem tetszik – színtiszta exorcizmus, ördögűzés eme mementó, emlékirás.

35

2. „CSÖNDBÚRA VETTE KÖRÜL”

Egyetemi előfelvételis bölcsészként egy évre alaposan egyberostált minket a sors Vásárhelyen. Ha csak hirtelenében végigtalozom a képzeletbeli névsort, a nevezetesebbek közül eszembe jutnak: Gerő, Szvák, Dérczy, Magyar, Bacsó, Angyalosi, Szívós, Kardos, Szántó, Poór, Halász, Eisemann. S e tucaton túl még vagy félszáz, egybezárva, kiszolgáltatva a „hallgató elvtársi” önkényeknek. De azért még irodalmi klubot is szerveztünk, stikában. András mindenhol és mindenben kiütközött. Mintha csöndbúra vette volna körül. Senki trágár tróger nem mert belekötni, a legelállatiasodottabb öregbakák is tisztelve rettentek meg spirituális kisugárzásában. Tóbiás, a vérengző alhadnagy csaknem ellágyulva kérte meg, lépjen beljebb a „gombafejű”. Csak így titulálta, mintha óvodásjelet elevenítené fel, csöppet sem szarkasztikusan. András, ahova csak lehetett, magával vitte, hóna alatt szorongatta vasszürke műbőrkötétes József Attiláját. Már akkor is csak suttogva beszélt (ez lett Vasadi Péter számára poétai „differentia specifica”-ja), s kitartó teveszerű járással kutyaagolt, akár a hosszútávon gyaloglók. Nemigen káromkodott, ahogy én magam sem, holott dívott a seregben száj és szív mocskossága. Rettenetesen nehezen telt a megpróbáltatás egy éve, mégis némi nosztalgiával gondolunk mind rá. S az egyetemi zötykölődésben éreztünk rá egyikünk-másikunk fájó hiányára. Igazán a szegedi bölcsészkar magyar-olasz szakán, majd a teológián ébredtem rá, mégiscsak messze a legjobb barátom, legközelebbi hozzátartozóm a távoli ELTE-n tanuló András. (Akkor még csak Kovács volt, régi-régi sámánok, faluvégi bölcsek leszármazottja. Később sötétedett el egyre, egyre Holóbbá.) Akkor magam is, Ő is költői metamorfózist, ozmózist éltünk át. Engem Dino Campana, D’Annunzio inspirált, őt Jeszenyin s Mandelstam. Áradtak a két kollégium közt a levelek, olykor naponta kettő. Ám évek hosszú során át átívelően! Több száz, több ezer kötegett irodalmi levél. Írtam neki még Pécsről, Szentendréről, Esztergomból, Budáról, Pestről. S Ő is Mocsáról, Tatabányáról. Az én entuziaszta, kiforrotlan nekifohászkodásaim talán ott szunnyadnak még a Holló-hagyaték mélyén. András leveleit elsodorta a Sátán, jobban mondva tűzvész martalékai lettek. Tudniillik édesanyáméknál, Gyulán a Vár utcában a gázpalackból lángok lobbantak, s kiégett az egész alsóház. A levélköteg ugyan csak megpörkölődött meg nyakig ázott a tűzoltói fecskendősugárban, ám édesanyám – aki idén fordult be 90. évébe, Isten

éltesse – gondoskodott a litteratúragyilkos autodaféről. András valahány levelét szemétre vetette. Mindössze négy hozzáférhető számomra, a vakvéletlen folytán. Egy még a régi, kezdeti időkből, a 70-es évekből keveredett papírjaim közé, további három pedig az utolsó évekből. Ha forrásért
36 folyamodom, ősrchívumhoz, csak ezekhez! Megjelent, s még elfekvő életműve számomra jelenleg tabu. Inkább lengeteg lelkét szeretném felszabadítani betonbeteg betűkből!

3. „MARADJ MÉG”

Illetve, ez sem egészen így van. Merthogy akad egy-egy vers kötetünkben, melyet egymásnak ajánlottunk. Andrásé az 1997-ben Jász Attila által pazarul válogatott *Egyre messzebb*-ben jelent meg, az enyém a Maecenas Kiadónál 1990-ben (*Alföldi gyászpompa*). Én, akkori metódusom szerint, kettős mant-rakelepcébe fogtam az elillanó üzenetet, a vé-be és a ka-ba. Ezek egymásból indázva, egymásba gyűrűzve, adják ki a pergetés dinamikáját. Szó szerint így: VÉTŐ – „nem vagyunk / a véletlen gyümölcse / noha lengünk / világunk végtelen vizein / vizililiomként / te ugyan kanálisban / tapogatódzol / de a szív kardinálisa vagy / legjobb barátom / s verhetnek vaslakatot / vétlen virágokra / nem lesz szívügyünk / a Kard és a Kanál”. A vé utat vág a végtelen égbe, majd vértet ver a védtelen szívre. A ka – egyiptomi lélek – meglehet a Mocsma-mocsárból indul, mégis a sarokvas-szív főpapjává avat, a vaisja és a ksatrija alacsonyabb létfokozatain túllépően. András verse mélyrölfakadó, letisztult világképpel felívelő. MARADJ MÉG – „A Bibliánál is vénebb, használattól / csiszolódott áldozati kö vagyok, / de itt heverek az út mentén, mint egy / visszavont mondat végén az írásjel: / jelentéktelenül és érvénytelenül. / Megbotlik bennem, akit káprázatok / mozgatnak, s nem hallja a föld / sóhajtozását, ha rajta lépked. Te, ki / pillantásoddal még jobban öregítettél, / és leültél rám megpihenni, maradj még, / helyezz el rajtam néhány szem szilvát, / datolyát, fügét égőáldozatul, / aztán temess el azon a helyen, hol / keserű balzsamot öntött fejedre a Vénusz, / és csukott szemmel rajzold fölém / a porba legkedvesebb csillagábrád.” Noha a sérthetetlenség szubszt-rátumává, kővé fokozza le magát, de rögtön fel is magasztosítja az „áldozati” jelzővel. Aki semmibe van ugyan vetve, de nem feledhető mondanivalókkal. A „jel” alól kicsúszott a tagolt szó, jelentéktelen mégse lehet, jöllehet „jel”. Észrevehetetlensége nem teheti érvénytelenné, mert legalább „botránykőként” funkcionálhat. Közvetíti a „föld sóhajtozását”, azaz tudósít teremttségünk univerzális fájdalomáról. Valóságos, ezáltal képes okulásul szolgálni azoknak, akiket „káprázatok mozgatnak”. Itt lépek be én, megszólítva, a szövegbe. Az áldozati kö „öregítése” talán még nem sorsrontás, de mindenképp az önvaló nyomatékosítása. Sőt, ebben a vonatkozásban még a „megpihenés” is pozitív statutum: merengés, meditáció, megismerés. Ha nem így lenne,

aligha vágya rá a kőnél is köbb áldozati, hogy „maradj még”. Meglehet, most teljesedhet be eme kő áldozatos szerepe. A kova-kövek Kovács-milliárdjából most lehet az az egyetlen, választott, áldáshozó áldozati! Most érintkezhet a varázslatos örökkévalósággal, élet-teliséggel. Miként is? Gyümölcsözően: szilva-datolya-füge. (Akkoriban nagyerozt foglalkoztatott a Kamil-kamel regressziós analógia, hatezer éves ki-en-gari háttérrel!) Azidőtt azonosultunk a keleti táltos-magyar mandala-áldozatok totalitásával. Vagyis: csak az marad meg, ami teljesen „megsemmisül”. Ezért oly hihetetlenül „pazarló” a magyar szent hagyomány, ezért marad le minden megfogható anyagiságról a fénysemmi bővületében avatott taoista. Kezdetünkben a vég, végünkben a kezdet. Be is úszik a képbe a temetés rituáléja. Aki temet betömi (tumulus) az ideigvalóság vákuumlyukait, hellénesen beteljesít. Ugyan sohasem jutott el Festő-Hegedűs anyai őseim létcentrumába, Kecskemét-Pusztaszerre András, de haláláig készült oda (lásd későbbi levelezésünk). Fenyegetőzött is, hogy élve onnan vissza-haza nem megy. Tartott első feleségemtől, gyermekeinktől. Magától félt? A rontáshozó pillantástól? Zavarta az idegen idegpályák átabota rezdülete? Vajon mely „csillagábra” pártfogása jár ki neki most misztikusan? A Szíriusz, Algol, Aquila? Mindenesetre én azóta is szorgalmasan áldozok oltárkövénel. Próbálok felvázolni csil-lagpor-titkát.

4. „BOTTAL VERNÉM SZÉT A CSÜRHÉT”

Amikor 92 őszén kézhez kaptam Holló partecéduláját, halálhírét, éktelen düh öntött el. Illetve: előbb még embertelen és emberfölötti tehetetlen szájalom, részvét. Akkoriban jutottam holmi főiskolai állásfeleséghez s veszekedetten, minuciózusan készültem vallásfilozófia előadásaim minden egyes percére. Ekkor hallgatóim előtt csaknem zokogásban törtem ki, vázoltam e nagy költő halálútját s pár perces csenddel adóztunk. Ez volt az én temetésem, gyászszertartásom. Eszembe se jutott a hivatalosra elvonatozni. Tele voltam tűzdelve sértődéssel, feldolgozatlan ressentimenttel, nyomasztó nehezteléssel. Valahogy így: mit képzel ez, csak úgy elhúzhatja a csíkot?, a döntő pontoknál cserben hagyhatja hazáját?, lelketlen fájdalmat okozhat?, elárulhatja a Sátán elleni harcosokat? stb.” Meg aztán emlékezetembe csillant még utolsó – számomra megmaradt – levelének vészes kifakadása. Szó szerint idézem: „Legszívesebben senkit se látnék szívesen a temetésem: nincs ember szinte, akit ott szívesen látnék. Legszívesebben fölkelnék a ravatalról, és egy bottal szétverném a csürhét, amely meg mer jelenni. Négy fizetett sírásó temessen el: síromnál olvasson föl három versemet: *Mi*, *Prométheuszok*, *Beethoven példája* és *Egy életfeltétel*, aztán mondják el a *Miatyánkot* és az *Üdvözlégy Máriát*, és temessenek el.

Nagyon pipa vagyok. Ég Veled.” Nos, erre én is pipa lettem. Azt lesheted barátocskám, hogy asszisztálgassak ördögi bosszúszomjadnál! Ég veled, majd számolunk még – ha nem máshol, az Égben. De azért épp az imént (pár éve?)

38 kapott – ellevezett – búcsúversét felidéztem. A *Beethoven példája* (3. levél) okadatoja, miféle nagy Atya-képletként, archetipusként állította maga elé a remegő költő a rettenthetetlen heroszt: „Biztos kézzel gyúrte le lelke démonait / s a pusztító orkánokat.” – szögezi maga elé üdvös direktívaként a vers. Hát mégiscsak, még a halálban is, küzdött ez a tisztánlátó-égi poéta a sorssal, a démonaival. Sőt, másról is vall definitíve búcsúdalában az áthaladó, a „súgva beszélő” (Vasadi), sugallatokat követő: „Olyasmit/ hallott meg ő, a m e g s ü k e t ü l t m u z s i k u s, amit senki más: a fűszálak suttogását.” A kifinomult érzékenység csendes himnusza ez a végrendeleti vers, egyúttal utal arra: ámbátor ördögi szűrőkön át, különlegesen szubtilis, misztagogosz kinyilatkoztatásokra fűlehetünk még a Holló-oeuvre olvasatán. S megtudjuk azt is a versből, ismerte betegsége, bornemisszai kísértetei orvoslását: „Ha fölgýült benne a méreg, a bőrén át / zongorázással kiverejtékezte.” Maradt, persze, az utókor kínzó vájkálása: mért nem zongorázta, írta ki (írtotta ki) Ő, András, lelkéből eme mételyező méregoldatokat? Mi nem engedte, hogy megszabaduljon örijító-döglesztő parazitáitól? Még a hetvenes évek elejéről maradt csekélyke levéltáramban egyetlen apró versflorilégiuma. Ebben – véletlen-e – ismét csak akad egy *Beethoven* című menüettje. Így fejeződik be: „Az éjszakát siratva, / a végtelenben egy férfi ácsorog. / Nyüszítve távozik.” Nos, eme enigmatikus, végső mozzanata kimerévült, örökre rögzítődött. Miért is kellett az éjt siratnia? Miféle örök éjt gyászolt? S szemben az Arisztotelészt is exotériába riasztó a p e i r o n, végtelen rettenetével? S mily igen ez az oldalba rúgott gyűszűnyi nyüszítés a Holló-hang spektrumskálája! A másik vers is – tudatosan? – elhever 3. levélben, a *Mi, Prométheuszok*. Ezzel a gnómius felütéssel: „Szerette az embereket. Ezért / kimozdította őket sötétségükből.” A korábbi sötétség így világosul át. Nem nyüszítve vonaglással, hanem a gonosz ős-sötétjének hártározott eliminálásával. Micsoda végső üzenet, vigaszunk ez: Prométheuszokká kell válnunk, azaz szívvel-lélelkel, életre-halálra harcolnunk a Gonoszlélelkel. Mert nem emberekkel vagyunk nekünk tusakodásunk, hanem a Sátánnal, ahogy Szent Pál vallja. S bizony az én hősi halott András barátom sírja partjainál is emberek iránti elementáris szeretetéről tesz tanúságot. Még ha összeroppantja is végül a kimondhatatlan titkok keltette feltörhetetlen – termékeny képzavar! – magánya! „S oly egyedül van,/ hogy megörül a keselyű társaságának is, / amikor az leszáll mellé, s a májára lecsap.” Hát ez bizony kegyetlenül tiszta-keserves önvallomás! Ebben a végsőig sűrített, szirupelasztikus „édes fájdalomban” (kedves olasz költőim óriás oximoronja Petrarcától Tassón és Leopardin át Campanáig) leledzett az én zseniális

költőbarátom. (Már csak ettől is zseniális, ha nem egyébtől, hogy ezeket a világkezdeti, paradicsomelőtti, ősz-eredeti – gennao-geniale – ellentéteket egybe tudta játszani, ámbátor földi élete árán!) Vajon Franz Kafka óta kifejezték-e hitelesebben, ellentmondást nem tűrőbben, végérvényesebben az ember (Ember) retentív megváltó szerepét: önnön májának feláldozásával mámorító örömeiket okozni másoknak, halálhörgésünkből szépséghimnuszokat facsarni?!

Codaként, sírkerti záróakkordként, hozzáfűzöm még, hogy később – fogalmam sincs, honnan – ismertem meg András halála nemét. Végére sikerült levetnie magát, pszichiáteréhez menet, valamelyik Komárom megyei felüljáróról–viaduktról. Megoldotta az „átbúvást az isteni cenzúrán” (látogatván panaszkodott hajdan, hogy ezen a „picsa-Mocsán” még csak tisztességgel kinyiffanni se lehet – se vasút, se lakótelep...) A coda codája (csodája?), hogy még később tapogattam, reflektáltam le, hogy – „első magyar nyelvre alapozott” bölcséleti művem meg sem született volna András élete-halála (a kettő egy) nélkül. Valószínűleg olyan tektonikus vulkánlások zajlottak, zajdultak bennem halálhírére, hogy az addig bennem kövesült alapkövetelmény (magyar filozófia) struktúrája megmoccan. Úgy hogy a legalkalmatlanabb időszakban, 1992 november 1 – dec. 15 közt – tanterveim s előadásaim szorításában – szinte légiés könnyedséggel firkantottam cetlijeimre Magyar Metafizikámat. Mondok, holtbiztos hogy András haláláldozata adta a végső kétségbeesett lökést a lehetetlen vállalkozáshoz. Nélküle nem lenne magyar bölcsélet se, s onnan fentről felügyelte gyarló munkálataimat. Ahogy magam is igyekeztem utólag befejezni az Ő némely szellem-adósságát. (Hogy mást ne mondjak, végigolvastam – nem is egyszer – Musil *Tulajdonságok nélküli emberét*, meghatódván emlékezve arra, hogy utolsó ottlétemkor barátom rálegyintett a sóskaszósz színű trilógiára: hát ezt se tudom már végigolvasni! Jelentem, Barátom, pótoltam!)

5. „TÉGLATÉBOLY TIGRISIDÉNYE”

Áradtak a szegedi Dóm-térre a levelek s onnan vissza a budai Ménesi útra. Magam a bölcsészkarról átnyergelvén belevesztem az istentan rejtelseibe s közben a megváltó Szó Krisztus-központúságára bukkantam. Akkoriban napokig, hetekig dajkáltam elmémben egy-egy ősszót, világító kifejezést (mint például: láng, mágnes, cseresznye, boglya, márvány, ólom, óceán stb.). S a lávaforró átélés olvasatában ezek a szófia-szók nukleáris reakcióba léptek egymással, s lett belőlük az atomhasadás elementáris sugárzásokohéziójában: lángmágnes, cseresznyeboglya, márványmáglya, ólomóceán stb. Ezek aztán – egy-egy lelkigyakorlatos hét gyötrelmes gyönyörűségében – sarokkő-strófiákká

álltak össze, ígyfélén: „kaucsukpázsiton cseresznyeboglya ring”, „ólomóce-
ánján móló-olló / montíroz vizslás Rodostót”, vagy aszklépiadészien: „már-
ványmáglya halálmágnese hámorod”, szaffóian: „téglatéboly tigrisidénye
csörtet”. Bizony, mindkettőnk számára a rimbaudi nyelvteremtés, csil-
40 lagvilág-olvasztás időszak volt ez. András, egyetlen negyven eszten-
dőt túlélt verses levelében már-már József Attila redivivusként jelenik
meg. Csakis a csodált előd verscímeiben fakad énekre, már amennyiben dal-
lamosnak hatnak tündérlegendás túlvilággjárásai. (Ekkorról ragadt emléke-
zetemben a mottó rémíszítő-riasztó szépségű intelemtöredéke: „ ne menj a
tóra csillagot halászni/ ha a tündér...” ,s aztán snitt, mintha elvágták volna.
Mért ne? Milyen tóra? Mi az, hogy csillagot halászni? S hogyan folytatódik:
mit csinál a tündér? Miféle emberentúli hatalom avatkozik itt bele bolygó-
ügyeinkbe? Már akkor sejteni lehetett, hogy András bizony lement arra a
tóra, buzgón húzza-ereszti a csillaghálót, már belesüppedt abba a mocsai tó-
parti mocsárba, s ki tudja, mily lidérces érzéketlenséggel labdázik halandó
lelkével az az emberkínokat gyöngyfűzérbe ígező gyilkos tündér?) András a
hádészi részeg hajós orfikus árvaságát gyakta-gyakorolta ijesztő merészség-
gel: „ A kerítés tövében/ csordába verődtek a fejfák. / Közülük szeretőt vá-
lasztani/ jöttem.” (*Kiáltozás*) – idézem egyetlen-első leveléből. Tapinthatóan
lélekmágia zajlik. A halottaknál nem adja alább (felébb) a dalnok. Akárhol
poklára akad – még a kerítés tövében is – csak dudálhasson, muzsikálhasson.
Nehezen vetekedhetnek földi arák az örökkévalóságból iderekkentett meny-
asszonyaival. Elsősorban a közösen – elpusztult levelek százaiban – tervezett
irodalmi birodalom-építés szuggesztíója alatt készül ezidőtt áttelepülni a
szegedi Dóm árnyékába, teológiai stúdiókkal feldúsítandó metafizika el-
szántságát. Ámbátor református felekezetű, felvételét kéri a teológiai kar
rektorátusán. Tele van ekkor üdvösséges pezsdületekkel, játszi reménnyel,
aszketikus nagyotakarással. Szinte szerzetestársakként lát bennünket, amint
dantei ódákbá öntjük-ontjuk a Krisztus-Igét. Érdekes, hogy az előljárók se
zárkóznak el a hirtelen megtérés, távoli „istenkereső-pokoljáró” zarándok
befogadásától. Csak közben magam is vacillálok: szemináriumi bűvárlásaim
során megkap Assisi Szent Ferenc szellemisége, s röpké másfél év múlva már
az esztergomi noviciátus, majd a pasaréti klerikátus növendékeként látoga-
tom a Hittudományi Akadémia bölcseleti karát. András barátom – nem ugyan
barátként – be-betér a kolostorba. Mígnem civilként albérletezve hozom
össze Plotinosz-disszertációm, de ekkortól András már Tatabányán fejt
tanár-tortúráját, s merül a meredek Mocsai-mocsárba. Ott folytatja, ahol a
magát halálba síró József Attila abbahagyta, tündéri érzékenységgű édesanyját
magához rántva-emelve a nyomorúságba-szomorúságba: „Leoldott árnyé-
kom, anyám,/ tűzben fürdőző bronzszövetű szoknyák / halnak mögöttem.”
(*Kiáltozás*) Egymás árnyékaivá lettek, kovácskohóban edzett egy-öntetű

egy-gyökerűek. A halott mátkák után kevés eséllyel pályáznak a múzsai tisztre tenyeres-talpas falusi fruskák. (Hogy aztán az igazi idilli ideálok – mondjuk egy Joó Viola, Szécsi Magda, Fabó Kinga – mihez foghattak a magányos polkójáróval, az meghaladja a magam illetékességi körét.) Birtokomban van Holló András talán egyetlen olajfestménye (egy Adventben küldte 41 mementós ajándékként): éjszakai gyertyás-processziós temetést ábrázol, hollóval. Korán megjelenik nála a földbe-mállódás vigaszos képe. Teszem azt „Reménytelenül” témájára: „Elmázolódok szétszórt csontok között: /éjszaka van.” Meglehet, itt is tetten lehet érní a Holló-tündéri-attitűdöt. A koprofilia mintájára talán limofiliának titulálhatnánk. A ráhármló mocsma-mocsok-pocsolya stockholmszindrómájaként valóban szub-limálja magát, azaz nem a mocsár fölé, hanem alá emeli-súlylyesztí lényét. Így teljesül ama tóparti tündér csillaghalászt behálózó ősmisztériuma. Hogy mi az? Az éjszakában elmázolódó szétszórt csontok ásványi honvágya. Ez a motívum egyébként dúsan variálódik abban a korai levélkében: „Az éjszakában alázuhant / a föld.” (*Emlék, J.A. rájátás*) Akkor fel se tűnt, de most annál inkább, ennek a pesszimiztikus költői képnek kozmikus, lapidáris monumentalitása. Olyan végérvényes, mint egy kései Vörösmarty-enigma. Kétségtelen, a költő fizikailag is észlelte ezt a csillagközi sötétbe bukást, nem pusztán metaforikus hangot adott-kölcsönzött a platoni „bolé”-nak, „szfal-lein”-nek. Lényegileg az üdvtörténeti idők kezdetére, a kollektív tudattalanra utal a személyesen megszenvedett *Emlék*. Négy évtized távlatából már tisztábban látom, hogy András azidőtűt útban volt az el-tündéresedéshez, meg-tündéresedéshez. Daimonja nem döntött még a játszi könnyedség és az önpusztító önsorsrontás keresztcipelése közt. Lehetett volna még mindenén könnyűszerrel tovalibbenő túlzottan is túlélő. Se Pilinszky-kultusza, se Tandori-tántoríthatatlansága nem opponálta akkortájt ezt az optimális opcióűt. Nagy költő, sőt annál nagyobb is lehetett volna attól. De más utat választott (más út választotta Őt). Hiszen a kezdet kezdetén engem is afféle késdobáló cirkuszi virtuóúként fantáziált-fanatizált. Ódon episztolája végén így biztatott: „Első versed megírásához a magány rettenetes szép tőrét kérném a fogaid közé, hogy elvérezhess, így: száműzötten a halottak közül!” Mintha magában beszélne, nemde? (N.b. persze, „első versem” nem szó szerint értendő, hiszen tíz éves korom óta irogattam, hanem az életveszélyes nukleáris kísérleteimre célzott.) Egyébként, most konstatálhattam, miközben maga is (sőt) élet-halál harcát vívta, nagyon is számon tartotta melleleg a későbbiekben is egykori „kollaborálásunk” részemrőli hasznosságát. Így ír: „Látom, Molnár Péter-katalogusból is, amely szuper-filozófikus, hogy a szórobantásos módszert tökélyig fejlesztetted.” Nemigen kaptam máshonnan ekkora elismerést és

értést. Sőt, még ő vigasztalt, nagy szorongatottságában: „Ne dühöngj és ne tombolj, hogy huszadrangú firkászokat egekig magasztalnak, miközben a Te üttörő kísérletezéseidet elhallgatják és figyelmen kívül hagyják.”

42 6. „MAGAMRA HÚZOM A FÖLDET”

Folytassuk a végénél, végzeténél. Évek esnek ki és egybe, s nem látom tisztán az átmenetet a ködös tündérkedésből, játszi halálflörtből az ocsmányul fekete, tömören kétségbeesett, letargikus megsemmisülés-vágyba. A levéltöredékek alapján megkísérlem rekonstruálni, visszanyomozni a kórtörténetet, kísértethistóriát.” Minden napom megnyerése rengeteg agysejtembe és vérvesztésembe kerül. Elhagyatott vagyok, üldözött és megalázott.” – írja Mocsáról utolsó éveiben. Ezalatt, hangsúlyozom, kiemelkedően súlyos, tökéletessé egyensúlyozott versek száza születnek (ismét ajánlom bárki figyelmébe az empatikus igényességgel válogatott *Egyre messzebbet*). Érdekes lenne, lesz a mindennapi borzalmak lenti élveboncolását egybevetni a párhuzamosan születő költői remeklésekkel. Valóban, mintha a pokol torkából rángatná elő mesterműveit a vértanú költő. Magára veszi (királyi palástként?) az egész emberiség nyomorúságát, miként ha nem lenne elég a sajátja. A sajátja tönkre se tehetné ily mértékben. Helyettesen szenved, ettől megérthetetlenül. „Ököllem ütöm a fejem, fetrengök, zokogok, sírok, vagdosom a papucsom az ágyhoz, és vagy nem eszem egész nap (kiöntöm az ételt, ha anyám nem veszi észre), vagy nekiállok megenni egyszerre fél kiló kenyeret idegességemben.” Elmondhatatlanul szívdermesztő, bénítóan lesújtó felidézni fürjfürgeségű, datolyaédes mosolyú, ezerszeresen megtörtté töpörödött édesanyjának halkhangú, behízelt susogását: „Bandika, egyél.” A válasz rá semmi: tenyerekbe temetett fej, sírkőhideg hát. És tehetetlenül rázkódó belső zokogás. Pedig, ha magam ott jártam, kivételesen „feldobott” állapotban volt. Nem őrzöngött, nem járt föl-alá, nem gubózott sündisznópózba. Maga is tudta, nem csak sejtette, betegsége mibenlétét, folyamatát. Mondhatom – megelőlegezve a következő fejezet fejtegetését – bensőségesebben és szakszerűbben számon tartotta tüneteit, besorolását, mint orvosai. „KOMPLEXUSOK, KÉNYSZERKÉPZETEK, FÓBIÁK – ez a betegségem. Úgy érzem magam, mintha az ördög ledobta volna a fejembe az atombombát: egy nukleáris láncreakció van a fejemben. Mindig minden külső jelet összeszedek és összefüggésbe hozok. Ez azért, az ezért stb. És belezavarom magam az örületbe.” Édesanyja vetette fel mellesleg, hogy nem is bántabánja volna már, ha protestáns létére szerzetesnek áll „Bandika”, mintsem így eméssze magát. Jobban mondvá: eméssze az ördög. Akkoriban, s sokáig utána, kevesünknek szűrt szemet az ördög jelenléte. Nem ezzel voltunk elfoglalva. Inkább természetes okait kutattuk az okkult sorvadozásnak. Lelket próbáltunk önteni a magatehetetlen, ernyedtt, elembertelenedett emberbe.

Az ördög képzete csak bekevert volna. Nem voltunk még felkészülve a szak-szerű ördögűzésre. (S ki van felkészülve mostanság?) Pedig András, íme, kísérteties pontossággal jegyezte le a Sátán munkáját. Az atomrobbantásos láncreakció permanens ihletét, megfeszített alkotásfurorját is magyarázza. A peadánisan letisztázott, mondattanilag makulátlan szöveg-szerkezetben ténylegesen egymást hecceli sátáni nihilizmus és isteni gondviselés. A költő testlelke ennek a köztesléti teomachiának a csatateré. Nem esetlegesen óhajtott András barátom parókiák s kolostorok szélcsendes enyheiben választani megváltást. Netán kegyes énekeket pepecselni. Csak-hogy: aki dudás akar lenni... Ehhez pedig hozzátartozik – már a J.A. recipe szerint – zűrzavar és metszően éles logika egymást kiegészítése. Az ördögi zsákutca abba torkollik, hogy a „minden mindennel összefügg” evidens igazsága teljesen bezápít bármi gondolatszabadságot, akarattindítékot. Ahol minden lehetséges, ott semmi se lehetséges. A mindensemmi keskeny pallóján kellene a költőnek kilabirintusodnia holmi hívó Isteniségbe. S ez nem megy, nehezen megy, ígyen megy. Szegény, szerencsétlen ártatlan világegyetem szívja meg végül is az esendő halandó halálhörgését, végvonaglását. „Engem a világ tett tönkre. Akkor vagy elfogadja, hogy béna vagyok, és szolgálatomra van, vagy eltipor, hogy ne szenvedjek tovább, mert ez nem élet: a Simone Weil-i szerencsétlenség – gondolj bele hármaskörbe! ahogy kidolgozza –, a szerencsétlenség állapotában vagyok. A jószágom juttatott ide.” Ismerjük: *ha már ennyi a kín / világot vált valóra...* A kozmikus bűntudat behálóz mindent, ahogy illendő is platóni-paradicsomi lebukásunkban. A királyi lélek ellenben nem hajlandó együttműködni a létrontottsággal: mindent vagy semmit, terrorizálja a Numenont. Ámde földi hányódásunk kevert halmazállapotú: anyag-semmi és szellemminden, fény és árny mintha-mintázik általa. Aki meg nem alkuszik ezen a placcon, veszt. Az ördögi logika öndugájába dől. Minden „pszichotikusnál” kimutatható az infantilizmus bizonyos, ilyen-olyan válfaja. A Sátán akár egész társadalmakat, országokat infantilizálni képes korszakosan. Pláne, a magára hagyott egyéniséget. Hiszen a regrediálás a kamasz – és csecsemőkorba védettséget, mentességet is magával involvál. Jó elnyújtózni a felelőtlenség könnyelmű kényelmében. Ebként pad alá bújni, míg csattog-villámlik. Márpedig csattog-villámlik odakint egyfolytában. Az ördög magaelhagyó, szepegő infantilizmussal narkotizálja a kétségbeesettségbe belegyengült lelket. Andrásnál váltotta egymást az emberfeletti-hősies éleslátás és a totálisan kikapcsolt csecsemőanimalitás. (N.b. „ne menj a tóra csillagot halászni...” – nem ott babonázta halálra a tündér?) A Simone Weil-i szerencsétlenség misztériuma – Pilinszky prózáján át – végigkísérte közös gondolkodásunkat egyetemistaságunk óta. (András küldte nekem az

Új Ember ELTÉ-n stencilezett P.J. cikksorozatát summázva, visszamenőleg.) A francia „malheure” eredetileg „rossz csillagzat” alatti születést céloz. Weili átiratban a magasetudja-miértszenvető hasszidi „caddik” (igaz) alteregója, krisztusi Krisztussá-testesülése. Ennek az egyetemes kiszolgáltatottságnak egyetlen valós orvossága a szolgálattelvő, abszolút engedelmesség. Költői pályáján András barátom ennek az önfeláldozó követelménynek katonásan eleget tett. (Hajdan a seregben se renitenskedett. Nem engedhette meg magának, amit a fent felsorolt védőháló felett artistáskodók egyike-másika.) Folytassuk, ahol abbahagytuk: „A jószágom juttatott ide. Az, hogy – ahelyett, hogy 1980. május 8-án kiosztottam volna néhány csattanós pofont a tanítványaim és a kollégáim között – engedtem a rábeszélésnek, hogy idegorvoshoz vigyenek, és ezzel megkezdődött egy szörnyű folyamat, amelynek során az állapotom csak romlik évről-évre. Már a kertben sem szeretek dolgozni, ha ott a szomszédok. minden zaj, hang az idegeimbe karmol.” Ironikusan, persze, úgy is kommentálhatnánk, hogy „egy hibája volt, túl jó volt”. Lehet-e valaki túl jó, Istennel szemben (akivel szemben, tudjuk, sosincs igazunk)? Meg a jámborság, gyámoltalanság se jóembőség, automatikusan. (*Legyetek szelídek, mint a galamb, ravaszak, mint a kígyó.*) Akit rá lehet beszélni balgaságra, az maga is balga. A pofon ugyanúgy nem oldott volna meg semmit (legfeljebb tovább fertőzi a frusztráltságot), ahogy az idegorvos. Alighanem nagyon is kapóra jött a compassionátusi szerzőnek ez a megvilágosító-leleplező löket, nekilódítás az orfeuszi hódérszág-nak. András állapota romlását néminemű groteszk megelégedettséggel vette tudomásul: ugye megmondtam, ez az én formám, senki se segíthet rajtam. Szinte provokálta a világmindenség angyalait: adjatok még kisebesedettebb érzékenységet, bármilyen áron, hogy beszámolhassak tartaroszi tapasztalataimról. Az a csoda, hogy még tucat évnél hosszabb ideig húzta. Napnál világosabb volt, hogy ez az út szakadékba vezet, váltani kell. De amikor oly pikánsan élvezetes „sebeink elvakarása”! „Üldözött és meghajszolt vagyok. Mikor a munkahelyem meghajszolt, hogy leleplezzen önkielégítés dolgában, bebizonyítva, hogy erkölcstelen vagyok, mert tanár létemre onanizálok, akkor én – életemben egyetlenegyszer!, önvédelmet tanúsítottam, visszaütöttem, vagyis a rosszra rosszal feleltem, és úgy jártam, mint a méhecske, amely csak egyszer szúrhat, mert a fullánk kitépi a beleit. Vállalnom kellett volna az önkielégítést, és nem orvosok védelmét (‘védelmét’) elfogadni. Akkor ma csak nevetség, és nem üldözés tárgya lennék. Ki kellett volna írnom a hátamra, hogy ‘Onán’. Az orvosom szerint nem, mert ez nem tartozik másra.” Nos, nemde ékszerdobozos irodalmi csecsebecse ez a leírás? A Nietzsche-Wagner titkos levelezésbe illő. A banánhéj, ahol egy filozófus elcsúszik. De míg Onán bűne a látens családirtás volt, az újmódi szerencsétlen áldozatoké a zsidó-keresztény szemforgatásból adódó képmutatás-maszlag.

A megoldás: bűnre bűn csereberélgetése, hamis büntudat-ganédombokkal! Merthogy a tisztázás, tisztánlátás senkinek se érdeke: se egyháznak, se világnak, se a zsbongó démonzsizsikeknek. Istent meg nem nyaggatják ez ügyben a kishitű nagyképűek! András barátom is ugyancsak hagyta lelkére mérgesedni eme pitiáner ügyecskét, kéjesen fetrengett sértettségében, játszva a gyámoltalan rászoruló, mialatt irodalmilag fenéig kiaknázta az alibi-kórtünetet. Ama irritáns homokszemcse számára Onáné, melytől dagadva gömbölyödik gyöngykagyló. Ha ugyanis „vállalta” volna a fedőbűnt, azt meg is kellett volna oldania. S akkor hol az életmű? Kellettek neki a sarkantyúzó, ihletkiváltó bosszúságok: a sámán vívó ellenfélkeresése, akár ön maga-gyötrése. „De tényleg sok az ellenségem, akik szeretnék a skalpot megcserezni, mert a közönséges ember legfőbb öröme, ha egy nem-közönséges embernek fölötte érezheti magát.” Kedvünkre csemegézhetünk itt a nietzschei Übermensch forrásvidékén, miközben tényleg üldözték (nem csak azt képzelte, lásd Esterházy), gondoskodott arról, hogy üldözö nélkül ne maradjon pillanatokra, stíl-stimulánsként: („túl egyedül – túl magasan / mire várok a havason? // közel hozzám a felhőpást/ várom a villámvillanást” – citálhatom saját Nietzsche-olvasatom.) Ami pedig a közönséges embereket illeti: természetes bosszúja a beteljesületlen önismeretlenek a kompenzáló hártás. Egészséges elme ezen fenn se akad, annál inkább a problémafüggő. Hogy mily igen szükséges volt András barátomnak a méltó nietzschei ellenségesség, mutatja: még ott is konfrontálódott, ahol kifejezetten barátságosan körüljárózták. Sőt, ha másra már nem támadhatott, önmagába kötött bele. „A kibaszott mocsai búcsú meg két hétig tart, és még vasárnap is, és jön a sok ellenség vendég a hugomhoz. Megmondom Neked: hasba fogom szűrni magam.” Similis simile a sokszoros Nobel-díjra méltó Thomas Bernhard magvas röhejessége, katartikus öntetszelgése derít kedvre bennünket itt is. (A „búcsú”- és „ellenség vendég”-hospis-oximoronral, aztán a misimai záradékkal: mintha egy búcsúünnepség elengedhetetlen tartozéka lenne a szepukku!) Úgy tűnik, András az élet-halál demarkációs vonaláról orozta el vesszorait, ezért ragaszkodott oly kórosan-makacsul a halálközeli élményekhez. Ezeket már-már függőként kikövetelte, akár kizsarolta. „Én hamarosan meghalok, mert olyan patológiusan félnék és élhetetlen lettem, hogy a legkisebb zajtól, eseménytől kiborulok, és vergődöm. Aludni se tudok, altatóval se.” Igen, élni már nem tudott, de verset írni akármikor. Nem is panaszkodik sose inspirációs apályról, begyugult medio-csatornákról. Mi, missziókrízist sýnyló hullámvölgylovagok akár irigyelhetnénk. De azért pillanatra se feledjük: itt mégiscsak az ördög csüdüngölteti póruljártját. Bizigen adhatna ez a csodálatos kristály-adóvevő-koponya boldogabb híreket is, ha nem is üstöllést a

Paradeizumból, legalább a Tisztító Tűzből. De itt jószerével csak a pokol – megengedem, olykor lakajos és légkondicionált – vágóképeit kapjuk, áthatva meghatóan az árvácskaszírom áhítatával. Hideg borsószik hátunkon hideg-
vérű öngyilkossági experimentumai olvastán. Szisztematikusan be-
46 számol levelében konnektorba nyúlálásairól majd arról a nagy
volumenű projektről, melynek keretében – kísérői körgyűrűjéből – vil-
lamos elé készül vetni magát. Az utolsó pillanatban „lefogtak, mint a disznót,
amikor ölik, és betuszkoltak, mint egy őrltetet, a szanatóriumba...” (Remé-
lem, kiérezzük a lakonikus sorokból a gyermeki felháborodást: úgy bántak
vele, mint állattal vagy tébolyodottal! Holott éppen ezért mindent megtett:
állatként haljon és magára rántsa a sötétzárkát.) A disznóolak krózi si ra-
lomháza kései lírája permanens metaforája. „Az időm nagy része azzal telik,
hogy amikor nem kapálok, vagy nem disznóolakat takarítok – sétálok föl-alá
a szobámban, aztán ütöm a fejemet ököllel (többször kaptam emiatt agráz-
kódást, repedések vannak a koponyámon, dudorok), és fekszem az ágyon,
zokogok. Az én pályámnak vége. Nálam már csak a meghalás van hátra.” Nem
kell nagy fantázia elképzelni azt a jegessé kövesült iszonyatot, melyet szerető
környezete nap mint nap átélt, átkínlódott. Aprócska, játszi gyerkőcök (uno-
kahúgai, öccsei) csacsogva erőlködtek kedvre derítésén, hiába, mindhiába.
Valami makacs, fényévvastag jégfal ellene tornyosult minden örömtől su-
gárzó törekedésnek. Hadd egészítsem ki azzal, hogy jómagam – teológussá-
gom rekvizítumaként – viszonylag korán és hathatósan rátapintottam a
ördöngös befolyásoltságra. Amikor többször ott jártam, kushadt is a Sátán,
legalábbis alattomosan visszahúzódott, a háttérből leste, miféle Szent Fe-
renc-i megvidámítási trükkökkel operálok, s siettetve noszogatótt, mihamar
pucoljak odébb. Ott létemkor András megnyugodott, felszabadult. Részt vett
a családi reggeliken-vacsorákon. Apja, paraszttá durvított egykori csendész,
nehezményezte egyszer, hogy András fia az előző napi disznóvágásnál nem
fogta le az áldozat hátsó lábát, pedig akkor nem kellett volna kóstolót vinni
a szomszédnak. No hiszen, szülői empátia nesze neked: András a légmente-
sen befeketített, vastagon bepapírozott ablakok-ajtók pajzsa mögött fülét
betapasztva irtózta át a hajnali disznó-gyilkosságok irtózatát! Azonosulva
az áldozati állattal, süketen-vakon a tor általános áldásosztó szerepére.
„Gondold el: évek óta a meghalásra készülök. És vagy az van, hogy én kész
vagyok rá, de nem jönnek össze a dolgok, vagy összejönnek a dolgok, de én
hezitálok, nem vagyok kész. Élni már nem tudok.” De írni így tudott, csak így
tudott, ilyen embertelen öngyilkos magányban. Haladékot is csak erre talált
– és éveken át talált, végtére is nem halt meg íziben, még ha rettenetes sakk-
mattba is sodorta Isten által meglátogatott családját fenyegetődzéseivel
meg furfangos cselvetéseivel – mert be kellett telnie a poézis poharának,
addig nem indulhatott túlvilágjárásra, csak a papíron. András verseiben azt

(is) elmondja, amit most él át odaát. És amiből – értésünkkel, imáinkkal – kimenekíthetjük! Tudta ő, nagyon is tudta, hogy mire megy ki a játék! Jól ismerte, gyakran idéztük együtt, Bernanos örökbecsű meglátásait a „Sátán árnyékából”: Isten mintegy utolsó bátyaként veti az embert önmaga és az ördög közé. S nem is olyan könnyű azt elkülöníteni: ki enged a kísértésnek, s ki az aki megvált. „Ordítani, ó, hogy tudnék!:/ győztesek lesznek a szörnyek./ Hát, mintha csak ágyba bujnék,/ magamra húzom a földet.” (*Nincsen remény* – Vajon véletlen, hogy utolsó szavaival Vörösmarty nevében üzen? Nincsen remény!) Monoton öngyilkosság-mániás-depresszióban fel-felvillan az isteni felelősség világ-világossága. A kárhozát irtalmatlanságára játszik halálos bátorsággal: „Ahogy Monostorinak előre megmondtam: élve nem lépem át a szanatórium kapuját (nem is léptem, úgy vittek be, mert a villamos alól-elől fölszedtek, sajnos), úgy mondom Neked: hasba fogom szúrni magam. Már csak idő kérdése. Ha elkárhoznék miatta, Isten nem lenne igazságos.” Veszélyes, süppedős territórium ez a teodiceai eszkatológiának: a kárhozat titka – Pilinszky olvasatában – a kiült párnásszék kényelmével s a dekorációs cirádák lelketlenségével ekvivalens. Még akár a Jóisten szerelmének embrionális záptojás-ürülékeként is megdicsőülhet. Márpedig ekkor, mindenkor Holló Pilinszkyt mester-apostolként követte, idézte. (Számára személyesen P.J. által lemásolt versét bekeretezve tartotta szobája – egyébként kegyetlenül lecsupaszított, dermesztő – falán.) Csakis Tandori világmodell-daraboló, tévedhetetlen mű-tántorgása hatott még ily elementárisan rá. Tandorival is tartotta a kapcsolatot, halálig hűséggel.

Ha meglenne levelezésünk, évről-évre visszapergethetném baráti kapcsolatunk alakulását. E nélkül meglehetősen ködbevész az Andrács „tündöklése” és „elsötétedése” közti átmeneti időszak. Elejtett utalásaira hagyatkozhatom: „Hét éve találkoztunk utoljára. És ez alatt a hét év alatt roncs lettem.” Nem mondom, hogy repestem öndiagnózisán. Ezernyi zűrtől üzetett bűvópatak-esztendőim során hallgatólagosan is bíztam abban, hogy barátom kifutja magát, legjobb formáját. Ehelyett: „Nagy vergődés volt nekem ez a két év, amíg nem leveleztünk. Úgy vártam mindig a leveleket. Mint amikor sokszor kimentem a buszmegállóhoz, hátha jön hozzám valaki, de senki nem jött hozzám sose (akit szívesen láttam volna).” Nem hiszem, hogy utólag elhíhetően mentegetőzőm azzal, hogy rianó jégtáblák hátán próbáltam akkoriban talpon maradni, partra vergődni. Őszintén szólván, sokszorosan nyomorúságosabbnak éreztem-senyvedtem a sorsom, mint mégiscsak védett mederben csörgedező bajtársamét. Akkor. „Nagyon nehéz volt nekem ez a két év nélküled. És alig éreztem valakit támaszul a hátam mögött. Pilinszkyhez hasonlóan birkózom a lételmélet és világegyetem nagy árnyaival-kérdéseivel,

de ki áll mögöttem? Pilinszky mögött ott állt egy szép számú baráti kör és az egész katolikus egyház. Én teljesen magam vagyok. Körülvéve rosszindulatú rosszakarókkal.” Ma már, de tegnap még nem, átlátom heroikus vállalkozása lélegzetelállító lehetetlenségét. Ha akkor maximálisan mellé tudok

48 állni – be kell ismernem – másként alakul a sorsa, de az enyém is. (Egészen biztos, például, hogy nem kellene tucat éve hasztalan várnom beígért ódáim inspirációs forrásaira, s ebben ugyanolyan kutyamagányt piszogok, mint András.) Az az igazság, hogy még túlságosan távol zakatolt számomra a halotti világ. András pedig fél lábbal már a túloldalon járt. „Tudom, a magány is sokat ront az állapotomon. Nem tudok két értelmes szót váltani hosszú időn át senkivel. A családnak már nincsen türelme hozzám.” A türelmet akkortájt magam is „birkák és szamarak erényeként” fitymáltam (Petőfi), viszont ott jártaimkor Andrással egész napos, mélyen az éjszakába nyúló, leglényegretörőbb lételméleti eszmecserét folytattunk. Nem volt rá eset, hogy ne támadt volna pezsgő friss életre lelki tetszhalálából. Kipirult, szeme megfényesedett, költői teljesítményét biztatóan-bízőn mustrálta, terveket fontolt a jövőre. (Felmerült Kecskemétre költözésének gondolata.) Mintha vérátömlesztésen esett volna át, úgy hatott rá alapvetően franciskánus vad-vidorságom. Édesanyjéék néha levélben (telefonon?) fordultak hozzám: jó lenne, ha ellátogatnék, mert „Bandika” nagyon rossz állapotban van. Ottlétemkor azt tapasztaltam, hogy Andrást mint különös művészfélét a faluban respektálták. Nem mondom, kissé dantei módon mutogattak rá (íme, ez a halandó járt a pokolban), de távolról is tisztelettel megsüvegezték. Azt viszont szimptomatikusnak és visszatetszőnek találtam, hogy barátom, miként ha nem is észlelte volna köszönésüket, lehajtott fejjel oda se bólintott. Egyszer, a rendszerváltás táján, meggondolatlan politikai csipkelődés gyanánt, utcáját a „Felszabadulást” átkereszteltem „Hollóra”, így címeztem hozzá levelem. András tajtékozott: mit képzelek én, van neki így is elég epés ellensége. (Azóta, remélem, van már Mocsán Holló utca! Az *Iszapfalvi legendák* mestere rég rászorgált!) Amikor hívtam, szívesen fogadta: „Mennék, nagyon is mennék Hozzád, de én olyan vagyok már, mint a tolókcsihoz láncolt nyomorék: nem tudok én már mozogni.” Később már csak rám számított, figyelmen kívül hagyva bokros megélhetési elfoglaltságaimat: „Vagy eljössz és beszélgetsz velem, vagy nem. Én mindenképp hasba szúrom magam (az emberek között sok a patkány), ha a gépeléseket befejeztem.” Ismeretemben elképzelhető, hogy s mint reagáltam: ha te úgy, én se különben! Erre a hathatós válasz: „Nem zsarollak. Ha nem jössz, nem jössz. De ne hidd akkor, hogy az értőim közé tartozol. A legkisebb dolog föl tudja baszni az idegeimet, és a plafonra kerülnek, én meg fetrengök.” Ez se hatott meg, szerettem volna, ha Ő utazik hozzánk, kevesebb a kötött munkája. Azon egyezkedtünk, hogy elébe megyek vagy visszakísér. Kategorikus imperativusokkal bombázott

vissza: „Negyedszer: olyanokat semmiképp ne táviratozz, hogy vársz ekkor meg akkor a Déli Pályaudvaron, mert velem így nem lehet beszélni. Ötödször: ha eljössz, se biztos, hogy visszakísérlek. Miután annyit vacakoltál, már annyi düh fölhalmozódott bennem, hogy nem is kísérlek vissza: hasba szúrom magam. Nem zsarolni akarlak ezzel, de ha még beszélni akarsz 49 velem ebben az életben, akkor gyere el, valószínűleg nem kísérlek vissza.” Elmentem hozzájuk, ismét minden fényesre derült, édesanyja már feltarisznyázta útra készen, de a háttérből visszacsengett a küllőfélező levélrészlet: „Nyolcadszor: ha el is mennék Veled: visszakísérnélek Kecskemétre – ha ide eljőnnél –, nem akarnék senkivel ott ismerkedni. Kilencedszer: családod három tagja nekem teljesen idegen, tehát: nem érzém jól magam még Nálad sem. Nem tudok etyele-petyézni, hogy szívükbe férközzem az embereknek.” N.B. ismervén pötyögős anyagi körülményeit, részerveztem, hogy Kecskeméten jól előkészített, meghirdetett közönségtalálkozó várja, honorált író-olvasó találkozó keretében bemutatkozzon, a helyi folyóirat csúcsszinten fogadja. Ebből sem lett semmi már alapból. Sőt, András a buszhoz menet visszafordult, s hazavonult, akkor találkoztunk utoljára. Ugyanis útközben nyíltan fenyegetőzött, hogy Mocsára már csak halottaskocsin hozzák vissza, nem akar élve, pláne, ha vissza se kísérem. Nekem ez már sok volt, engedtem hazatérni. Haza, a halálba. Nyilván, van aki rosszalja keménységem, irgalmatlanságom. Más semmiképpen se hozná összefüggésbe sorsát, halálát egy ilyen balul sikerült incidenskével. András még életében ítélte halálon túli érvénnyel: „Te csak azt tartod betegnek, aki pálcikával eszi a levest, ilyeneket, mint én is, akik 'csak' boldogtalanok vagyunk a végtelenségig, örök vesztesek, megalázottak, üldözöttek, viszont nyelvtanilag értelmes mondatokban beszélünk – hisztiseknek tartasz. Vale!” Lehet, hogy igaz, amit ír. Sose tartottam betegnek, noha megbetegítették. Most se tartom betegnek, hacsaknem megszállottnak. Éspedig nem a mondatfűzések rendezettsége okán, hanem – úgyszólván – metafizikai meggyőződésből. Ilyen jelentős költő legfeljebb felöltheti magára az örült szerepét, de meg nem örülhet. József Attila se örült bele az egész cudar világ örületébe! András legutolsó szava hozzám ismét csak rájátszik J.A. végső könyörgésére („Drága barátaim...”), íme: „Drága Barátom! Segítsél rajtam, de cselekvően. Gyógyíts meg! Benned annyi akaratérő van, hogy talán tudsz belőle nekem is adni.” Segíteni így tudok immár. Bogozgatom életünk, létünk szövevényét. Te segítettél már rajtam onnan túlról, Drága Barátom, máskor meg halálos örvénybe sodortál, mert ott se becsülöd túl sokra nyúlfarknyi földi időzésünk. Te egyre nősz az időben visszafelé, mi pedig fénysebességgel közelítünk Hozzád!

7. „NEM LÁTOTT KRÍZISHELYZETBEN”

Tucat esztendő alatt András barátom orvosi kezelés alatt állt. A terápia elérte célját, immár huszonkét éve nincs szüksége rá. A beteg tünetmentes, eltűnt.

50 Igaz, magamagát tette beteggé, magamagát is gyógyította. Tehetetlen dühét terapeutáira zúdította: „Az orvosok nem vesznek komolyan, mert nem dilizek be, senki nem ért. Pedig nem az kellene, hogy szerezzenek, hanem hogy értsenek.” Összecserélte a szerepeket. Neki kellett volna megértenie az orvosokat, s hálálkodni a gondosságért. Végül is állami apanázst húzott, éhenhaláshoz elegendőt. (Úgy röstellte ifjonti nyugdíjazását, hogy évekig hátráltatta a hivatalos ceremóniákat. Így viszont rágta a lelkiismerete, hogy szülei nyakán él, pedig végezte a házimunkákat. Leszázalékolását később elintézték.) Nem lehet elvárni, hogy az orvos beássa magát egy-egy betege életrajzába, s bajai gyökerét feltárja. Hiszen ez a páciensnek se sikerül, miközben másan se rágódik. A medicinát nem azért hozták létre, hogy baráti társaságként funkcionáljon. hanem, ha lehet, tegyen munkaképesé, ha nem, tartson életben minél hosszabban, rövidebben. Rossz helyen kopogtatott András, amikor értést várt. Legjobb barátai se érthették, önmagát se érthette. Olyan határterületre bolyongott – halottak és démonok birodalma – ahova nincs belépés, ahonnan nehéz szabadulni. A labdacsokok gátolhatták, hogy „bedilizsek”, de nem ragadhatták ki önvesszéles hivatásából. Az ország legelismertebb pszichiátere kezelte, X. professzor. Nemzetközi hírű, széles látókörű, vallásos szaktekinetély. Mégis „a tudománya az én gyógyításom tekintetében csődöt mond: mióta hozzá járok, inkább rosszabb az állapotom.” Egyebekben X. professzor látta el Pilinszky nővérét kétes sikerekkel. Mások mellett, a híres színművész társaságában ő is öngyilkos lett. Azt hiszem, a kedélyjavító antidepresszánsok túlságosan rövidtávra sikerorientáltak. Az egekig dobják fel a kedélybetegét, hogy aztán onnan földhöz vágva palacsintává lapítsák. Nem egy ilyen folyamatot végigasszisztálhattam laikusként. A korszerű orvoslás mintha elfeledkezne az ember örökévaló lelkéről, főként, ha vallásos. Olyannyira tünetmentessé szeretne tenni, hogy közben tudomást se vesz a betokozódott gócról. Amit a neves pszichotikus, Karinyth Gábor „ördöggörcsnek” nevezett el. Nos ehhez, az exorcizmushoz, nem volt státusza s képzettsége X. professzornak, hiába volt vallásos. „Több mint fél éve járok X. doktorhoz, és ez alatt az idő alatt három értelmes dolgot mondott mindössze, és semmit nem beszél meg velem, nem válaszol a kérdéseimre, fölírja a gyógyszert, beadja az injekciót, és kemény pénzeket fizetek érte. Mire jó ez, ha nincs gyógyulás?” A kérdés költői, de azért választ követel. A gyógyulási folyamat része, hogy az orvos fokozatosan távolodik páciensétől, nehogy az gyerekesen kötődjön hozzá. A kémiai szerek automatikusan elvégzik a szervezet szinten tartását, kezeskednek a lehető legjobb közérzetről. Ami ennél több, az az ördögtől van. Vagy az Istentől,

egykutya. Nem az orvostudomány asztala, az biztos. „X. doktor nem adott injekciót legutóbb, mondván, hogy jobban vagyok. A hülye barom! Nem látott még krízis-helyzetben, a levelezésemet leállította, mondván, nincs ideje elolvasni őket. Semmit nem beszél meg velem szemtől-szemben, a kérdéseimre nem válaszol, állandóan félbeszakít, és én elfelejtem, mit akartam mondani, a múltkor is fölírtam egy darab papírra, hogy mi minderről kellene beszélgetnünk, és mondtam neki, de nem mondta, hogy vegyem elő a papírt, így elő sem mertem venni, és félresiklott a beszélgetésünk, de minden alkalommal zsebre tesz tőlem 700 forintot! Fél óras üldögélésért, mert utána kirúg.” Nos, ha Holló András látletele félre is siklott, viceversa az általa kreált a lélekgyógyászatról állja a sarat. Kezkesedik a kezelések kézzelfogható haszontalanságáról. Persze, könnyű utólag okosnak lenni, okoskodni. A híres pszichiáter nyilván nem akart kuruzsló hírébe keveredni. Végte is a nemzetközi hírnév nem garantálja a gyógyítás hatékonyságát. Ahhoz elégséges, hogy féltő rokonok, barátok hiessék: a legavatottabb kezekbe helyezték szerette betegük sorsát. Mindent megtettek, úgymond. Holott éppenséggel csak meglódtították a labilis lelket a lejtőn. Irány a pokol feneké! András barátomnak, sajnos, eleven húsába vágott ez a tévdiagnózis. Teljessé erősítette benne a betegségtudatot. Zuschlagként (hentesműszó) hozzácsapta még a gyógyíthatatlanság bizonyosságát. E kettő együtt betette a kaput. Ma már számomra nyilvánvaló, ami akkor is az volt: Holló András egyáltalán nem szenvedett semmiféle betegségben, hacsaknem a mérgező orvosságok (orv-osságok) mellékhatásaitól. Ellenben, lásd fent, elementáris démoni megszállottság kerítette hatalmába. Mivel élete költészetbe ágyazott értelmét is ez a megszállottság szolgáltatta, nem lehetett kitépni vagy eltéríteni onnan. Egyetlen mód kínálkozik ilyenkor az életszint-javulásra, a régi jó hellén-antik mintára. Óvatosan, fokozatosan fel kell cserélni a rossz-démonizáltságot (kako-daimonia) az örömteli jó-démonizáltságra (eu-daimonia). Merthogy – ez a lényeg – a görögben ez az „eudaimonia”=boldogság. Andrást boldoggá lehetett, kellett volna tenni. Immár csak halála után lehet boldog, szent.

8. „KÁRPÓTOLOD A VERESÉGEIMET”

Vasy Géza elemezte Holló András költészetében, önértelmezésében a téves, fokozott zsenitudatot, ami azért néhol tényleges zsenialitásba csap át. Ezt levelei megerősítik: „Hiszem, hogy halálom után a műveim a reneszánszukat fogják élni. Halálom – egy önakasztotta költő – is jó reklámot csinál majd a műveimnek. Van Gogh , aki szintén 37 évet élt, mint én fogok, halála előtt nem sokkal azt írta testvérenek, hogy ‘Az öngyilkosság az a pont, ahol lehetőségünk adatik tiltakozni a társadalom ellen, és megvédeni magunkat.’

Én azt mondom: 'Az öngyilkosság az a pont, ahol lehetőségünk adatik tiltakozni az embertelen világ és a lélektelen emberek ellen, és megvédeni magunkat.'" Nem tudom, reneszánszukat élík-e Tata környékén a Holló-kötetek?

52 Nem tudom, jó reklám-e az öngyilkosság? Nem tudom, tiltakozni érdemes-e a „lélektelen emberek ellen”? De azt tudom, hogy én más aspektusból látom már András költészetét, mint korábban. Szerintem, mindenkinek változtatnia kell Holló-olvasatán. (Amiről Vasadi Péter beszél nekrológos utószavában – „hiteles darabosság”, „Halk esetlenség”, „megdöccenések”, egy-egy sorvég sután leesése” – ma már tarthatatlanul retrográd hozzáállásnak számít, alapvető jó szándéka és egykori érvénye dacára.) András olyan titokzatos, félelmesen örökkévaló birodalmakat járt be, ahova a legnagyobbak (mondjuk egy Dante, Novalis, Leopardi, Blok), a legihletettebbek is csak óvatosan lopakodva betekintheettek. Olyan tapasztalatokat szerzett kicsikart pokoljáró körútjaiban, amihez meglelte az autentikus formát. Meglehet, esetenként szájbarágós ez a forma, de hiszen csecsszopó-tudatunk rá-rászorul a póttápszeres szájbarágásra. Andrásnak a szóhoz fűződő viszonyát ma már egyértelműen győztesnek, hallatlanul elementáris hatásúnak tartom. Ami ugyanis másnál – a legelismertebbeknél is – csak metafora, nála közvetlen, hiteles híradás, egyenes közvetítés Hádész mélyeiből, világkatakizma egyenes adásban. Hasonlóan álítom András fogadtatását-befogadását a Csontváryéhoz. Fél ország mosolyog vagy röhög a nagyzási mániában szenvedő világvándora amatőr piktoron, holott az egész országnak kellene maga-bornírtságán zokognia megtörtén. Annak a festőnek ugyanis igaza (igéző igaza) volt akkor, amikor a minisztériumba táviratozott délről, megváltatott Magyarország káldeai festményei révén. Bizony, igaza volt, hogy azokban a napokban ez számított a legszenzációsabb hírnek, sőt azóta sincs ennél meghatározóbb számunkra. S, bizony Isten, nem következik be pár évre Trianon katasztrófája se, ha felismeri a Nemzet akkor autentikus prófétáját, s nemzeti műcsarnokot épít életműve köré. Ma már csak az agyalgyult vak nem látja Csontváry Istentől rendelt tisztánlátását, Van Gogh-nál is távlatosabb világperspektíváját. Úgy vélem, Holló András is még beláthatatlan létterekről tudósít, s ámbátor szavai javarészt az alvilág homályos sarkairól lebbentik fel a fátyolt, de a Krisztus-logosz hitelességével, közvetlenségével, bátorságával. Így, csaknem a vége fele (noha a magam részéről még beteljesületlen, félig sültén), én hitet teszek hajdani közös-közösségi vállalásunk mellett. Nem hallgatván el azt se (de nem is fölhánytorgatva), hogy András barátom – aligha csak udvariasságból – mindvégig egybe-látta, egybe-láttatta kettőnk munkálkodását. Valahogy úgy, hogy ugyanahhoz a nemzeti ígéretes Ige-panteonhoz hordjuk az építőanyagot verítékkel. S illendő legalábbis a vállalkozás horderejét felmérnie majd az utókornak. „Tehát: ha tőlem vagy Tőled – hihetetlenül gazdag és sokrétű, minőségi és nagymennyiségű

életműünkéből – csak egyetlen kötetünk marad fön a jövő évezredig, akkor majd ez az utókor mellét verve fog bánkódni ősei tuloksága miatt, hogy ilyen zseniket (mint Te vagy én) elkallódni engedett, és az utókor nagy apparátussal áll majd neki – mint valami régészeti föltárásnak – az életműünk földéríthető darabjait megszerezni, és a magyar irodalomtörténetben a minket megillető helyre tesznek bennünket.” Megalománia? Meglehet. (Napóleon Napóleonnak képzei magát Szent Ilona aranyketrecében, Csontváry meg Csontvárynak a magányos cédrus tövében.) Érintettem már, de tovább kell gondolnom, hogy gyakran már életében egy-egy mű kapcsán angyaltulajdonságokat láttam felcsillanni Andrásban. (Később s sötétség angyalait.) Sohasem hittem volna például, hogy éppen ő fogalmazza meg az *Iszapfalvi legendák* nagyon is földillatú, mocsári prózáját. Érzékelttem rézsút zsenialitását, mégsem tettem eléggé szóvá. Meg is jegyezte utólag: „Az 'Iszapfalvi...' kötetem megjelenésekor írhattál volna azért: jól esett volna. Ma már mindegy. Ma már semmi nem érdekel. Ezért nekem ma már érthetetlen a Te nagy műgondod a köteted korrektúrájával kapcsolatban.” Ma már, persze, számomra is mindegy elírás, elértés, ellelkiismeretlenség. Más hol, a szellemvilágban dőlnek el a lényegi dolgok, nem e sárteke bolygón. A kishitűség, önbizalomhiány meghozza férges gyümölcsét. Jó példája – az isteni Szó ihletett szentsége – mellett Holló András is szolgál viszsztatartó rossz példával. Rettenjünk vissza önfeladó tétovaságától, a Sátánnak hatalmat adó kiszolgáltatottságától. De ennek a sötéten-sorvasztó sugárzásnak, negativitásnak is pozitív vetülete. Világosan megmutatja azt, amiről Kafka expressis verbis is beszél: nyílt harcban az ördöggel vajmi kevés az esélyünk, a legparányibb kihagyás totális csőddel fenyeget. Viszont még időleges bukásunk is tanúsággal szolgál az utánunk jövőknek. Holló András költészete az elrettentésen túl számtalan irodalmi-szellemtörténeti trezort nyit nyilvánossá. Életműve felmérése kívül esik jelen írásom keretein. De azért azt megelőlegezhetem, hogy – tragikus élete s halála dacára – én dicsőségesen sikeresnek minősítem Holló András költészetét. Megérdemelten visszafordítom rá, amit ő *Alföldi gyászpom-pám* hajdani efémer fogadtatásáról vélt kiolvasni. Tényleg, a tehetséget szükségképpen rossz felől várjuk. „Sikered megérdemelt. Már Pilinszky megmondta, hogy a tehetséget mindig rossz irányból várják: így köröztél le mindenkit.” Köröztem, körözök zsákmánytalanul? Akárhogy is: feladatot, ajándékot (heideggeri Auf-Gabe) teljesítek – ezzel a dolgozatommal szintén. Ha nem is tartom helyesnek András önkínzó helyzetértékelését, elfogadom a rám testált stafétabotot. „A Te vetésedből nagy aratás lesz. Legalább Te kárpótolod az én vereségeimet. Jövőd sok biztató jó fényel kecsgetet: az enyém totális feketeség. Neked menned kell az úton.” Járom az utam. Míg megjárom.

9. FOHÁSZ SZENT MIHÁLY ARKANGYALHOZ

A Sátán, az ellentmondás és a hazugság atyja ott is van és nincs is ott minden tettünk, ballépésünk foganásánál. Ezért így imádkozzunk: „Szent Mihály főangyal! Védelmezz minket a küzdelemben! A sátán gonosz kísértései

54 ellen légy oltalmunk! Esedezve kérünk, parancsoljon neki az Isten!

Te pedig, mennyei seregek vezére, a sátánt és a többi gonosz szellemet, kik a lelkek vesztére körüljárnak a világban, Isten erejével taszítsd vissza a kárhozat helyére, Amen.” XIII. Leo pápa egy szentmise után különös élményben részesült. Látta, hogy milyen nagy harc vár az Egyházza, a Sátán elleni küzdelemben. Látta azt is, hogy a jó emberek imái, áldozatvállalásai és jócselekedetei mellett Szent Mihály főangyalnak lesz különösen nagy szerepe ebben a küzdelemben. Ez a jelenés indította XIII. Leo pápát arra, hogy megírja Szent Mihály főangyalhoz ezt az „ördögűző” imát. Egyben elrendelte, hogy az egész világon minden szentmise után mondják el a papok a hívőkkel együtt. A liturgia reformja óta ezt csak néhány templomban teszik meg.

POKOLKAPU

III.

(részlet)

Áldott a poszt, hol a csontokat kapod.
Ragaszkodsz, holott ha tudnád, munkád
otthagynád. Magad vagy, a láncod marod.

A nyomor humánuma hazugság:
úgy kaphatsz állást, ha jól használhatnak,
csak a munkádban maradhatsz lázasnak,
vagy jogod van azonnal az utcán

fájlalnod laposra rúgott valagad.
Pályád, ha van, csupán foglalkozás,
szárnyaló álmod por, ábrándozás,
robotmód hajszolva hantolod magad.

Gondod hatványon, sajog sovány tárcád,
sorsod a provokált robotolás:
talán jobban dagad majd a bankszámlád.

56 XX.

A hold már túlságosan magasan jár,
ugatás, barnán kuporgó gyárak,
strázsát óv a hunyorgólámpás raktár.

A fáról mámoros kabóca dalol,
a talaj hullámosan bukdácsol
alattam, átjár a langyos fátyol,
látom a táblát, sorompót, vonatot.

Fárasztó munkámat fontosnak tartom,
a gond gyomrom macskajaja holnap.
Agyam gyorsan darabokra robban,
amputálják tudatom, lábam, markom.

Távolban zajtalan robog a vasút,
kútba hullók: sovány, borostás arcot
látok, tarkoponyát - támadóm, a tanúm.

XXI.

Homályból lábal lázasan a látás,
tudom, hol vagyok – a borozóban,
agyam zugában kalapál a fájás.

Hogyan szóljak? Kámforrá vált hangon
tátongok, hal a halászhajóban,
vagy csak álmodom? Tátogok valóban?
Jó volna karom máshová raknom.

Parancs száguldana karcsú húron
s holtpontra fut a halvány gondolatban,
a kar adós marad a mozdulattal,
roskátag hátam tartja a bútor.

Halkuló hangot hallok a hodályban,
ujjak tapogatnak, újra csak csúszom,
kozmoszom kútjába úszom. Homály van...

Halhattam volna. Hogyan maradtam?
balfogásból vágják át sorsfonalam
a párkák s újracsomózták halkan.

Távolok s múltak hosszú sorában
talán, számunkra most szokatlan alak
hasonló sorokra jutva valaha,
alkotott valahogy a homályban:

hány kozmosz hullt már forrón sohába
s a gomolygó porból újra hány sarjad?
tudott valóságom pont a vonalban,
tudatlan sorjáz mások nyomába.

Kozmosz vagy anyag? Hol húzok határt?
saját magamon túl hogy haladhassak,
ha anyag vagyok s tudom a halált?

A közép-európai kisebbségek sorában különös helyet foglal el a roma nemzetiség, s még különösebbet a roma művészet, főképpen az irodalom. Bár egyes kimutatások szerint a Kárpát-medence ötödik legnagyobb nemzeti csoportját képezik, sem nyelvileg, sem etnikailag nem nevezhetők egységesnek. Ráadásul nyelvhasználatuk inkább társadalmi-földrajzi-politikai helyzetüket tükrözi, mintsem valamely önálló nemzeti nyelvi elképzelést körvol-

Kelemen Zoltán 59

„NEHÉZ ÉLET AZ ÉNEK”

Bari Károly költészetéről

nalazna. Ez a tulajdonság, mely lényeges különbséget mutat a többi közép-európai nemzettel-nemzetiséggel szemben, a mindenkori többségi, befogadó kultúrák nagy részének kulturális-civilizációs elképzelései szerint hátrányként értelmezhető. Ha valaki alaposabban megfigyeli és megpróbálja megérteni a roma kultúra működését, akkor látnia kell azonban, hogy mindez a nehezen körülírhatóság és sokféleképpen értelmezhetőség valójában nem csupán előnye a roma kultúrának és művészetnek, de valószínűleg az egyetlen esélye a fönntmaradásra egy olyan kulturális-civilizációs közegben, mely intézményrendszereken, gyakran ezer éves, homogén hagyományrendszereken alapítódott és jelenleg is így működő nemzeti művelődéstörténetek következetes kánonjait tartalmazza. A roma kultúra és civilizáció szervezetlen voltára és megszerveződésének fontosságára többen többször rámutattak már. Ezúttal Daróczi Ágnes *Bevezetőjére* szeretnék csupán utalni, annál is inkább mivel az a néprajzi konferencia, amelyhez Daróczi bevezetőt írt, annak a – többek között Bari Károly által szervezett – eseménysorozatnak volt a része, mely Daróczi szerint éppen a hiányzó művelődéspolitikai (ön)szerveződés pótlásaként, de a hiányra való figyelmeztetésként is létesült. Irodalmi szempontból talán még ennél is sokrétűbb problémakörrel találkozik az érdeklődő. A roma irodalom néhány száz évre visszamenőleg nem kifejezetten, esetenként egyáltalán nem a romák által művelt irodalmat jelentette, hanem a romákról szóló irodalmat Puskin *Cigányokjától* Arany János *A bajusz* című költeményén keresztül Bohumil Hrabal *Túltságosan zajos magányáig*. Maguk a romák (főként Közép-Európában) mindössze az utóbbi másfélszáz évben kezdtek önálló irodalom létrehozásához, s ez a jelenség vezet a következő problémához. Van egységesen *elfogadott* roma nyelv, de nincs egységesen *használt* roma nyelv, még az irodalomban sem minden esetben. Bari Károly így ír erről az általa szerkesztett és válogatott *Madarak aranyhegedűn* című roma irodalmi antológia beköszöntőjében: „Gyakori, hogy a cigány szerzők nem cigányul, hanem annak az országnak a nyelvén írják alkotásaikat ahol élnek. Ez több

dologgal magyarázható. Egyrészt azzal, hogy már nem rendelkeznek a nyelv ismeretével, másrészt azzal, hogy a cigány nyelv nem egységes és a dialektális meghatározottságok túlságosan leszűkítik a cigány nyelven született mű elterjeszhetőségét, harmadrészt pedig azzal, hogy a nyelvet még beszélő közösségek, műveltségi hiányosságaikból következően nem lehetnek olvasók. Így a szerzőknek azokon a nyelveken kell megalkotni műveiket, amelyeken az érdeklődőkhöz eljutnak.”

60 Az íróknak olyan nyelven kell alkotniuk, melyet olvasóközönségük is művel. Mivel például Magyarországon egyre több roma anyanyelve a magyar, így a roma művészeknek, ha számukra is írni szeretnének, magyarul kell írniuk. Mára talán ez vált a legfontosabb problémává, bár a huszadik század második felében más foglalkoztatta a magyarországi roma írókat-költőket, mégpedig az, hogy írásbeli művelődésük és műveltségük nyelve a magyar lett, még akkor is, ha ez a nyelv csupán második volt a lovári vagy egyéb roma anyanyelv mellett. Gyakorta saját műveiket kellett fordítaniuk, és nem minden esetben magyarra. Véleménykülönbségek alakultak ki abban a tekintetben, hogy milyen nyelven kell írni, kiknek kell írni: elsősorban magyar gádzsóknak vagy romáknak magyarul, esetleg romául romáknak? A magyarországi irodalomtörténeti fejlemények általánosságban azt mutatják, hogy az esztétikailag értékelhető roma alkotók művei szinte kivétel nélkül olvashatóak magyar nyelven, s ezek nagy része nem fordítás. Ugyanakkor a többségi magyar kultúra és a világirodalom egyre több reprezentánsa férhető hozzá roma nyelven. A roma művészek a magyar nyelvújítás és reformkor nemzeti törekvéseihez hasonlóan fontosnak tartják a fordítói kultúra szerepét az anyanyelv őrzésében és fejlesztésében. Bari Károly művészként, kultúraszervezőként és folklórkutatóként egyaránt világosan látja, hogy a romák esetében olyan kisebbségről van szó, akiknek – és akik kultúrájának – megértéséhez szakítani kell az európai kultúrában és a nyugati etnográfiaiban eddig rögzült elképzelésekkel és tudományos stratégiákkal. „A legtöbb gyűjtő rosszul jegyezte le, amit a cigányok körében hallott. Ennek következtében például elterjedt a köztudatban, hogy a cigány népdalok szövege értelmetlen, összefüggéstelen. Ilyenek miatt nem tartották önálló gondolkodású népek a cigányságot. A hiba nem csak az volt, hogy a gyűjtött szövegeket nem értették pontosan, hanem az is, hogy a magyar néprajzi sajátosságok alapján próbálták megérteni. Mintha – mondjuk – az afrikai népek kultúráját az európai gondolkodásmód szerint tárnák fel. Nyilvánvaló, hogy minden kultúra csak a saját gondolatrendszerében értelmezhető. S mivel itt nem ez történt, a tagadás odáig fajult, hogy egyesek még a cigány nyelv létezését is kétségbe vonták.” A nyolcvanas évek közepén 1200 szóra becsülték egyes magyar kutatók a magyarországi romák szókincsét, ez a szám elenyészően csekély. Ebben az időben Bari Károly már több mint 3000 szót gyűjtött, jelenlegi lovári szótárak 3000-12500 közötti szövmennyiséggel dolgoznak.

Bari Károly költészetével kapcsolatban a rendkívül korai jelentkezés idején is fontosak voltak a bevezetőben fölvetett kérdések, maga az ifjú művész is többször próbált megnyilatkozni ebben az értelemben, a magyar '70-es évek legelején azonban talán senki nem volt kíváncsi ezekre a kérdésekre. Kilenc év múlt el az MSZMP hírhedt párthatározata óta, mely megfosztja a romákat nemzeti-nemzetiségi létüktől, mikor a „magyar rimbaud”-ként (már maga a metafora is sokat elárul a korabeli befogadói elképzelésekről) emlegetett bukkaranyosi roma gimnazista első verseskötete, a *Holtak arca fölé* napvilágot lát. Szinte minden kritikusa a magyar irodalom megújítójaként ünnepli a fiatal költőt, „vérfrissítés”-ről beszélnek, mintha a magyar irodalom válságba került volna, holott ha utána nézünk látható: Mészöly Miklós *Pontos történeteinek* első kiadása vagy Pilinszky *Nagyvárosi Ikonok* című kötete ugyanebben az évben jelentek meg. Nagy László *Ég és Föld* című oratóriuma egy évvel később, Nádas Péter *Kulcskereső játék* című kötete egy évvel előbb, Weöres Sándor *Merülő Saturnusa* 1968-ban, *Psychéje* 1972-ben látott napvilágot. Nem légyüres térbe került Bari első kötete, akkor sem, ha később következetesen vallotta: nem hatott költészetére senki, sem a tartalom, sem a forma tekintetében. A *Holtak arca fölé* fülszövegében Nagy László, Albert Camus és Dosztojevszkij az a három szerző, akit olvasmányai között említ, ezért gondolhatta némely olvasója, hogy a költő vallott Nagy László költészetének hatásáról. Sokkal később, 1986-ban nyilatkozik a költő az őt ért hatásokról, s akkor sem magyar irodalmi, főképpen nem kortárs befolyást említ, hanem – T. S. Eliothoz hasonlóan, akivel több értő elemzés összehasonlította már – bibliait és keresztényt. Valójában Bari Károlyt már talán 1970-ben, de második, *Elfelejtett tüzek* című kötetének 1973-as publikálásakor már minden bizonnyal számára fontosabb kérdések foglalkoztatták. Magyar költőnek tartotta és tartja magát, többször kijelentette, hogy nem roma költő akar lenni, nemcsak a romáknak szeretne verset írni, s származása nem befolyásolja. Bakó Endrének adott interjújában mondja: nincs személyes kapcsolata (magyarországi?) roma írókkal-költőkkel. Később Márványi Péternek így nyilatkozik: „a származásom miatt leredukálják a verseim értelmezhetőségét egyetlen témakörre, a cigányságra, ami óriási veszteség a számomra.” Ugyanakkor már pályája kezdetén öntudatosan fordul a roma művészeti-etnografikus hagyományok, mítoszok, mesék felé. Már első kötete megjelenésének évében egy tévéinterjúban a mesék fontos, ihlető szerepéről vall, mikor első olvasmányélményeiként említi őket, majd így folytatja: „A költészetet először a népdalok hozták el számomra. Megragadott az a nagy kifejezőerő, az a döbbenetes őszinteség, amivel a népköltészetben találkoztam.” Ez az irányultság a második kötetben még világosabbá válik. Féja Géza

éppen Bari költészete kapcsán állapítja meg *Az utolsó nomádok* című tanulmányában: „lássuk be végre, hogy minden folklór ősköltészet, a cigányok hagyománya is.” Cs. Nagy Ibolya *Bari Károly cigány népköltési fordításai. Tűzpiros kigyócska* című cikkében a költőnek a cigánysággal való soha meg nem szakadó életközösségről ír. Bari kapcsolatát a roma folklórral Petőfi népdalok által (is) inspirált költészetéhez hasonlítja. Másrészt az ál-moknak és hiedelmeknek életében betöltött szerepéről Bari Márványi Péternek adott interjújában beszámolt.

Erdélyi Zsuzsanna *Gondolatok a rítusénekekről és műfaji kapcsolataikról* című tanulmányában ír arról, hogy 1972 szeptember 10-én találkozott először Bari Károllyal, a máriapócsi búcsún, s a költő már akkor végzett etnografikus gyűjtést, de szülőfaluja néprajzi anyagát – hiedelemvilágát is alaposan ismerte, amint erről Erdélyinek számot adott. Erdélyi tanulmányában beszámol Barival való közös munkájáról, arról, hogy a költő, aki tizenhét évesen robbant be az irodalmi köztudatba egyre tudatosabban vállalta föl népe kulturális értékeinek mentését. Bari a romaság megmaradását, öntudatra ébredését az ősi kulturális és szakrális hagyomány megőrzésében és a fiatalabb nemzedékek általi elsajátításában látja. Erdélyi arra is föl hívja a figyelmet, hogy a későbbi folklórkutatók a Bari által készített utat követve további jelentős munkát végezhetnek majd. Erdélyi az etnografikus anyag fontosságát valószínűleg ugyanabban látja, mint Bari: a romák önmeghatározásuk, nemzeti(ségi) identitásuk kiépítéséhez, őrzéséhez, erősítéséhez szükséges ősi szakrális, mitopoétikus hagyományt találhatnak benne, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy a 18-19. század európai nemzetei kutatták „nemzeti elbeszéléseiket.” Bari Károly így nyilatkozik erről: „a szóbeliségéből kiemelt rendkívül szép, eredeti folklórananyag jó alapkő lesz a később jövőknek az írott kultúra megteremtéséhez.” Erdélyi Zsuzsanna végül Bari meseillusztrációira hívja föl a figyelmet, mint olyanokra, melyek szürrealista jellegükkel együtt összhangban állnak a jellegzetesen szinkretista roma etnografikus hagyománnyal. Ráadásul a képzőművész költő (nem ő az első a romák között, gondoljunk csak Balázs Jánosra) rajzai-festményei elsősorban saját költői világával állíthatóak párhuzamba. Bari számára tudatos vállalás, döntés eredménye, ha egy költő egy ősi hagyományokban gyökerező kultúra átstilizálására, továbbörökítésére használja tehetségét, bár látja és láttatja, hogy a magyar kultúrában ez a vállalás szinte kötelességszerű volt az elmúlt évszázadokban. Ő úgy vállalja a roma folklórt, hogy az akaratszabadság értelmében utasítja el az esetleges irodalompolitikai követelményt: „Ahhoz, hogy a költő azonosuljon népével, nem feltétlenül kell megváltói elképzelésekbe öltöznie. Főleg, ha alkatából eredően olyan esztétikai ideák felé vonzódik, amelyeknek elvontabb megvalósulásai vannak, mint amiket a missziós költőszerep megkíván.”

Bari kitartó – és országhatárokon átívelő – gyűjtőmunkájának jelentős része ma is kiadásra vár. Kutatómunkájának kiadása 1985-ben kezdődött *A tűzpiros kígyócska* című kötettel. Első népmesegyűjteménye, *Az erdő anyja* öt évvel később követte a népköltészeti kötetet. Eddigi utolsó – kétnyelvű – gyűjteménye, *A tizenkét királyfi*, már a Romano Kher kiadásában jelent meg. Mindhárom kötet külön egységet képez, nem utolsósorban kronológiai önállóságuk miatt. Bari nem egy-egy gyűjtési időszak munkáit adta ki egyben, sokkal inkább úgy tűnik, hogy strukturális egyezések mentén szerkesztette köteteit. Ezt bizonyíthatja *A tizenkét királyfi* is, melynek meséit 1974–1995 között gyűjtötte a jelenlegi Magyarország, illetve Erdély területéről. Roma tankönyvek, romáknak és nem romáknak egyaránt szóló népmesereti munkák, mesegyűjtemények szintén válogatnak gyűjtéseiből, mint például Bársony János *Cigány mesék* című gazdagon illusztrált könyve, mely többek között a *Rofojica* című varázsmesét is közli Bari gyűjtésében. A varázsmesék és mitikus mesék megőrződésének fontossága a roma etnografikus hagyományban közismert. A romák a mesélés formájában, gyakorlatában talán legősibb hagyományaikat éltetik tovább, míg tartalmi szempontból zárványként őrzik a különböző korokban és a vándorlás eltérő terében őket befogadó többség mitikus hagyományának olyan rétegeit, melyek eredeti helyükről már nem gyűjthetők, vagy rendkívül gazdag változatosságuk tűnt el (utóbbira lehet példa a magyar *Fehérlófia* mítosz, illetve a hozzá kapcsolódó mesekör, melynek a belső ázsiai népek körében még meglévő variációs gazdagságára magyar nyelven legutóbb talán Hoppál Mihály hívta föl a figyelmet a *Fehérlófia* című kötetben.) Bari Károly véleménye szerint jelenleg a romáké az egyetlen élő folklór Európában, amely oralitásában máig friss és kutatható. A táltos és sámán, mint szerep nagyon hamar megjelenik Bari költészetében, föltehetőleg még az előtt, hogy gyűjtései nyomán ennek a romák körében élő gyakorlatként soha nem létezett, de mítoszokban átvett és megőrzött szakrális jelenségnek a nyomára bukkant volna. A *Rofojica* esetében másról van szó. Tipikus női mese abban az értelemben, ahogy arról Marie-Louis von Franz is ír, ugyanakkor több fontos mesei hagyomány ötvöződik benne. Elsőként a Grimm fivérek gyűjtésében is megtalálható mese a farkasról és a kecskegidáról, de ezúttal ez a mese nem eredeti szerepében jelenik meg az olvasó számára, fölvezeti a történetet, a rejtett tartalom szimbolikus hordozója lesz. A farkas nem egyszerűen a gonosz megjelenése. Ő az, akit a gonosz mitikus szerepéből a sámán beavatásokhoz hasonlító módszerekkel meg kell váltani. Eredendően valaki más tehát, akinek személyiségét vissza kell állítani, legalábbis első olvasásra erről lehet szó. *Rofojica* az a főszereplő, aki nőisége segítségével véghezviheti ezt a fordított metamorfózist. Ilyen tipikusan női

varázsmunkára való utalás bőségesen található a romák mesehagyományának halott-, halál- vagy ördögvilágégyen típusú részében, melyből Bari is bőséggel gyűjtött. Ezekben a történetekben azonban nem megváltja a nő mesehős férfi párját, hanem vagy megmenekül előle (a holtak országából), vagy fölvilágosítja arról, hogy az élőknek az élőkkel, a holtaknak pedig a holtakkal kell maradniuk. A *Rofojica* annyiba is egyedülálló a mesehagyományban, hogy páros szimbolikájával újabb értelmezési kódot nyújthat egy olyan mesének, mely a közép-európai nemzetek körében rendkívül elterjedt, ez pedig a női mesealak bujdosó jellegű varázslatos átváltozásának meséje. Nemcsak az elvarázsolt ifjúnak kell eredeti alakjában újjászületnie, hanem a hősnőnek is, nem utolsósorban azért, hogy szakrális tevékenysége után újra visszataláljon a hétköznapok profán világába. Létezik természetesen egy sokkal egyszerűbb, tisztán profán értelmezése is a *Rofojica*-cának, így klasszikus nászmeseként olvasható: a férfiúnak és a nőnek átváltozással kell megfelelnie megváltozott életkörülményeinek. Ez a mese fontos szerepet játszhat abban, hogy Bari Károly költészetének a mitológiához és az etnográfiahoz való viszonyát megértsük. Több kritikus félreértette, leegyszerűsítette lírájának mitikus utalásait, szimbólumait, főképpen azokat a samanisztikus újjászületéshez és megújuláshoz kapcsolódó szövegeket, melyek a *Rofojica* szövegének mélyrétegeivel is kapcsolatban állhatnak. Kovács Zsuzsa tanulmányát idézem ehelyütt: „A mítosz felelevenítésével, tehát, lehetséges ismertként, múltként tételezni a jövőt. A mítosz képes rá, hogy a jövőt a jelen viszonyai között múltként jelenítse meg. [...] Egyrészt lehetségessé válik általa, hogy a partikuláris egyed kötöttségei feloldódjanak egy nagyobb közösség, az európai kultúrkör, kultúrkincsének hagyományai között. Az emberi lét egyszerűsége beleolvadhat az emberiség létének történelmébe.” A Bari Károly költészetében megjelenő mitikus poézis tehát nem a küldetéses vátesz-költő táltosi szerepét szimbolizálja, hanem a mesékben megőrzött samanisztikus hagyománynak a metamorfózisra, újjászületésre, megújulásra vonatkozó szakrális gyakorlatát. Ez a poétikai eszközzé váló hagyomány szellet egyúttal alkalmas arra is, hogy Bari lírájának értelmezési tartományát világirodalmi viszonyítási rendszerek felé tágítsa.

A *Holtak arca fölé* című első Bari Károly verseskötet éppúgy nem érdekelte ki a túlzó dicséreteket, mint ahogy alkotója néhány évvel később az elhallgatást és a kiközösítést. Látomásos költéssel jelentkezik az ifjú költő, de látomásait fegyelmezett, íves szóképekből bontja ki. Már itt megjelenik az etnografikus kultúra, de nem hatásként, hanem a lírai valóság környezetének, egy babonás kozmológiának a leírásaként. Bár Nagy László költészetének hatását következetesen tagadta Bari, az mégis jól fölismerhető például a *Cigányok sírjánál* című versből, csakhogy nem egyszerű minta követésként. A mágius realizmusnak nevezett irodalmi jelenség ismerhető föl Bari költészetében,

akárcsak nyomokban Nagy Lászlónál, vagy később Holdosi Józsefnél, főképpen *Kányák* című regényében. *Anyám* című verse viszont már egyértelműen idézi a korban azonos tematikával írt, azonos formát követő, általában azonos című Nagy László, Juhász Ferenc és Weöres Sándor költeményeket, akárcsak az élöket (az édesanyját) megszólító *Rekviem*. Második verseskötetének egyik fontos verse, a *Szégyenítsék halálig* Nagy László *Ki viszi át a szerelmet* című versének pontos ellentettje tartalmában, szóhasználatában és formájában viszont pontos folytatása. Míg Nagy László a megélvő értékrend költői védelmének esélyeit latolgatja, addig Bari Károly verse az élet visszavonódásának, az értékek megsemmisülésének okait átkozza. A *Mese* esetében Weöres Sándor hatása még szembeszökőbb. Az első kötet minden verse egy lélegzetnyi gondolatmenet, hasonlóan ahhoz, ahogy Allen Ginsberg szerette volna egyetlen levegő vétellel elszavalni *Howl* című versét. A második kötet *Éjszaka a sárga házban* című verse közvetve éppen erre a hosszúversre utalhat. A *Szökés* című természetleíró gondolati költemény talán az első kötet legjelentősebbje. Szokványos élethelyzet leírásából tágul a belső kisvilágot és a külső világmindenséget egyszerre átívelő gondolattá, mely azonban a vers világán kívülről nem megragadható, csak önmagára vonatkozatható. Az édesanyjáról szól versek általában jellemzőek a korra, és különösen a roma költőkre. Az 1973-as, *Elfelejtett tüzek* kötet is tartalmaz *Karácsony* címmel verset, melynek az anya a megszólítottja, de ez az alkotás nem tűnik ki sem a kötet versei közül, sem más költők hasonló ihletettséggű alkotásai közül. Talán Dankó Pista életútját idézi a *Cigánysor* című költemény („rózsafából faragott hegedű”, „ki dalba fullasztotta szívét”), a mögöttes tartalomnál azonban fontosabb – mint Bari legjobb verseiben általában – az immanens vers lét, amely szigorú szabályaival bezárul az analízis előtt. A sárkányok már az első kötetben fontos szerepet kaptak Bari költői világában. A *Sárkányfejű május* című költeményből egyértelműen kiderül, hogy ezek a mitikus lények a roma mesehagyomány által megőrzött ősi magyar samanisztikus hagyománynak megfeleltethetőek, vagyis a sárkány szimbolikája a hagyományos európai értelmezéstől távolodva a transzcendens segítő, nem ritkán a mester, vagy házassági kötelékkel szerzett rokon-szövetséges jelentéstartományát is magában foglalja. A kötetzáró *Árvák árvája* versben is hasonló szerephez jut a samanizmus. A *Sámánsírás* című verssel tovább erősödik a mitikus közösség. A lírai alany versbeszéde egyszerre idézi meg a magyar irodalom gondolati és látomásos hagyományát, formai és stilisztikai utalásokkal Ady Endre és Arany János művészetére. Nem véletlen, hogy a megelőző, *Hazánk* című verset Kormos Istvánnak ajánlja a költő. Egyre világosabban rajzolódik ki az a költői hagyomány, melybe Bari Károly líráját illeszteni szerette volna első

köteteivel. A kötet címadó verse roma requiemként is olvasható, de olyan nemzeti létösszegző versként is, mint Kölcsey *Zrínyi második éneke*. A *Mise Dévléért* című versben a vallás és a hit éppúgy törzsi-nemzetségi-családi keretből értelmeződik, mint az élet minden profán megnyilvánulása már

66 a *Holtak arca fölé* kötet óta. Dévla és a nagyanya egyaránt a mitikus emlékezet része, a születés és a halál nagy köre a szent közvetlen környezetévé válik. A *Dózsa* szonett hagyományosan fegyelmezett formájával gyakorlatilag egyedül áll az életműben. Nemcsak stílusbravúr, alig burkolt mondanivalója miatt megjelenése idején és még hosszú évekig nem szívesen kísérleteztek az elemzők értelmezésével, pedig jóval túlmutat kora puha diktatúrájának amoralitásán: a lírai alany még hisz egyetemes emberi és művészi értékekben, s ezeket kéri számon korán. Ezt a gondolatmenetet folytatva szó és a szólalás ősi szerepe és ereje a témája a *Cigánytörvény* című, következő versnek. A szó, mint jog, mint törvény és szépirodalom, olyan egyszerre etikai és esztétikai helyzetben áll, ahol az igaz szó szép és a szép szó igaz.

Pontosan tíz évet kellett várniuk az olvasóknak Bari Károly harmadik kötetére. A *Némaság könyve* valóban a némaságból született. A költőt korlátozó intézkedések még ekkor sem szűntek, csak némileg enyhültek. A hallgatás évei alatt költészete jelentős változáson ment át, elmélyült és megjelent benne az a rezignált melankólia, melyre a magyar irodalomból Berzsenyi Dánieltől hozható példa. A *Motyogva* és a *Pi-Kuan* című két első vers befelé fordulást mutat. Bari Károly belső szellemi emigrációja a poiészisz lelésébe, a lelemény alkotásába vonult vissza. Magától értetődő lenne a kötet címadó versét a költő szenvedéstörténeteként értelmezni, Bari azonban minden alkotásában fölül emelkedik a konkrét jelenségeken, így lesz *A némaság könyvéből* az önmagának kiszolgáltatott embert sirató elégia. Ahogy Rónay László írja *Ráénekléssel gyógyított seb. Bari Károly: A némaság könyve* című tanulmányában: „A paradicsomból való kiűzetés, az éden elvesztésének keserű tudata árnyékolja be Bari Károly újabb verseit, melyek többnyire a pusztulás szomorú képét mutatják, mintha az öregedő Vörösmarty képvilága kelne új életre, még zilálttabban, még fájdalmasabb nyíltsággal. Bari Károly szemében a lét legjellemzőbb eleme a balladaiság, a rejtőzködő és olykor felszínre törő tragikum.” Meglepő *A páva története* című szöveg jelenléte a kötetben. Próza formája miatt több olvasója meseként értelmezi, így nem érthető, mit keres a versek között. A figyelmes olvasó azonban észreveheti, hogy a szöveg tulajdonképpen ekloga, a létezés értelmének és értelmetlenségének fontolgató párbeszéde, a megkísértés tragikus pillanata által lezárva. *A némaság könyve* Bari lírája klasszicizálódásának első állomása, a forma kikristályosodása, átmenet a gondolati költészet mívésségébe. A változást Lator László is szóvá tette a *Kortárs* 1984. 11. számában folytatott beszélgetés során. Megfontolandó az a tény is, hogy ez Bari utolsó olyan kötete,

melyben kizárólag addig kötetben meg nem jelent versek szerepelnek. A későbbiekben a kötetek minden eddiginél szigorúbb és következetesebb meg- és beszerkesztettsége jellemzi az életművet. 1985-ben a Szépirodalmi Könyvkiadó reprezentatív kötetet adott ki Bari Károly verseiből. A költő egyrészt maga válogatta már megjelent és új verseit, másrészt színes grafikáival, festményeivel illusztrálta őket. *A varázsló sétálni indul* kötet kezdete annak az összművészeti törekvés jellemezte alkotói módszernek mely azóta is jellemzi Bari Károly művészetét, ugyanakkor folklórkutatói munkáját is szorosan összeköti képzőművészetével és lírájával. A szerkesztő Bari Károly teljesen átformálta a korábbi kötetek anyagát. Új ciklusokat hozott létre, melyekben nemritkán külön kötetekben szereplő versek kerültek együvé. Szemmel láthatóan egy új egység megteremtése vezette a szerkesztői munkát. Külön csoportba kerültek a verses mesék, közülük kiemelhető a *Csoszrekár, a varjúkirály*, mely a varázslás és az állatmese jegyeit egyaránt viseli, jellegzetesen őrzi a roma mesék szerkezetét, befejezése sem pozitív, inkább melankolikus. Ebben a kötetben jelentkezik Bari először képversekkel. A *Férfi, a Nő, a Falevél* és a *Maszk* címűek a 20. század eleji magyar avantgarde legjelentősebb alkotásait idézik képi világukkal, mondanivalójuk azonban szürrealisztikusan gazdag, különféle értelmezési tartományok felé széttartó. A kép és a szöveg képisége szorosan összetartoznak, ahogy ez a kötet egyéb versei és színes illusztrációi között is megfigyelhető. Kovács Zsuzsanna írja Bari költészetéről, hogy az a képi gondolkodás lírája a T. S. Eliot által elgondolt prelogikus értelemben. „A vers ‘eszmeisége’ képiségében objektíválódik. Tehát amikor a verset vizsgáljuk, akkor nem az ‘eszmei mondanivalót’ keressük, hanem azt, ami a költészet sajátosságából adódik: az egyedi módon megszerkesztett mű által hordozott metafizikai minőségek virtuális megjelenítésének logikáját, törvényszerűségeit.” Rónay László *A némaság könyvéről* írván szintén fölhívja a figyelmet Bari lírájának szürrealista képiségére.

A következő, *21 vers* című kötet tovább halad a kompozíció fegyelmezett szerkesztésének irányában. Állandósul a többször, több kötetbe fölvevett, különböző módon ciklusokba csoportosított versek használata. Újabb és újabb szöveggörnyezetükben Bari verseinek jelentése a borgesi és a derridai értelemben különböződik el önmagától. *A Félnek a szótól* a *Cigánytörvény* gondolatmenetét folytatja. Az ellenőrzött, cenzúrázott szóhasználat költői és hétköznapi formáját egyaránt elítéli a lírai alany, aki önként vállalt elnémulásával is képes megnyilvánulni, ráadásul a törvénykezés retorikáját alkalmazva. Négy évvel a puha diktatúra csődje után, a *21 vers* kötetben jelent meg először az 1972-ben írt *Vajda János közkatona imája a gyóntatószékben* *Petőfi Sándor halhatatlan lelke előtt* című vers, mely Bari életművében esztétikailag

vagy elméleti szempontból nem jogosult kitüntetett helyre. A *némaság könyve*, a *Félnek a szótól* vagy főképpen a *Dózsa* versvilágához képest túl közvetlen, a dac, melyet maga a költő sem tart művészi kategóriának világosan kiolvasható belőle. Ugyanakkor irodalomtörténeti szempontból ez

68 volt az a vers, mely véglegesen megváltoztatta Bari Károly életét a „szocialista tábor legvidámabb barakkjában.” Éppen alig stilizált,endőzetlen egyszerűsége (talán csak a kései Ady költészetéből ismerős ösztö-vetségi gondolatszerkezetek bontják meg a mű konkrétságát), az etikai követelmény teljes érvényűsége teszi egyedülállóvá ezt a költeményt a kortárs magyar irodalomban, ahol és amikor „virágnyelven” sem mindig nyerhettek kifejezést a demokratikus, függetlenségpárti eszmék. Fontos a kétféle költői hagyomány is, mely már a címben megidéződik. Egyértelműen jelzi Bari Károly leszámolását a küldetésstudattal és a költő-vátesz hamis szerepével. Vajda János, aki mind művészetével, mind életútjával Petőfiével egykorú, de attól teljes mértékben különböző költészet létrehozója volt, lesz a lírai alany. Léthelyzete a túlélő egy olyan korban, ahol túlélni kell, öröksége viszont a negyvennyolcas eszmeiség. Imája, melynek a helyzetből adódóan vezeklésnek kellene lennie, a kétségbeesett vádirat retorikáját alkalmazza, s ez egyértelmű utalás nemcsak a Kádár-rezim korára, hanem a magyar költészet küldetéses irányvonalának végső kifulladására, zsákutcájára is. Ezt a gondolatmenetet folytatja esztétikai szempontból sokkal szigorúbban a *Ne felejtsek el* című vers, melynek alaphelyzete nyilvánvalóan a diktatúra cenzúrájára való válasz lehetősége, de fölsejlik mögötte a műalkotás értelmezhetőségének örök kérdése is. Ki állapítja meg és milyen jogosítványokkal a művek mondanivalóját? Milyen jelentések lehetségesek? Hogyan viszonyul ehhez a szerző és hogyan az olvasó? Hol van az olvasó helye ebben a folyamatban? Bari Károly válasza az alkotó és az alkotás viszonyának elsődlegességét tételezi. Valóban a befogadói aktussal válik teljessé az alkotás folyamata, de a szerző alkotói tevékenysége nélkül nem indul el. Bari Károly eddig utolsó verseskötete, a *Díszletek egy szinonimához* 1994-ben jelent meg. Olyan kötetről van szó, amely anyagát, formáját tekintve semmiképpen sem nevezhető utolsónak. Ha első kötet nem is lehetne (például az újraközlések miatt), de az új kezdet minősítésre mindenképpen igényt tart. Nehéz megérteni, hogy az ezredforduló magyar irodalmában egy ennyire komplex, izgalmas kísérletek és fölismerések tömegét fegyelmezett szerkezetbe sűrítő kötet miért nem gyakorolt nagyobb hatást korának művészetére. Bari ezzel a kötettel minden olvasója számára értelmezhetővé teszi a saját roma és magyar kulturális kettősségében rejlő abszolút előnyöket. A képiség és a vers szabad burjánzásának termékeny asszociációs mezeje egyetlen hatalmas lehetséges világgá tágu. Azok a kritikusok, akik az ezredvégen temették a költészetet a költői szóalás ősi erejének és az európai kultúra kifinomult

formavilágának összefonódásából kifeszülő eredeti invenció születésének lehetnének tanúi. A képversek Bari festményeit, rajzait és látomásos-gondolati verseit szintetizálják immár teljes közvetlenségben. A szó is és a betű is képzőművészeti jelként jelenik meg, de a kép is mögöttes, irodalmi értelmet hordoz. Bari költészetében jelentkezik először a roma nyelvű 69 képvers, s rögtön olyan kitűnő alkotásokban, mint az *Ősz* vagy a *Piros fa*. A *Mandala* az értelmes szöveg felől az irodalmilag értelmezhető kép felé mozdul el, a *Liliom-ing fagyva* című-kezdetű vers pedig grafika és betűvers szintézisével lép túl a hagyományos kalligramán, ezt a művészi kísérlet gondolja tovább a *Cím nélkül* impresszionisztikus betű- és vonalhal-maza, melyben a betű formává, a vonal értelmezési lehetőséggé válik. A kötet utolsó ciklusát a *Változatok egy peyotl képvers-formára* című hat részes színes kalligrama csoport alkotja, mely a maják kódexeinek szerkezetét szimulálja. A maja művek jellege és intenciója máig találgatások tárgya, csillagászati kézikönyvek éppúgy lehettek, mint jóslatgyűjtemények, esetleg mindkettő funkcióval rendelkezettek. Bari kalligramái ennek megfelelően szigorú vizuális szerkezetűek, irodalmi szempontból azonban teljes mértékben intuitívek, álomszerűek. Megjegyzésre érdemes, hogy Bari éppen az ősi indián kultúra által ihletett műveiben tér vissza maradéktalanul kezdeti roma tárgyú szürrealista grafikáinak képiségéhez.

P. Varga Kálmán *Keserű láz (Bari Károly költészetéről)* című, a *Mozgó Világ* 1981. 9. számában megjelent tanulmányában már a *Holtak arca fölé* kötetben fölfedezi a küldetéstudat költői önmagára ébredését, holott a későbbi kötetekből nyilvánvalóvá vált, hogy Bari már a kezdeteknél világosan látta a küldeteses költő típusának kiüresedését a magyar irodalomban. P. Varga később a „sámánná növés” és a „táltos-lét” vállalását látja az *Elfelejtett tűzek* kötet verseiben, amely gondolatmenet egyrészt folytatja a költői küldetéstudat fejlődésének ívét, másrészt olyan szerepkört oszt ki a költőre, mely bizonyos lírai alanyaira talán alkalmazható, de a Barira, aki etnografusként már akkor tisztában volt a hasonló mitikus-szimbolikus struktúrák tarthatatlanságával, semmiképpen. Ugyanakkor P. Varga az, aki talán elsőként, és éppen ezen a szöveghelyen rámutat Bari Károlynak a roma identitással és a magyar költői hagyománnyal kapcsolatos kérdéseire, bár korántsem árnyalja olyan mértékben a jelenséget, mint maga Bari. P. Varga számára a táltos szerep lírai visszavonódásának értelmezéséhez szükséges a költő és szűkebb pátriája közötti viszony problematikusává válása, ami azonban irodalomtörténetileg kellőképpen nem alátámasztható, főként, ha a '70-es évektől gyakorlatilag folyamatos néprajzi gyűjtőmunkára gondol az olvasó, melynek során a költő bejárta a Kárpát-medence romák lakta területeit. Bari Károly a romák fölkutatható legősibb hagyományait gyűjtve

költészete középpontjába emelte ennek a hagyománynak a mitikus lényegét, mégpedig P. Varga Kálmán véleménye szerint úgy, hogy sikerült ezt a hagyományt a magyar és a közép-európai művészeti univerzumban az őt megillető helyen kibontania.

70 Bari Károly költészetét igen sok kritika érte az elmúlt évtizedekben az irodalomtudományon kívülről. Ez ebben az esetben elsősorban azt jelenti, hogy kritikusainak egy része vagy nem akarván, vagy nem tudván esztétikai szempontok alapján meg-, gyakorta inkább elítélni művészetét, járulékos mozzanatokot, tüneteket használtak föl következtetései alapjául. Az egyik leggyakoribb ilyen kiinduló pont Bari költői jelentkezésének ritkasága volt. A költő több beszélgetés során vallott arról, hogy nehezen ír, birkózik a nyelvvél. Az egyik legfontosabb megnyilatkozása ebből a szempontból az *Élet és Irodalom* 1979. március 24. számában megjelent, Mezei Andrással folytatott beszélgetés, melyben Bari hosszan beszél a gondolkodás és a nyelv egymásra vonatkoztathatóságának régóta ismert problematikájáról. 1970-től napjainkig hét verseskötet adott ki a költő, s ezekben gyakorta újra beszerkesztett alkotások találhatók az előző kötetekből. Az ilyen típusú kritika elfelejtkezik arról az etnográfiai és kultúraszervezői munkáról, melyet Bari töretlenül végez. Ennél azonban súlyosabb probléma, hogy Bari fordítói munkásságát is figyelmen kívül hagyja. Bari fordítói érdeklődése sokrétű, gazdag, alapos és rendkívül széles panorámát nyit a magyar fordítói kultúrának. A világirodalom a legtöbb érdeklődő számára a világnyelvek, főleg a nyugati kultúrák irodalmát jelenti csupán. A szomszédos irodalmak, vagy éppen a távol-keleti vagy afrikai kultúra reprezentánsai, illetve újdonságai könnyen kívül eshetnek így a „világirodalom” körén. Bari Károly fordítás-köteteiben az ezredforduló világirodalmának Magyarországon kevésbé ismert szerzőitől olvashatunk költeményeket. Fontos információ, hogy a fordítás-kötet szerzői megjelölése Bari Károlyt tünteti föl. A költő fordításait saját verseihez hasonlóan közelinek érzi magához. A *Hárfarozs* antológia fülszövegéből kiderül, fordításai ugyanolyan aprólékos, hosszadalmas munkával készülnek, mint saját költeményei. Szándékosan mosódik el a határ fordítás és költői tevékenység között. Fordítóként olyan alkotásokat választ, melyek olvasói érdeklődését felkeltik. Saját verseivel mind formai, mind tartalmi tekintetben harmonizálnak a látomásos képeket halmozó szabadversek. Anynyira Bari versekké változnak a különböző égöv költőinek alkotói, hogy hasonlítani kezdenek egymásra, főként a szabadvers retorikai pozíciójának tekintetében. Gyakori verstéma a kisebbségi lét, főként ennek különös esete, a bevándorló sors. Kateb Yacine *Szőkevény* és Tahar Ben Jelloun *A bevándorló* című műveit lehet kiemelni ebből a sorból, mivel ez a két művész verseiben rámutat a kisebbségi lét deleuze-i értelemben vett egzisztenciális egyetemességére. A harmadik világ művészeinek megjelenése az antológiában

erőteljes kontúrokkal jelöli ki azt az értelmezési irányt, melyben a nyugati-európai típusú esztétikákkal és befogadói elvárásokkal nem mindenben egyező műalkotások polgárjogot kérnek és kaphatnak. Mindez az Európa szívében élő roma kisebbség különös művészeti hagyományai megértő fölismerésének szükségességére is fölhívhatja a figyelmet. Az anto- 71
lógiában ezek az egymástól is nagyban eltérő irodalmak a szabadvers, illetve a prózavers formájában megjelenve a múlt század avantgarde, illetve az ezredforduló neoavantgarde műalkotásaira emlékeztethetnek, a látomásos leíró részek és a nagyszabású hasonlatrendszerek azonban logikájukban és utalásvilágukban egyaránt Európában nem kellőképpen ismert kultúrák saját törvényszerűségei alapján épülnek föl. Bari Károly képversei kapcsán beszélt arról, hogy az avantgarde hagyományt nem tartja művészetéhez közelinek. Az olyan európai költő is, mint a holland Nachoem M. Wijnberg a nyelv deleuze-i értelemben vett kisebbségébe vonul vissza alkotni, bár ő nem a szavakat „dadogtatja”, hanem a gondolatokat, egy sohasem volt, belső, szellemi hagyomány emlékeit és történéseit. Elicura Chihuailaf chilei mapuche indián költő verseiben egyszerre jelentkezik a magyarországi roma költőktől (így Bari Károlytól is) ismerős egyetemes szabadságvágy, mely a kisebbségi létből táplálkozik (*Az Onas törzs tagjai kihaltak Mapuche testvérek ez a sors vár ránk is* című vers), valamint a költészet, mint eredendően kisebbségi nyelvtapasztalat, a kötet talán legfontosabb versében, *A kulcs, amit nem veszítettek el* címűben. A nyelv, illetve a költői szóalás egyértelműen a kisebbség veszélyeztetett, folyamatosan megkérdőjelezett, félreérthető megfelelője lesz. A költői nyelvhasználat kisebbségi aktussá válik, amint általa maga a lét is aktuálisan kisebbségi lesz. 1980. szeptember 2-án a Petőfi Rádióban Győri Jánossal folytatott beszélgetésében Bari Károly úgy beszélt a költészetéről, mint ami nem része többé a kultúrának, csupán járulékos értelemben. A Kádár-rezsim idején világnézeti alapon, didaktikusan kezelték, s így választották le a kultúráról légyéres térbe a költészetet Bari szerint. Ezzel, ha funkcionálisan nem is, de elvi síkon még megőrződhetett volna a művészet klasszikus értelme, azonban azáltal, hogy kikerül a kultúra közvetlen társadalmi referencia tartományából, az történik vele, amiről Slavoj Žižek (elsősorban a képzőművészet kapcsán) így ír: „többé nem tehetünk úgy, mintha közvetlenül olyan tárgyakat állítanánk elő, melyek pusztán a tulajdonságaiknak köszönhetően – azaz az általuk elfoglalt helytől függetlenül – műtárgyak lennének. [...] Így bármi [...] műalkotás lehet, ha a megfelelő helyen találja magát.” Bari Károly valamiképpen a föntiekhez hasonlíthatóan folytatta gondolatmenetét, amikor a magyar költészet elszigetelődését nem elsősorban a nyelvi helyzetben látta, hanem az évszázados átpolitizáltságban, tehát abban, hogy a költészet

a Žižek-féle modellel szemben nem a megfelelő helyen találja magát. Jellegzetes vonást kölcsönöz ennek a Bari költői pályáját tekintve egyébként következőes véleménynek a tény: a '70-es évek második felében Bari Károly politikai kiállása, és politikai tárgyú költészete miatt igen komoly megtorlások áldozatává vált. A költő jellegzetes közép-európai irodalmi helyzetben kényszerül alkotni, és ezen lényegében nem változtatott a politikai helyzet utóbbi húsz évben bekövetkező változása sem. Továbbra is érvényben vannak a művészeti és irodalomtudományos kánonok íratlan törvényei mellett azok a történeti-lélektani alapozású társadalmi-befogadói elvárások, melyek nem minden esetben valós követelmények és problémák mentén szeretnék meghatározni a műalkotáshoz való értelmezői hozzáállást. Bari Károly eddigi életműve ebből a szempontból is tipikusan közép-európainak mondható: a szükségből kovácsolt erényt amikor az ellentmondásos elvárások kuszaságában többértű, nem egyszerűen magyar vagy roma, sokkal inkább világirodalmi műveit létrehozta.

*„Az Úr nem bocsátott meg minden ellenségének”
(Heinrich von Kleist)*

Nem a kolostor falainak
Masszív csöndje függesztette fel
A gondolatban már kiadott parancsot:
„Gyűjtsátok fel!”
Nem is a lányok torkán remegő ének,
Mely a térre néző folyosókról kiszűrődött.
A lovasok által megszállt térre.

A felhőkre torlódott harag viharában
Szándék és idő észrevétlen rendelése
Nem jel volt - csak hallgatag háttér.

A szüzek is.
Mint heringek kiterítve feküdtek
A széltől felkavart kövezet sűrű porában.
Pikkelyként fénylett testük, a fehér vászon.
A fejedelemasszony, kezében a Megfeszített ezüst képmásával,
Sápadtan, mint a gyolcs, szintén a lovak elé vetette magát.

Urunk érintetlen menyasszonyai
Csendben vártak a földön,
S a lovak felhorkantak a szüzesség tiszta szőnyege előtt.

De nem e felajánláson tört meg a szándék
Lerombolni az isteni otthont.
Nem a világgal régen szembefordított,
Védetlen női testek kemény pajzsán
Akadtak fenn a parancs szavai: „Gyűjtsátok fel!”

Nyitotta már száját a szóra,
Mikor közvetlenül mellette
Iszonyú villám csapott a földbe.
A ló két lábra ágaskodva vad nyerítéssel
74 Nézett az égre, s a lovas sápadtan,
Akár a golycs, háromszor keresztet vetett,
Önmagát úgy látva, mint neki rendelt sorsot.

Elhagyták a zárdát még a vihar kitörése előtt.
A megáradt Mulde medrét követve.

Lelkünk vizeit nézték az agyagsárga habokban

A BŐR KÜSZÖBÉN

75

(Egy Holan-versre)

A nőkről mi csak beszélni tudunk.
A testre terített fátylon.
Átvődik a bőr akadály nélkül.

Tükröt tartani nem tud a férfi nőnek,
Küszöbét hiába illeti csókkal.

Ami ránk nyílik ott alant,
A szeméremrés szédítő távlatában,
Térdre kényszerít, és nem tűr el nevet,

Mégis oda kell veszni,
Állni lángrepedésben, a bőr küszöbén,
Hogy célba érjen az isteni szándék.

„Félek, hogy Isten meglátogatott, és nem tér vissza többé.”
(K. Z.)

76 Papp Máté

A TEST TERMÉKENY TÉTOVASÁGA

Komálovics Zoltán: *A harmadik*

Borbély Szilárd *Hét elfogult fejezet a magyar lírához* című esszéjében a következőket írja: „...a modern magyar irodalmat intézményesülésének körülményei által meghatározott módon inkább a sors, mint a metafizika ér-

dekli.” Ezzel többek közt azt mondja, hogy jó ideje csak a mindenkori szerző személye és képviselési küldetése, illetve az ahhoz kötődő, legendáktól övezett biografikus adathalmaz és ide(olói)ák alapján kialakított poétikai elvrendszer határozta/határozza meg egy-egy (élet)mű autentikus értelmezését, irodalomtörténeti kanonizálását. De akkor mihez kezdünk az olyan metafizikus érzékenységű költőkkel, mint például Weöres Sándor, Pilinszky János vagy éppen maga Borbély Szilárd, akiknek esztétikája úgymond *nem e világból való*, s akiknek mindinkább „személytelenné” váló lírai alkata nem ragadható meg a szokásos sorsvázlatok mentén? Komálovics Zoltán viszonylag későn – ám annál érettebben – kibontakozó versvilága jól példázza, hogy sors és metafizika miképpen olvadhat egybe a költészet időtlenített terében, ahol a szerzői személyiség helyett a nyelv halottnak hitt anygala szólal meg vagy hallgat el végleg.

A harmadik című kötet nem csupán arról tesz tanúbizonyságot, hogy folytatható, továbbírható a modernitás előtti irodalmi hagyomány, hanem arról is, hogy az a fajta misztikus melankólia, ami a szövegeket áthatja, még ma is képes fenntartani a figyelmet. Fenntartani valami olyasmi iránt, amit jobb híján szakralitásnak nevezünk, viszont aminek éppannyira köze van a létezés profanitásához is. Valamihez, ami leginkább hiányként van jelen az életünkben, és amit betölteni csak akkor tudunk, ha elindulunk saját belső ösvényeinken; magunkkal cipelve azt a mindvégig mozdulatlan, mégis tevékeny testet, amely nélkül talán sohasem érkezhetünk meg.

*És sors lettem én és messzi dal,
Különidő, egyidő,
S mint hótakarásban a holnap
Nevem elvégtelenül jöttük közelében.*

És hogy kik jönnek szembe velünk a versek egyszerre tömörszerű és szikár, szellős és sűrű szövegterében? Rilke, Vladimir Holan, Hölderlin, József Attila, a már említett Pilinszky és mindenekelőtt az Evangélium alakjai tűnnek fel, hogy aztán azon nyomban el is tűnjenek. „Amikor Jézus közel ért Jeruzsálemhez, és megpillantotta a várost, sírva fakadt. Azután ezt 77 mondta: Bárcsak felismernéd te is, legalább ezen a napon, ami üdvösségedre szolgál! Most azonban el van rejtve szemed előtt.” (Lk 19, 41–42) Komálovics elégikus és enigmatikus sorai mögött elsősorban a bibliai metatörténet lebeg, amely *a látogatás idejét* fel nem ismert vagy még el nem érkezett pillanatként jelöli meg. *A félúton önmaga és más között* megfeszülő test pedig ugyanúgy várakozik, mint a lélek: *meghívást vár egy mozdulatra*, ami feloldozza a sóvárgás tétovasága alól – vagy ami feláldozza a másikkal való egyesülés közben. De mi után is vágyakozik a versek lírai elbeszélője, aki nem egyszer nőnemű narrátorként nyilatkozik meg? És ki lehet az a titokzatos, a címben is szereplő *harmadik* személy, aki a jelenésszerű határszituációk visszatérő kísérőjeként fedi (f)el magát? (Egyébként érdekes lenne összevetni Komálovics „hároms tagolású” költészetét Varga Mátyás *hajnali3* című, „háromszólamú” kötetkompozíciójával.) „Minden távolság belőlünk fakad, / Mégsem mi adunk belső formát. / Arcunkat ijedt csend uralja: / Menthetetlen közeledünk hozzád.”

Éveken, évszakokon, nappalokon és éjszakákon át vándorolhatunk *lapozás közben*, a versek közti csöndben pedig meg is pihenhetünk, hiszen a Komálovics-féle költészet nem sürget semmire. Lépésről lépésre vezet el *az emlékezet esőfüggönyén* túlra, ahol mintha kitisztulna a kötet – antik, keresztény, valamint orientális szimbolikájú –, olykor ugyan túlbonyolított és feleslegesen leterhelt, mégis koherens, organikus képzetrendszere. „A szép hamarabb feled el, / Mint hogy ne legyen töredék / Hulló szavaink rendje...” A *Tercina-* és *Quatrina-töredékek* ciklusok *kis szószigetei*, illetve a hosszabb lélegzetvételű, bár szintén csöndbe fúló szövegfolyamok úgy egészítik ki egymást, mint a megidézett metafizikai tradíciók egymástól elidegeníthetetlennek tűnő elemei, illetve azok az elemi, kifejezetten testhez tapadó élmények, melyek fájdalmasan stigmatizálják, ezzel együtt egyfajta aletheia-analógiaként fel is szabadítják a költői korpuszt. „Több lehetünk-e, / Mint egyazon remény töredéke?” – teszi fel a kérdést a rejtekező lírai én, akinek sorsa poétikai szinten és egzisztenciálisan is átfedésben van a virrasztó Jézus, valamint az alvó apostolok kétféle lelkiállapotával, ugyanakkor egy testként lélegző közösségével.

A Komálovics által művelt költészet *követhetetlen katharizsán*ak kiinduló- és végpontjai *a reménylett dolgok láthatatlan valóságáról* való tudásra irányulnak, melynek birtokosa nem tudja *sem a napot, sem az órát*... Mégis

átvirrasztja az éjszakát és tétován tántorog, ha eljön a reggel. Valahogy így közeledhetünk mi is a látogatás idejéhez. „Minden más esetben késik / Vagy korán érkezik hozzánk az angyal.”

78 (Magyar Kultúra Kiadó, Győr 2014)

alázatos

októberi nyárban fehér sziklák között a fák az impresszionistává hevült lombkoronákban kezd spirálban foszladozni a messziről elcipelt magány és a botorkáló ember már egyre kevésbé lát a látvány vidáman harsogó falain túlra rikoltozó vörös mély tartalmakkal súlylyedő nehéz sárga fönt

Aczél Géza 79

(szino)líra

torzósótár

végtelenbe oldódó kékség akár tartózkodó barna kurta árvasága kiszakít egy álomvilágba hol bizalmatlan vándorként már a giccs gyanúját se bánod átporoskálsz a létükért sajtó késő zöld réteken hol a csörgedező patakokat fölstillizálsz alázatos tanúként belső cellákba fotózva azt a tisztaságot melyet valamiféle mesés összkép sugall mindez egy kapaszkodónál amelyen bekapcsol egy biológiai óra a ziháló tüdő az erek pattanása másik dimenzióban regisztrálja azt a lassan röstelkedésbe átcsapó érzelmi csodát hogy zordságot szinte gyerekként a logikátlan mámornak adtad át a hűvös ész határain túlra ám mielőtt még csalódásba omladozna be a túra a kétirányú sugallatokat kétségbe esve összekaparod és kezd földerengni van a máskor és van a most a privát szféra s a hatalmasan kigurult horizont minek fesztávolságán rendre elakadsz

albán

egyre inkább érdekel az a tartós pillanat mikor az ember kamaszból apává érik néhány hónap alatt legyen bár a mellette lévő élettárs vagy feleség mikor a kevésbé tehetősebben különösen megmozdul az albérletezés és hordja ajzottan szivacsát és horpadt kannáját a lehetetlenebbnél is lehetlenebb albérletekbe szédelegve tekingetve a felsíró gyerekre dagadó mellel ám mégis riadtan kóstolgatva a fogalmat hogy apa lett a társa pedig ki ilyenkor meg igazul bővölten lesi hogy rászakadt a menny függetlenül csőrömpölő létüknek milyen lesz folytatása most valami szertartásnak kezdődik öröknek hitt imázsa és a szűkülő magányban pakolgatja a jámbor újra az értékrendeket némelyik örökre nevetségbe fordul másik sosem tapasztalt érzésektől lassan megered majd természetessé válnak az ezotériák nekem éppen a kevéske zsebpenzhez szabott albán konyak s dohány melyek már majdnem visszafordítottak a szkander béges történelembé hisz tudjuk a lét és a tudat aztán az is kiderült a szeretet mellé nem föltétlenül kell szülni nagy álmokat némi becsülethez viszont hasznosnak tűnik a szituáció ekkor halni nehezen volna jó

az sem könnyű kaland mikor már nem ingerel alkotásra a szakma mégis termelni illik valamit a piacra és a szándék mögött felpislognak halvány motívumok jelezni némi kedvet alkotásnak tűnő vágyról ha már több évtizede ebben a különös bandában bokázol néhány közepes díjjal is megverve melyeket hol szorongva hol sértve terelne az olcsó viszonyítások felé a mindenség alattomos szerelme míg röstellve lesed azokat akik adják hisz jól tudod eme gesztusok mögött kevés a szabadság s többnyire sóhivatal az mely munkáid mögé kiköltözik ráadásul a társak se gyakran ötvözik saját éhes ambícióikat másféle erénnyel ráadásul az önkritika vasfegyelme se sokkal tér el a kánon útvesztőtől a felismeréshez persze keserűn hozzátoldva ily magányosra csak akkor fordul a szolgálja ha már a belső láva kihűlni látszik és a harsogó dalok helyett a húrokat pengető inkább csak fuvolászik kezdi léptíteni magát legfeljebb ha csurran-csöppen még jól jön a honorár hogy következő kétes ihletéhez illúziótlan magát belője és mint a kopott albérlőnek csússzon torkán a hígított lőre egyként élvezve mámorát s a megfejthetetlen talányt

Z. egy fekete műbőrrel bevont, félhomályos szeparében ült, kedves, régi kávézójában, mely zugból jóformán az öreg, összekarcolt pultot, s mögötte Józsi a hely bajszos és alkoholista pincérét láthatta csak. Ennyi elég is volt neki. Ha idejött, nem is kívánt mást a világból, csak a megváltoztathatatlan bizonyítékait, amilyen egy harminc év viharaitól ismerősre koppott és fakult vendéglátóipari bútordarab, egy húsz éve megszokott bajusz, a bajuszhoz tartozó leküzdhetetlen rossz szokás, mely előbb-utóbb véget vet majd gazdája földi létének is, és mindehhez még egy pohárka konyak. Az ember élete összezuhan néha, mint a csillagok.

Csikós Attila 81

EGYKÁVÉ, EGYKONYAK

Z. ahogy megérkezett, szó nélkül megkapta a konyakot Józsiától – e kissé dekadens, ám jó humorú és szeretetteli férfitől, akit a vendégek önpusztító jókedve sodort mindig filantróp piálásba –, s maga elé meredt. Nézte az érméktől, csorba poharaktól barázdás pultot, s előtte a fekete-fehér kockás műmárvány padlatot, melyre még éppen besütött a délutáni nap, s tűnődve gondolataiba merült.

Akkor érkezett G. G. nagyhangú, profán, cinikus figura volt. Nyolc éve még kövérkés alak, de mára lefogyott. Egy számmal kisebb zakót hordott, és hóna alatt mindig egy tömött mappa volt. Megállt a kávézó közepén, s diadalittasan körbeforgatta a fejét. Józsival nem is törődött, de amint észrevette a sarokban gubbasztó Z.-t, fölényesen elvigyorodott.

Te itt, kiáltott rá, de hogy örül-e neki, azt nem lehetett még tudni, lévén hanghordozása egyszerre volt baráti és fenyegető.

Z. elmosolyodott. Talán mondani is akart valamit, de G. nem hagyta szóhoz jutni, nagy hangon arra buzdította, hogy üljenek át az utcai frontra, a vitrin elé.

Z. készségesen felállt, s konykját kezében egyensúlyozva átsétált oda. G. lerogyott mellé, mint egy fáradt agár. Divatos ember volt, s kiváló pedigrével rendelkezett. Kinyújtóztatta lábait és hátradőlt.

Nos, kérdezte G. elégedetten. Mi járatban itt, öregem?

Csak ülök, felelte Z. Iszom egy konyakot, mondta aztán zavartan, és kibámult az ablakon. Jobban szeretem azt a szerepét, tette hozzá csendesesen.

82 Csak ülsz, és iszol egész nap, mi? G. harsány volt és bántóan fraternizált. Mindig is a sors kegyeltje voltál, tette hozzá röhögve G. Igen, felelte szemlesütve Z., és elfordította a fejét. Mindig is. Egyébként, fűzte tovább G., itt sokkal jobb helyed van, innen látszik az egész világ, ami annyira érdekel, az emberek, meg mit tudom én, mi. Z. erre nem válaszolt. Kicsit később, miután a cigarettát, melyet nem szívhatott el idebent, megforgatta az ujjai között, kérdezte csak, hogy G. is inna-e egy konyakot. G. megcsóválta a fejét. Nem lehet, mondta, vezetek. Vagy úgy, nyugtázta Z. Akkor egy kávét? Azt lehet, vonyította G., és Z. intett Józsinak, hogy jöhet egy fekete.

És amúgy, faggatta tovább G.

Tudod, szólalt meg tűnődve Z., az az igazság, hogy hetente, kéthetente beülök ide egy kicsit, na persze, nemcsak a régi, szép idők emlékére, pusztán jókedvemből, és figyelem az embereket...

Onnan, vágott közbe G., és hátra mutatott. A zakója szétnyílt, amit el kellett rendeznie. Abból a sötét lukból nem is láthatod. Onnan, válaszolta Z. csöndesen, s talán jobb is, hogy nem látszanak. Elég, ha elképzelem őket, ahogy sétálnak, beszélgetnek vagy vitatkoznak, az élet nyugős és szép dolgait elrendezik. És aztán, nyaggatta tovább G. Ha már kifigyeltesd magad? Nem is tudod, milyen jót mondtál az imént, mosolyodott el erre Z., és ivott egy korty konyakot. Hogy aztán? Nos, látod, ez nagyon érdekes. Emigrálok, igen, általában emigrálni szoktam. G. döbbenten nézte, ahogy Z. elgondolkodva bólogat maga elé. Emigrálni? Mikor? Úgy érted, ma este indulsz? Nem értem. G. kiegyenesedett, és kissé előre dőlt. Látom, hogy nem érted, mondta Z. Elmagyarázom. Elmenni innen, én több okból nem tudok... De... De kigondolok egy helyet, ahol most, vagy akkor amikor éppen történik velem, szívesen élnék, és egy fél órára emigrálok oda. Roppant egyszerű gyakorlat és nagyon szórakoztató. Te bolond vagy, összegezte szerteágazó gondolatait G. Mindig is az voltál. Bolond, beteg, szociopata. Meglehet, egyezett bele Z. Bár a szociopata klinikai leírása nem fedi egészen pontosan azt, ami vagyok. Ismét kezébe vette a cigarettát, megsodorgatta, elhúzta az orra előtt. Nevezük inkább boldogtalanságnak az állapotomat. G. erre gúnyosan elmosolyodott.

Az utcán elcsattogott egy villamos. A virágos pavilonnál ketten álltak sorban ciklámenért, és egy kis foltban éppen odasütött a nap. Józsi megérkezett a gőzölgő eszpresszóval, és letette G. elé.

Kösz, vakkantotta G., és hátba veregette a pincért.

S te, kérdezte szelíden Z. Mi járatban itt? Csak benéztem, felelte G bizonytalanul. Nem tudta, mennyire lehet Z.-vel őszintén beszélnie. De becs-vágya legyőzte félelmeit. Körülszimatolok... Állítólag hamarosan 83 felpörög ez a kerület is. Ha tetszik ez a csehó, kibérelem. A hivatalban van hozzá kontaktom is. Csinálok belőle borbárt, esetleg szuszitót. De ezt te úgysem értheted. Az ilyen félék, az ilyen dinka álmodozók, ugyan..., kiál-totta, és egy harapásra lenyelte a feketét.

Hm... Ez valóban lenyűgöző elképzelés. Z. maga elé húzta a gömböly-ded üvegpoharat. Mintha jósgömb volna, s a jóslat a pirított cukor színű ital. Szóval, kérdezte, tiéd lesz ez a büfé?

Nos igen, felelte amaz. Úgy tűnik. Kicsit kicsinosítjuk, megreklámoz-zuk, lendületbe hozzuk. Majd írsz valami szépet a megnyitóra, tette hozzá G. jelentőségteljesen.

Nem, mondta erre Z., és elmosolyodott. Nem írok. Sőt, talán nem is jövök többet ide.

Már mért ne jönnél, replikázott G. Ezer éve cimborák vagyunk! Lesz neked ingyen szusi. Vagy akció.

Az igaz, és köszönöm, felelte álmosan. És tudod, mondta halkán, va-laha szerettelek is. De nem tagadom, mindig bosszantott különös, tanult, kidolgozott önépítési technikád, amit, fájdalom, másokra is érvényes teóriának veszel. Félre ne érts, ez egy igen szép és sikeres életmodell. De én a konyakomat ezer éve magamban iszom. A poharat két kezébe vette, megemelte Józsi felé, gyöngéden az italra tekintett, aztán megitta az utolsó kortyot is.

Majd máshonnan fogok emigrálni, ha már nem bírom tovább ott, ahol vagyok.

Azzal felállt, fizetett és megfontolt léptekkel távozott.

AJÁNLÁS

Megvilágosodás nap mint nap:
nem rögeszme, nem álom.
Egy írógép kikopog
a háttérzajból, fekete betűt
pettyeget ébrenlét-vékony papírra.
Kitekercesel, széttépi, szerteszórja.

Pettyegetett tollhó. Betűnként
szedegesd össze a mondatot.

KI VÁR MINKET?

(„... a csend mint rőt orángután” L.Cs.)

Beszólnak és belebeszélnek
fejünkbe aktuális fejek,
kiszólni mikor fogunk már
Házsongárd mázsás agyaga alól?

A koponya roskatag terében
téblából egy néma, rőt majom,
grimaszol és únt ritmust dobol
halántékodon, halántékomon.

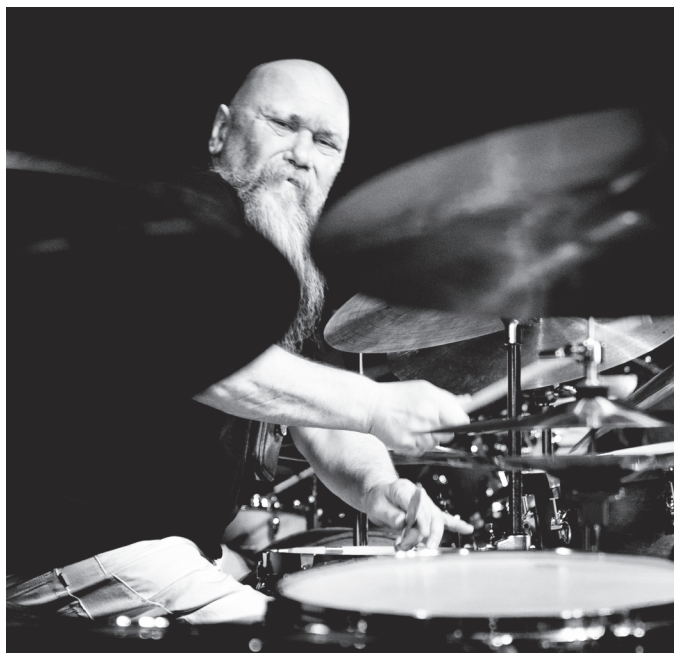
Egy idjeje nagycsütörtök
minden – húsvét vasárnap hogyan lesz?
Miért, mivégre szegezzük vissza
az égboltra a néma madarakat?

86 ÖSSZEOMLÁS HELYETT

a bánat: kicsi pók
a háló: létra
felemelkedni nehezebb
mint együttműködni
a zuhanással

minden este
berúgásig inni
hónapokon keresztül:
nem visz sehová
nem visz semerre

az igazgyöngyöt
a szívcsakrába
helyezték vissza
hogy béke legyen
bennetek és átlatalok

[SÁPADT RÖPTÖDET]

87

sápadt röptödet hajnal madara én nem figyelem
nagyokat alszom későn kelek fel és mint a rózsák

a füvek elé szírompuha szavaim ontom
a délceg és magabízó füvek elé

minden fűszál kivont kard hegyes tű
mezítláb járok színed előtt krisztus

te vagy a szín a zöld a rózsza a sárga
sajnálta a fát tudom mikor felszegezték

minden ember csontketrec bordabörtön
falán dobog szívünk börtönmorze tammja

hogya lépjek az öt igaz közé?
felsebzi talpam hegyes szurkapiszka tű

megyem a gyepet lépem a füvet járom a pázsitot
mezítláb ahogy majd azok jönnek

akikre várunk akik már ébrednek

Spencer és Taylor az elővárosi rendőrség tagjaiként éppen félrehúzódtak egy áruháznál és a mellette található autósor közötti síkatorba, melyet követve pár méter után két nagyobb telephely magasán felhúzott falai között találták magukat. „Kérsz”, kérdezte Spencer a járművet vezető Taylortól, aki előbb a Spencer kezében lógó dohánytermékre nézett, majd Spencerre pillantott, végül egy szó nélkül elfordult, kiszállt a kocsiból, majd rágyújtott. Spencer ezalatt tovább matatott az ölében, de ő is legfeljebb egy percen belül összekapta magát, és Taylor mellé ült a kocsi elejére, „te tudod”, mondta Taylornak, majd hozzálátott, hogy elszívja a készítményt, amit még a kocsi jobboldali ülésén hozott össze. „Rodrigezt kirúgták a déliek, hallottad”, kezdett hozzá Spencer, „nem hallottam”, válaszolta Taylor, aki közben kifújta a cigarettafüstöt, anélkül, hogy akárcsak egy pillantást is vetett volna válasza közben Spencerre. „Sosem bírtam”, mondta végül Taylor, „a kamerákról hallottál”, kérdezte aztán. „Milyen kamerákról”, riadt fel hirtelen Spencer az ideiglenes álomból, amit a spangli segítségével vetített maga elé. „Hát megírták, hogy talán lesznek kameráink”, világosította fel Taylor, „nem olvasol újságot”, kérdezte. „Nem hallottam”, válaszolta Spencer, „és tudod, hogy nem olvasok, hiába akarsz most ezzel savazni, úgyhogy be is kaphatod”, vetette oda végül. „Kérsz”, kérdezte újból, Taylor pedig nyújtotta a kezét és átvette a dekket, mélyet szívott, majd innentől legalább öt percig nem szólaltak meg, csak ide-oda adogatták egymás között a blázt, aztán amikor elfogyott, Spencer beült a kocsiba, és a Marlboroját kereste. „Hol a cigim Tay”, kérdezte aztán Taylort, aki erre megvonta a vállát, majd odahajította a sajátját Spencernek. „Kösz”, mondta Spencer, Taylor pedig beült a kocsiba és hátradöntötte az ülést, amíg Spencer ráérősen elszívott ráadásként egy Marlborot. Talán egy perc telt el, amit azonban Taylor legalább tíz percnek érzékelt, amikor elfogyott a türelme, „gyere már Spence”, ordította, és közben megkopogtatta a szélvédőt, hogy ezzel noszogassa a társát, aki valójában nem nagyon akart még beszállni az autóba, mert, mint mindig, most is azon aggódott, hogy ha túl hamar beszáll, akkor megérik a szagot, és hiába volt nap közben laza, az iroda környékén Spencer már mindig feszengett.

Makai Máté 89

A TÖRTÉNELEM DÉLUTÁNJA

Taylor beindította az autót, majd kitolatott és újra ráfordult a Hereford Avenuera, „kamerákat akarnak a mellkasunkra szerelni, a túlkapasok miatt, hogy pontosan dokumentálni lehessen az eseményeket, hogy mindenről tudjanak”, mondta Spencernek, aki erre felnevetett, „akkor, testvér, tartsd meg a stílusodat és sose nézz a szemembe, ha ide jövünk”, mondta ezután

Taylornek. „Ne aggódj, Spenc, így könnyebb lesz majd tisztának maradnod, és most nem csak erre a szarra gondolkod”, mondta Taylor, aki először a nap folyamán szintén elröhögte magát, míg lassan, alig húsz mérföldes sebességgel haladt, ezúttal már a Cool Valley irányába. A Cool Valley pedig
90 Spencer kedvenc környéke volt, mert itt mindig „akadt valami fogás”, fogalmazta meg egyszer Spencer, aki ugyanakkor szeretett a dolgok elé menni, mert amint kiszállnak valahol, rögtön talál magának „játzópajtásokat”, ahogy pedig Taylor szokta nevezni szegény szerencsétleneket, akikbe az esetek többségével sikerrel köt bele Spencer, sikernek nevezve legalábbis azt, hogy olyanokat talál meg, akiknek esze ágában sincs ujjat húznia ezzel az állattal.

„Fordulj a Brothertonra”, mondta Spencer, Taylor pedig ráfordult, „ott állj meg, és várj majd meg”, mondta aztán, amint egy félreeső parkolóhelyre mutatott. „Mit akarsz itt”, kérdezte Taylor, de Spencer nem magyarázta meg a dolgot, és csak annyit mondott újra, még közvetlenül azelőtt, hogy kiszállt volna, „itt várj”. Taylor erre leállította a motort, lehúzta mindkét ablakot és rágyújtott a kocsiban ülve egy Marlboróra, majd felhangosította a rádiót, amiből a *Wheel of Life* című szám szólt egy számára ismeretlen együttestől, ugyanis már csak a címét kapta el, de az előadó nevét nem hallotta. Mindenesetre a tenger hullámai alatt hallható akusztikus gitár régi időket idéző dal-lama megnyugtatta, ezért hátra döntötte az ülést, majd annyit dörmögött maga elé dühösen, „legalább kiszellőzik ez szar”. Eközben látta még a visszapillantó tükörben, hogy Spencer visszafelé sétál és a Saint Florissant sarkán lévő gyorsétterem melletti üzletbe megy be, ami egy másik kisebb étterem lehetett, s amit úgy hívtak, hogy *Carlito's*.

Pár perc múlva, a *Wheel of Life* meghallgatása után Taylor lehalkította a rádiót, a kesztyűtartóért nyúlt és kivette belőle a városi térképet, amin jól láthatóan piros filccel be volt keretezve a városrész, ahol ők dolgoztak, s aminek nem volt jó híre, és éppen e „rossz hír” okán ez a környék volt az, melynek ellenőrzése kapcsán a vezetőkben felmerült a mellkasi kamera alkalmazása, melyről Spencer nem tudott még, és amelyet feltehetően el is utasítana, s ő venne fel utoljára amellet, hogy Taylort folytonosan piszkálná amiatt, hogy ő bezzeg hordja. És kiröhögné, de Taylor tenne rá, gondolta Taylor, akinek eközben megakadt a szeme a térképen, de nem azért, mert meglepte volna a filc, vagy a bekeretezett városrész, hanem azért, mert egy másik típusú jelölésre, vékony, kék tollal jelölt apró keresztekre lett figyelmes. Melyeket, gondolta egyből, nem más firkálhatott oda, mint Spencer, mert évek óta együtt járnak ezzel az autóval, ami másnál sosem volt és a kesztyűtartót is alig használták, és emlékezett, hogy a piros kör is akkor került oda, mikor besosztották őket erre a környékre. Ami viszont valóban megdöbbenetete Taylort, az az volt, hogy az egyik ilyen kék tollal kihúzott kereszt éppen ott, a Saint

Florissant és a Brotherton sarkára volt berajzolva, ahol ők most éppen leparakoltak. „Egy faszt”, mondta hangosan és dühösen Taylor, majd kipattant az autóból és elindult a *Carlito*’s felé, „majd pont egy ilyen szarság miatt fog bemocskolni ez a szemét”, dörmögte közben félhangosan maga elé, amint megközelítette a helyet. Kitapogatta a dzsekije alatt a fegyverét, és beletúrt a hajába. 91

Mikor belépett a helyre, egy asztalnál ücsörgő hajléktalanon és a pult mögött flegmán rágózó fehér nőn kívül senkit nem talált, de mert nem látta Spencert és gyanút fogott, és mert nem akart gyanússá válni maga is, nem akarta, hogy esetleg megsejtsék, hogy ő rendőr, aztán meg ráuszítanak egy-két elmebeteg mexikóit, ami teljesen lehetetlen volt, ugyanis itt fenn nem igazán dolgoztak mexikói kartellek, vagy éppen segédmunkások, így ez az egész talán csak a túl sok tévéesorozatnak volt betudható, egyszóval: mindent feltett egy lapra, és megkérdezte: „*Carlito* merre”. A nő pedig még pár másodpercig rágózott, vagányan és magabiztosan, Taylor pedig készen állt bármire, reflexei jók voltak, és hidegvérét még így, Spencer spanglijának elszívása után is meg bírta őrizni, ha gyors reagálást megkívánó helyzetekről volt szó. Ám arról elképzelése sem volt, hogy a nő, akit Corneliának hívtak, még nála is jobban izgul és fogalma sincs, mit cselekedvén egyenesen *Carlito*hoz irányította az addig ismeretlen férfit. Taylor pedig megindult a hátsó ajtó felé, amerre Cornelia mutatott, és éppen nyúlt volna, hogy lenyomja a kilincset, amikor kinyílt az ajtó és kilépett rajta Spencer. „Te mi csinálsz”, kérdezte meglepődve Taylortól, aki csak annyit válaszolt a Spenceréhez hasonló zavarában, hogy „téged kerestelek”, majd körülnézett és bepillantott a sötét helységbe is, ahonnan azonban nem szűrődött ki fény. „Menjünk”, mondta ezután, majd mindketten elhagyták a *Carlito*’s épületét, s amint becsukta az ajtót, Spencer még odavetett egy hanyag „*ciao*”-t, és cuppogott egyet Corneliának, aki ezután fellélegezhetett.

Taylor szó nélkül beült az autóba, és elindította a motort, kifarolt az útra, de úgy, hogy a mögötte érkező Spencer épphogy csak be tudjon még szállni, és szűrős szemeket vessen Taylorra, aki közben eldöntötte magában, hogy ha nem történt semmi, akkor nem történt semmi, nem fogja szóvá tenni a dolgot, de arra mindez legalábbis jó volt, ez a néma incidens, hogy jelezze Spencernek, „szemmel tartom a pofádat öreg, ne csinálj balhét, és szállj le rólam”.

Visszafordultak a Herefordra, ahol Spencer elővett egy kis zacskót, ami vélhetően valami olyat tartalmazott, amihez nem rég juthatott hozzá, mert beleszagolt, majd felnevetett, „ez az töki, nem hagysz cserben”, mondta eszelős fejjel, aztán a fejével intett Taylornak és annyit mondott,

hogya Thoroughmanra forduljon majd be, Taylor pedig szó nélkül megtette Spencer kérését. Spencer pedig tovább matatott a zacskójában, egy nagyobb tasak tartalmát átette egy kisebbbe, aztán egy újabb adagot öntött egy másikba, és Taylor nem látta, hogy mi az, sejtette, de nem tette szóvá,
92 mint ahogy azt sem, hogy ezt vajon a *Carlito's* sötét és titkos szobájából hozta-e. Mindez ugyan megfordult a fejében, s talán a szeme sarkából még látta is, hogy valamiféle porról van szó, méghozzá dél-amerikai kábítószerrel, de nem törődött ezzel tovább, annál is inkább, mert két magas, afroamerikai férfi, akik az út közepén sétáltak, elállták az útjukat. „Nincs járda, a francba már”, mondta Taylor mintegy Spencernek, aki pedig felkapta a tekintetét, eszelősen felröhögött, majd szó nélkül a műszerfalon tárolt szírenáért nyúlt és Taylor kezébe adta, aki fel is tette azt a tetőre és rávillogott a két férfira.

A férfiak, bár sokkal inkább fiúk, viszont ennek ellenére sem voltak hajlandók félrehúzódni, ezért Taylor letekerte az ablakot, és rájuk szólt, „ismerik a villogót, uraim”, kérdezte nyugodt hangon, ám ezalatt Spencer áthajolva Taylor oldalára, ráordított a közelebbi, tagbaszakadt afroamerikai férfira, „húzzatok a bús piczába”, mire a két srác felmordult, de Taylor ismét higgadt volt és pontosított, „akadályozzák a forgalmat, kérem használják a járdát”, de azok még mindig nem reagáltak. Taylor ekkor kiszúrta, hogy az egyik srác szorongat valamit a pulóvere alatt, erre aztán gyanút fogott, ma már másodjára, és arra gondolt, jól végzi a munkáját, elégedettséget érzett, és meg volt róla győződve, hogy a fiúk rejtegetnek valamit. „Legyen szíves álljon meg”, szólalt meg aztán határozottan Taylor, az afroamerikai fiúk viszont nemhogy megálltak volna, hanem gyorsítottak, de ott, az út közepén. Erre aztán Spencer elordította magát, „kotródjatok már, az anyátok picáját”. Taylor befarolt eléjük az autóval és már éppen kiszállt volna, amikor a nagyobbik férfi szó nélkül ráúgta az ajtót, ami visszapattant Taylor lábára, aki erre felkiáltott, ekkor azonban Spencer ugrott ki az autóból, „a kurva anyátokat”, ordította, majd fegyverével a kezében rohanni kezdett a közben futásnak eredő afroamerikai fiúk után, és futás közben rá is vetette magát a kisebbikre, ekkor azonban a nagyobbik, aki a Big J névre hallgatott, ütni kezdte Spencert, aki hamar a földre kertyül, s úgy érezte, mintha maga *Hulk Hogan* ütné éppen agyon, és ettől aztán sokkot kapott, és leblokkolt. Big J rugdalni kezdte az oldalát, a bordáit és Spencer újra meg újra felordított a földön fekvő, és segítségért kiáltott, és ekkor Taylor vészlövésai hallatszódtak a jármű felől, amire a srácok újból rohanni kezdtek, és befordultak egy utcába, mégpedig, ha jól állapította meg Spencer az addigra már igencsak elködösült tudatával, a legközelebbibe, Taylor pedig sántítva utánuk. Spencer látása elhomályosult, arca eltorzult a fájdalomtól, így kiáltott még Taylor után, „kapd el”, aztán sírni kezdett, amikor megtapogatta az oldalát, és

percekig feküdt ott, nyögve, koszosan, a térdét felhúzva, amikor újabb lövéseket hallott. Taylor pedig nem jött vissza.

Újabb öt perc telt el, amikor szirénázó mentő érkezett egy járőrkosci kíséretében, Spencer pedig, ha lehet, ettől még rosszabbul érezte magát, a csomagjára gondolt, aztán a bordáira, Taylorra, hallotta a szirénát, a mentőét, látta, ahogy minden erejüket megfeszítve, de lassan, nagyon lassan közelednek felé futásban az emberi lábak, a bakancsok, talpak és egyenruhás lábak, ő pedig egyre csak Taylor nevét mondogatja, aki pedig nem jött vissza míg magánál volt, és csak elképzelni tudta, hogy mi történhetett vele a mellékutcában, ahová Big J-t és társát üldözte a sérült lábával. „Kamerák”, mondta végül, majd elájult.

Az egyetlen biztos dolog, írta meg másnap a sajtó, az egyetlen dolog, amit tudni lehet, amellet, hogy rasszizmusról ez esetben szó sem lehetett, az az, hogy a tizennyolc éves Big J, a város lakója, aki egy helyi gyárban dolgozott öt másik testvére mellett, a Taylor Davis hadnagy fegyveréből leadott öt lövés által a helyszínen halálát lelte. Még aznap háromezer nemzeti gárdistát vezényeltek a városba.

Új Forrás 2015/5 – Makai Máté:
A történelem délutánja

Egy zeneművet hangok nélkül visszaadni roppant nehéz feladat. Éppen ezért szép. A nem hangzásalapú fotográfia csak vizuális eszközökkel tud bármely témához nyúlni, de éppen ezért nagy kihívás a nem látványalapú előadó mű-

vészeti tevékenység fényképezése. Mi marad meg a koncertből? Mi az, amit a kép át tud adni? Hiszen ezek a portrék nem beállított képek, nem a híres művész kedvenc hangszerével és kutyájával fotók.

Mind olyan pillanatok

örökítenek meg, amikor a zene szól, harsog, dübörög. Mit kaphat az a néző, aki nem volt ott a koncerten? Vagy aki sosem hallott egyetlen számot sem a zenésztől? Igen sokszor végigpörgettem magamban ezeket a kérdéseket, amikor egy-egy koncertre indultam fényképezni.

Tökéletes megoldás nincsen, leginkább csak a jó szándék, hogy a zenészt a hangszerével együtt, a játékával együtt megörökítsem. Ehhez persze jól kell ismerni a jazz zenét, a számokat, és persze a jazz zenészeket, hogy tudjam, mikor élnek át olyan pillanatot, ami megragadható úgy, hogy túlmutasson az aznapi koncerten. S mindezt nehezítik a technikai körülmények, a kevés fény, a szűk helyek, a klubok tömött hangulata, s sokszor még a felszolgálók is, akik munkájuk végzése érdekében néha a legrosszabb pillanatban nyomják be a képmezőbe a korsó sört.

Bár mindez nem túl lényeges. A fontos, hogy a képek a visszaadják az egyéni zene stílusokat, az emberi magatartásformákat, attitűdöket, amelyeket legtisztábban éppen a jazz zene tud felszabadítani a muzsikuskban. A hangulat keltette indulathullámok, az ezek hátán lovagló improvizációs technikák a zenészeket – szerencsére – egy teljesen különálló (belső?) világba ragadják el, s a lényeg ennek a másik létezőmódnak a megörökítése, rögzítése.

Még egy dolog fontos. Az öröm. Szinte mindegyik képek látszik, hogy ők mennyire élvezik a zenét, mennyire örülnek, hogy játszhatnak. Én meg annak, hogy hallgathatom világhírű jazz zenészeinket, és fotókat készíthetek róluk.

Folyóiratunk a
NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM
anyagi támogatásával jelenik meg. Terjeszti a Budapesti,
a Nemzeti es a Vidéki HIRKER RT.
és alternatív terjesztők

Szerkesztők

JÁSZ ATTILA – Csendes Toll (főszerkesztő, kiadóvezető)
PAPP MÁTÉ (költészet rovat: mahbija@gmail.com, Zene online rovat)
REICHERT GÁBOR (kritika rovat: reichertgabor87@gmail.com)
SZÉNÁSI ZOLTÁN (főszerkesztő-helyettes, felelős szerkesztő)
SZÚCS BALÁZS PÉTER (próza rovat: szbalaazs@freemail.hu , Füstjelek online rovat)

Lapterv es műszaki szerkesztés
SELLEYEI TAMÁS OTTÓ

Munkatársak

ACSAI ROLAND (Indián-ermekirodalmi rovat)
BUCSI-KOVÁCS ANIKÓ
MURÁNYI SÁNDOR OLIVÉR
TURI MÁRTON
POGRÁNYI PÉTER

Tiszteletbeli munkatársak

BUJI FERENC
CSEKE ÁKOS
MONOSTORI IMRE
MUZSNAY ÁKOS
VASADI PETER

ÚJ FORRÁS

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT
ALAPÍTÓ A KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI ÖNKORMÁNYZAT
JÓZSEF ATTILA MEGYEI KÖNYVTÁRA

Megjelenik évente tízszer

Alapítva ezerkilencszázhatvankilencben
Alapító főszerkesztő: PAYER ISTVAN

Szerkesztőség: 2890 Tata, Székely B. u. 2/A Telefon: 20/3353 626
E-mail: jasz.attila@ujforras.hu. Interneten olvasható: www.ujforras.hu
Előfizethető az Új Forrás szerkesztőségi címen. Előfizetési díj egy évre 5000 Ft.
ISSN 0133-5332

Kiadja a József Attila Megyei Könyvtár. A kiadásért felel: Új Forrás Kiadó Nonprofit Kft.
Készült a Sollers Kft. nyomdájában Tatán.